

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXII. KÖTET. 2. SZÁM.

SCHILLER DRÁMÁI A RÉGI MAGYAR SZINPADON ÉS IRODALMUNKBAN.

IRTA

BAYER JÓZSEF

RENDES TAG.

Székfoglalóul felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia

1911. évi május 22-iki ülésében.

Ára 2 korona.

BUDAPEST.

1912.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.*

I. k. I. Telfy: Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Telfy:** Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tarkányi:** A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szász K.:** A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.:** Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — **VI. Vámbéry:** A keleti török nyelvről. 20 f. — **XI. Bartalus I.:** A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.) — **II. k. V. Telfy:** Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VIII. Gr. Kuun G.:** A sémi magánhangzókrol és megjelölésök módjairól. 40 f. — **IX. Szilády:** Magyar szófejtegetések. 20 f. — **XII. Szvorényi J.:** Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — **III. k. III. Szabó I.:** Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — **V. Finlay:** Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VII. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.:** A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.:** Adalékok Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — **IV. k. I. Brassai:** Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **V. Dr. Goldziher I.:** Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Hunfalvy P.:** Jelentések: i. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — **ii. Budenz J.:** A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. V. Szász K.:** Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.:** Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VIII. Barna F.:** A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.:** Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.:** Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Mayr A.:** A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **IV. Dr. Goldziher I.:** A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. 20 f. — **VII. Bartalus:** Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna:** A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — **IX. Telfy:** Eranos. 40 f. (1876.) — **VII. k. VI. Telfy:** Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — **VIII. Ballagi M.:** Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879.) — **VIII. k. III. Dr. Genetz A.:** Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — **VII. Mayer A.:** Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. (1879—1880.) — **IX. k. I. Budenz J.:** Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — **III. Ballagi M.:** Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — **X. k. III. Hunfalvy P.:** A M. T. Akadémia és a szonmi irodalmi társaság. 40 f. — **IV. Joannovics:** Értsük meg egymást. 60 f. — **V. Ballagi M.:** Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — **VI. Dr. Pecz V.:** Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — **VII. Szász K.:** Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — **VIII. Bogisich M.:** Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — **IX. Jakab E.:** Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — **X. Heinrich G.:** Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. 80 f. — **XI. Bartalus:** Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — **XIII. Bartalus I.:** Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — **XI. k. I. Hunfalvy P.:** Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — **II. Telfy:** Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — **III. Telfy:** Középkori görög verses regények. 60 f. — **IV. Dr. Pozder K.:** Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — **V. Vámbéry:** A csuvasokról. 60 f. — **VI. Hunfalvy P.:** A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — **VII. Majláth B.:** Telegdi Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. 20 f. — **VIII. Dr. Kiss I.:** Káldi György nyelve. 1 K. — **IX. Goldziher:** A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — **X. Barna F.:** Vámbéry Ármin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — **XI. Ballagi M.:** A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — **XII. Vámbéry:** A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — **XII. k. I. Dr. Kont I.:** Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — **II. Dr. Nagy**

* A hiányzó számok már elfogytak.

SCHILLER DRÁMÁI
A RÉGI MAGYAR SZINPADON
ÉS
IRODALMUNKBAN.

IRTA
BAYER JÓZSEF
RENDES TAG.

*Székfoglalóul felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia
1911. évi május 22-iki ülésében.*

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1912.

BEVEZETÉS.

Az 1790-ben megszületett magyar színészet bölcsőjénél két nagy szellem jelent meg és védőszárnyaik alá vették a csecsemőt. Az egyik évtizedek óta tartó elhanyagolása után újjáalakítólag hat a francia hagyományok nyögében dermedező német drámaköltészetre, de mint újból brit trónusára visszahelyezett hatalmasságnak hirt, német közvetítéssel elhat hazánkig és nagy hagyományok élesztő varázsát árasztja ránk is. A másik egy fiatal német drámairó, ki első darabjával oly hírre jut, hogy egyetemes értékét *Franciaországtól* (1785) *Csehorszáig* (1786) *Angliától* (1792) *Oroszorszáig* (1793) egész Európa egyszerre elismeri s hazánk az elsők közt szegődik zászlaja alá (1790).

Ekként a nagy hagyományok iránti tisztelet egy új irány cultusával jó kapcsolatba, mintegy jelezve, hogy a magyar színészet nem kizárólag a régi nagyságok bámulója s ismertetője akar lenni, hanem az új szellemi áramlatok forratagába is belé akar kerülni, hogy megtermékenyítőleg hasson újból meginduló dráma-irodalmunkra.

SHAKESPEAREnek hazánkra való nagy hatásáról más helyütt terjedelmesebben szólottunk. Ezuttal SCHILLERrel akarunk foglalkozni. Mindkettő egyszerre lép föl hazánk színpadjain 1794-ben, midőn *Hamlet*-et Januárius 27-én, a *Tolvajok*-at Márcz. 23-án adják első ízben Kolozsvárott. E két egyidejű első előadás mind-egyike kiinduló pontja lesz két nagy költő következetes színpadi cultusának és nem mulékony divatbahozatalának.

Közös vonás, hogy mind az egyiknek, mind a másiknak nem egy darabját előbb adja a magyar színpad, mint Bécs német színészete. Közös vonás, hogy Ausztriától függetlenül ismerjük meg mind a kettőt. Közös vonás, hogy mindkettővel nagyobb

cultust űz a vándorló magyar színészet, mint a fényes palotában elhelyezett fővárosi német színészet, hol többnyire csak vendég-szereplések alkalmával játszszaák drámáikat. Közös vonás, hogy drámáikat választják színészeink jutalomjátékul és *Hamlet* mellett *Moor Károly* szerepével a férfiak és *Lady Macbeth* és *Stuart Mária* szerepével a női előadók óhajtják művészi képességeiket föltárni.

Műveltségtörténeti jelentőségüvé válik ekként a magyar színészet szereplése, mely az irodalmat megelőzve (hogy ne mondjuk megszegyenítve) SHAKESPEARE-t is, SCHILLER-t is előbb ismerteti meg a nézőközönséggel, mint irodalmunk a magyar olvasóközönséggel. Úttörő munkát végez.⁵ Fiatal drámaírók elé követendő példákat állít; színészeket művészekké nevel; a színházlátogató közönséget nemes élvezetek megkedveléséhez szoktatja s ezzel templommá avatja a színpadot, mely különben csak a mulatozás egyik neme volna, léhán szórakoztató köznapi-ságaival.

Ennek a magyar SCHILLER-cultusnak elfeledett aktáiról akarjuk az idő porát letörteni s ha a porréteg alól nem is tudunk színaranyat elővarázsolni (értéket túlozva nem is akarunk), egy becsülettel, jóigyekezettel, nemes ambíciókkal teli nemzedék tiszta törekvéseit fogjuk bizonyíthatni, mely nemcsak egyénileg érdekes, hanem nemzetünk cultura-munkájának bár szerény, de figyelemre egyik nagyon méltó fejezetét jelenti. De még egyebet is: oly dolgot, mely érdemes a külföld elismerésére is, mely Ausztriával vívott politikai harczainkat a germán népek culturája elleni idegenkedéssel szokta összetévesztetni, ellenfeleink szíves jóindulatából.

E szerény, de nagy becsülésre méltó magyar napszamosok elfeledett sorsára akarom letenni a hálás utókor elismerésének koszorúját. Az ő közlegényi tömeges dicsőségük nem kisebb, nem alparibb, mint azoké a hadvezetőké, kik az irodalom részéről egyedül kapják az elismerés babérjait.

Nyomtatásban megjelent néhány SCHILLER-tanulmányomnak, SCHILLER-bibliographiai közleményeimnek, egy kiadatlan alkalmi felolvasásom adatainak felhasználásával, ezeket rendszerbe foglalva és kiegészítve újabb kutatásaim adataival, kiemelve a nemzetközi kapcsolatokat s a SHAKESPEARE-cultussal való rokon vo-

násokat, *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban* cz. dolgozatommal óhajtók széket foglalni. Dolgozatom azonban túllépné egy székfoglaló értekezés keretét, ha 1. a SCHILLER-drámák fordításainak (a nyomtatványoknak és sügó könyveknek) kritikai méltatását; 2. SCHILLER hatásának részletes föltüntetését az egyes magyar drámaírókra; 3. a SCHILLER-drámák magyar előadóinak jellemzését mind beolvasztottam volna jelen munkámba. Ez oly részlet-munka, melyről külön könyvet kellene írni. Történeti áttekintésem csupán kereteit akarta megjelölni a hazai SCHILLER-cultusnak. Egy teljes magyar SCHILLER-bibliographia, mely nemcsak SCHILLER drámáinak, lyrai költeményeinek s egyéb prózai munkáinak magyar fordításait, hanem az irodalmunkban megjelent összes SCHILLER-dolgozatokat is időrendi egymásutánban fogja adni, a további kutatás értékes dolgai közé fog tartozni. Csakis ennek adatai alapján fogunk majd teljes fogalmat alkotni arról, hogy mit jelent irodalmunkban SCHILLER egész egyénisége.

Midőn drámáinak egész színpadi és irodalmi pályafutását vázoló jelen dolgozatomban, e történeti áttekintéssel megakartam könnyíteni azok dolgát, kik a kritikai részletes munkára fognak vállalkozni.

Tán a sors kedvezéséből magam végezhetem el néhány év múlva ezt a munkát is. Addig is jelen dolgozatommal akarom hálám adóját leróni azért a kitüntetésért, melylyel a tek. *Akadémia* eddigi irodalmi munkásságom értékét elismerve, méltónak tartott arra, hogy rendes tagjai díszes sorába előléptessen.

I.

Közállapotaink II. József korában. — A magyar színpad föllállításának szüksége. — Fordítások idegen írókból. — Schiller Ráuber-jének hatása nálunk. — Fiesco Bécsben. — B. Wesselényi Moor Károly-fordítása. — Schiller-fordításokról Kazinczy Orpheusa. — A Die Ráuber francia, cseh, angol s orosz fordításai. — A Schiller-cultus s a magyar ref. ifjúság jénai tanulmányai. — Kis János Schillerről, mint professzorról és költőről. — Az 1793-ig kész Schiller-fordítások. — A Szövény és Szerelem magyarosítása 1795-ben Ihászi Imrétől. — A Darvas-féle «Hegyi tolvajok» censored tilalma. — Az első Schiller-előadás Kolozsvárott 1794-ben és Pesten 1795-ben. — Bécs színészete és Schiller. — Schiller-paródiák. — A Die Ráuber, Kabale u. Liebe magyar és német előadásainak összehasonlító időrendje.

SCHILLERnek mint drámaírónak 1782-ben kezdődő nagy hírneve oly hamar eljutott hozzánk, hogy e tényt a 18-ik évszázadi magyar közéleti és irodalmi viszonyoknak figyelembe vétele alapján valósággal rendkívüli eseménynek kell tekintenünk.

Közéletünket II. József idejében politikai viszonyaink zilált, nemzetünk egész létérdekét veszélyeztető eseményei tartják izgalmas forrongásban. Inkább ahhoz állunk közel, hogy karddal kezünkben kierőszakoljuk elsikkasztott jogaink visszaadását, semmint tollal előmenetelünkért harcoljunk a szellemiek terén. De a nemzeti felháborodás eme zűrzavarában a higgadtanban gondolkozók nemcsak szót kérnek, hanem «halló fülekre» is akadnak. Rámutatnak a magunk mulasztására, a magunk vétkeire és a bajok orvoslását a bajok eredő helyén óhajtják kezdeni. Egyelőre ugyan még az ópium álmából ébredezőnek kábultságával és fásultságával tekintünk magunk körül, de csakhamar lázas izgatottság fogja el az embereket, s a kétségbeesés tanácstalan kapkodásával akarjuk átplántálni a nyugoti nemzedék irodalmi műveltségének kész eredményeit, ama boldogító tudatban, hogy ez egy csapással egyenrangúakká tesz azokkal a nem-

zetekkel, melyek évszázados lassú munka, természetes fejlődés útján érték el mind e nagy cultura-eredményeket. Mindez kétségtelen jele az újból fölszabadult erők életképességének, de szabályozatlanságuk nem egy tekintetben nagy veszedelmet is rejt magában. Minden úgyszólván a vezető elméktől függ: eltalálják-e a helyes mértéket s ép e kész, nagy eredmények átvételével nem állják-e útját a természetes fokozatos fejlődésnek, főleg pedig irodalmi életünk nemzeti irányainak? A megnyugvás egész hitével és bizalmával írja B. PRÓNAY SÁNDOR KAZINCZYNAK *) 1790 elejével, hogy ha nem biznék az Isteni Gondviselésben, kétségbe kellene esnie «Nemzetünk mostani forró betegségén». Nemzetünk «forró betegsége» ugyan elég okot adhatott komoly aggodalmakra, de attól még távol állottunk, hogy az emberi ész teljesen kétségbeesve, fatalisztikus lemondással tekintsen a teljesen bizonytalan, szinte kétségbeejtő jövőbe. E forró betegség lázas álmáiban a magyar színpad föllállításának szüksége úgy jelenik meg, mint a nemzeti «pallérozódás» egyik leghathatósabb eszköze, de teljesen figyelmen kívül hagyja azt a nem kevésbé fontos körülményt, hogy magyar színpad mégis csak bajosan képzelhető el — magyar színészek és magyar drámák nélkül! A nagy lelkeség ugyan gyorsan összehozza az első «magyar nemzeti színjátszó társaságot», de sokkal nagyobb gondot okoz az előadásra alkalmas színdarabok elővarázsolása. Szerencsére RÁDAY társaságában KAZINCZY FERENCZ áll a kettős mozgalom élére és így színészet és színi irodalom helyes vezetés alá kerülnek, legalább kezdetben. Évtizedekkel később írja KAZINCZY a *Pályám emlékezetében*, hogy ebben az időben talán a legokosabb volt fordítani minél többet s tőlünk telhetőleg minél jobban, hogy követésre méltó példákat adjunk, mind a teremtésben, mind a szóolásban s e kettő által az ízlést módosítsuk.** Fordításokkal segítettek a magyar színészet nagy és sürgős szükségein. Így

*) Kazinczy F. lev. Budapest, 1891, II. 67. l.

**) L. Pályám eml. Bp., 1903 Magy. Remekírók 308—9. l. L. továbbá: «Hogy miért vesztém időmet fordításokon — írja K. Toldy Ferencznek 1827 január 25. — lásd az Élet és Literatura I. k. 256. lapját». (Lev. Kiadja Kazinczy Gábor Pest, 1860. 63 lap). Gr. Dessewffy J. még 1820-ban is azt írja Döbrentének: «Szerencsés cél, dicséretes gondolat a jelenkor színjátékos darabjait honunkba áthozni».... (Minden munkái III. k. 93 l.).

gondolták a legsikeresebben (hogy HORVÁTH ÁDÁM vaskos mondását idézzük 1788-ból) «a Gutaütésben régen sinlődő s csak most lábbadozó magyar nyelvet» diadalra juttatni színpadi kerülőn át.*)

Ez az a kor, melyre oly találóan illik DARVAS FERENCZnek — KÖLCSEYtől 1809-ben is még mindig időszerűnek talált — szép mondása:

Magyar! Hajnal hasad, de még nem virradt meg...

A helyzet kényszerénél fogva tehát idegen hatások alá kerültünk, s bár AESCHYLOS és PLAUTUS egy-egy színdarabja mellett az angolok, francziák, sőt olaszok drámája is meghonosodott a magyar színpadon, a németeké nagyon jelentékenyen fölülmulta a többi népekéit. Hogy SHAKESPEARE-rel is német kerülőn át ismerteti meg hazánkat KAZINCZY, ez csak azt jelenti, hogy az ő gyakorlati érzéke a mi akkori viszonyainkhoz inkább illőnek találta a színszerűleg nézőközönségéhez alkalmazkodó SCHRÖDER-féle német átdolgozást, mint az eredeti után készülő szövegű fordítást, melyhez se előadót, se hallgatót, se — fordítót nem kaphattunk volna akkor.**)

Fordítóinknak kétségkívül a legnagyobb érdeme, hogy kezdetben nem az idegen irodalmak másod-, sőt harmadrendű nagyságaival ismertetik meg irodalmunkat, hanem pl. a német irodalom legkiválóbbjait állítják föl követendő mintaképekül. A kor zavaros hangulatából történő lassú kibontakozásnak egyik legszebb jelensége, hogy az 1790-ben megszületett magyar színészet bölcsőjénél LESSING és GOETHE mellett ott találjuk SCHILLER géniuszát is.

Bizonyos, hogy a magyar közélet eme korabeli forradalmi hangulatához e három nagy drámairó közül egyik se illett annyira, mint SCHILLER, ki *Räuber*-jében a zsarnokság legelkeseredettebb ellenségeként mutatkozott be. A jeligéül használt hip-

*) Kazinczy F. lev. Budapest, 1890. I. k. 241. lap.

**) Anschütz (1785—1865) a nagy Shakespeare-ábrázoló a legőszintébb elismeréssel szól ez átdolgozásokról, melyek átmenetileg oly kiváló szolgálatokat tettek és színészre, közönségre egyaránt nevelőleg hatottak. (Erinnerungen. Leipzig, Universal Bibliothek 4108—10. sz. 20—21. lap.)

pokratesi mondás nem egy magyar szívben keltett ekkor visszhangot: *Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat, quae ferrum non sanat, ignis sanat . . .**)

SCHILLER hírneve eljutott Bécsig, de *Räuber*-jét a II. JÓZSEF kora felvilágosodott szelleme daczára egyszer se merték előadni, mindamellett az idők jelének tekinthetjük, hogy *Fiesco*-ját 1787 december 1-én II. JÓZSEF császár sajátkezű átdolgozása alapján udvarképpé tévén (három évre a mannheimi első előadás után) nemcsak színre hozták a *Burgtheater*-ben (1784-ben a Kärtnertortheaterben), hanem nem remegtek az első előadás színlapján kinyomtatni: «ein republikanisches Trauerspiel».!***) Ausztria színpadja tehát *Fiesco* révén ismerkedett meg SCHILLER nagy nevével.

A magyar írók közfigyelme, eltérőleg a bécsi felfogástól, SCHILLER *Räuber*-jére irányult, a mi a mellett tanuskodik, hogy a német közönség elismeréséről, nem osztrák kerülön át, hanem közvetlenül szereztünk tudomást.

Már 1790-ből nyomát találjuk annak, hogy egy fiatal, táborozó magyar katonatiszt első ízben fordítja magyarra: a WESSELÉNYI-fiúk egyike. KAZINCZY LÁSZLÓ 1791 januárius 14-én írja bátyjának Ferencznek a kuttenbergi táborozó helyről, hogy a csapatnál két WESSELÉNYI-fiú szolgál vele. Mind a kettő igen derék gyerekek. Az egyik ugyan a «passivus Emberek» közé tartozik és ez az ő hadnagya: Ferencz, de a másik «egy igen Virgoncz gyerekek. Aufgelegt stets zum lachen». Tudatja, hogy ez utóbbi lefordította «*Moor*»-t s nagyon szeretné megküldeni KAZINCZY FERENCZNEK.***)

---

*) A «zwote verbesserte Auflage» In tyrannos jeligéje nem Schillertől való. (L. Schiller, Hesse-féle kiadás (1910) IV. k. 39. lap).

**) L. Wlassák: Chronik des k. k. Hof-Burgtheaters. Wien, 1876. I. 66. lap.

Fieskót egyébként, mint ismeretes, 1784 janár 11-én adták első ízben Mannheimban és két hétre ez első előadás után, az az 1784 január 25-én Bécsben a Kärtnertortheaterben is már játszották. Három évi pihenés után nem kisebb ember, mint II. József sajátkezűleg átdolgozván e drámát, az udvarképpé vált a Burgtheaterben is. (L. Schiller's Sämtliche Werke Leipzig, Max Hesse, vierter Band. G. Witkovszky bevezetését Fieskóhoz 193. lap).

***) K. F. lev. II. k., 6. lap. V. ö. u. o. 548. l.

Sajnos, erről a fordításról nem tudunk többet mondani. Eljutott-e KAZINCZYHOZ vagy a tábori élet zürzavarában elkallódott? Nem tudjuk. De maga a tény egyénileg és kortörténetileg jellemző. Egyénileg, hogy egy fiatal katonatiszt magával viszi táborozó helyére vagy ha tán nem: ott is érdekli őt fordításának sorsa. Kortörténetileg azért — mert mint alább látni fogjuk — egyszerre többen rajonganak SCHILLER *Räuber*-jeért az ifjú nemzedék soraiból oly időpontban, midőn a nyugoti szemhatáron a francia forradalom első viharfelhői nagy zivatart jelzőleg kezdtek tornyosulni.

KAZINCZY F. neve azonban nem e magánjellegű érintkezés alapján jut első ízben kapcsolatba SCHILLER nagy hírével. Bár a fogságát megelőző évekből nem találtunk annak írásos nyomára, hogy SCHILLERnek első három darabjáért: a *Räuber*-ért, *Fiesco*-ért és a *Kabale und Liebe*-ért különösen rajongott volna, mégis tények igazolják, hogy bárha az ezek lefordítására történő buzdítás nem is kimutathatóan tőle eredt, az elsőnek és másodiknak lefordítását örömmel jelezte *Orpheus*-ának *Litteratori Tudósítások* cz. rovatában, mi annál jelentősebb, mert itt említik hazánkban első ízben, magyar olvasóközönség előtt, SCHILLER nevét. *) «DARVAS JÁNOS úr Alpáron Abauj Vármegyében, (Helytartói Cons. DARVAS FERENTZ Úrnak fia) SCHILLERnek *Tolvajt* fordítja» — jelentette KAZINCZY. Néhány hónap múlva a következőket írta a «*Ki nem nyomtatott munkák*» czime alatt: «KOVÁTS FERENTZ Úr, a *Boileau Pulpitusának* Fordítója, a *Fieszkó Zendülését* fordította. E szerint már SCHILLERnek két munkáját fogjuk olvashatni Magyarul.» Alább a készülöben lévő Schillerfordításról így emlékezik meg: «BÁRÁNY JÁNOS Úr, eggy ifjú, de érett Litterator, *Don Carlost* vette munkába. Prosában fogja fordítani, s talám (a mit óhajtani lehet) a hosszas Tirádákat s a Recensorok által eléggé ki-mutatott hibákat benne el-kerüli». **)

---

*) *Orpheus*. Ki-adta Széphalmy Vintze I. k. 1790 Jan., Febr., Márcz., Ápril. Kassán, 85. lap,

**) L. az *Orpheus* II-ik kötete májusi füzetének borítékját a harmadik oldalon. — Bárány keresztnéve nem János, hanem: Péter, ki a Tudományos Gyűjtemény adatai szerint (1829, IX. k. 106. l.) 1829-ben 66 éves lehetett. — Kazinczy 25 évvel utóbb (1814 május 1-én) más véle-

Hogy KAZINCZY mily élénkérdeklődést tanusított a magyar színészetért és annak műsoráért, erről *Orpheus*ának 1790. évi februáriusi füzeté tanuskodik, halezeket írja: «Alig lehet valamit inkább óhajtani, mint azt, hogy a bé-állandó Ország-Gyűlése alatt Magyar Játzószínünk légyen; melly végre Íróinknak a leg-jobb theatralis darabok le-fordításán kellene igyekezni, hogy a Játzók mindég új és mindég jó darabokat játszhassanak». Midőn ennek kapcsolatán főlemlíti a már kész és előadható fordításokat, megjegyzi azt is, hogy «DARVAS kész Schillernek *Tolvajjival*, de kár, hogy azt hosszasága miatt és némelly egyéb tekintetekre nézve is, játszani nem lehet».*) A májusi füzet aztán meghozta az első mutatványt e fordításból: «*Moor Károly*, A SCHILLER *Tolvajai*-ban».***) Így válik KAZINCZY F. SCHILLERnek első magyar népszerűsítőjévé, terjesztőjévé, ezzel irodalmi tájékozottságáról, izléséről, sőt bátorságáról is szép tanúságot téve igazolta egyúttal azt, hogy nines irodalmunkban senki, a ki hivatatottabb volna irodalmi életünk egész körenek irányítására, mint ő. Tervbe vett egy ily cz. gyűjteményt is: «*Külföldi Játzószín*» s jelentette, hogy annak harmadik kötetébe «készül a *Genuai Zendülés*, SCHILLER szerint . . .» de ez a gyűjtemény nem jutott idáig s így *Fiesco* ezen első magyar fordítása mai napig ismeretlen.

Ha most meggondoljuk, hogy SCHILLER ifjúkori első drámájának első francia fordítása 1785-ben jelent meg az elsassi származási FRIEDEL-BONNEVILLE-től; az első fordítása cseh nyelven 1786-ban s a legrégibb angol fordítás *The Robbers* czímen A. F. TYTLERTŐL (LORD WOODHOUSELEE) 1792-ben látott napvilágot

---

ményen van s azt írja Dessewffynek: «Schiller Don Carlosa és Orleánsi leánya mik volnának prózában?»

(Levelezése XI. k. 362. lap.)

*) *Orpheus* I. k. Litteratori Tudósítások, a februáriusi füzet borítékjának harmadik oldalán. Mint alább látni fogjuk, határozott nyoma van annak, hogy 1796. Pesten is játszani szándékozták a magyar színen és 1794-ben Kolozsvárt elő is adták. Pozsonytól Brassóig ott volt a német színészet műsorán 1785-től.

**) L. *Orpheus*, májusi füzet 70–73. lapjain. A Függelékben (110. old.) közöljük szó- és betűhíven e fordítást, hogy mind ereje, mind gyöngesége kitűnjék.

Londonban,*) az orosz meg 1793-ban, jogos büszkeséggel gondolhatunk arra, hogy SCHILLER *Räuber*-jének nagy jelentőségét az idegen nemzetek közül Franciaország és Csehország után mindjárt hazánk ismerte el első ízben s ezzel irodalmi érettségének s a nemzetközi jelentőségű nagy irodalmi mozgalmak iránti fogékonyságának kiváló jelét adta. Az a tény pedig, hogy 1790—93 közt három különböző fordítása készült el, ezek közül kettő nyomtatásban is megjelent, példa nélkül áll az európai nemzetek irodalmában.

De, hogy SCHILLER hazánkban ily hamar népszerűvé válhatott, azt irodalmi nagy híre mellett egy más körülmény is nagyban elősegítette. Protestáns ifjaink II. JÓZSEF uralkodása idejétől kezdve (az addig divott szokástól eltérőleg) minden nagyobb nehézség nélkül eljuthatván a német egyetemekre, főleg Jénát és Göttingát keresték föl nagy szeretettel, hol az akkori német szellemi élet legkiválóbbjait megismerve, az új irányoknak ifjú lelkök egész elragadtatásával igaz hívei lettek, mielőtt ezekről akár elmaradt hazánk, akár a vallási és politikai tekintetben reakciónárius Ausztria tudomást is vett volna.

KIS JÁNOS emlékezéseiből tudjuk, hogy 1791 szeptember havának második felében Sopronból hat magyar ifjú indult útnak: hárman Jénába, hárman Göttingába. Maga KIS JÁNOS két társával előbb Göttingába tartott, de 1792-ben már Jénában találjuk őt. Jénának ekkor nagy hírű professzorai voltak. «Ezek közül, — írja Kis — leginkább GRIESEBACH, SCHÜTZ, REINHOLD, PAULUS, és SCHILLER vontak engem, sőt minden jobb igyekezetű tanulót magukhoz; méltán is vonhattak, mert több rendbeli érdemeik nagyon szembe tűntek».**)

A göttingai élet nem volt zajos s «a hangosabb vidámságnak dalolásban kitörése — írja Kis — már a ritkaságok közé

*) L. Die Bearbeitungen, Fortsetzungen und Nachahmungen von Schillers «Räubern» (1782—1802) Herausgegeben von Wilhelm Rullmann, Berlin, 1910. 75. és köv. l. és 163—4. lap.

**) Kis János superintendens Emlékezései. Második kiadás Budapest, 1890. L. 124—152 l. V. ö. ily cz. értekezéssel: Karl Schröer: Abenteuer eines magyarischen Schulmannes mit Goethe, Schiller und Uhland. (A pozsonyi főreáliskola Értesítőjében 1855) és «Ein Ungar bei Schiller» (Pester Lloyd 1905, zweite Beilage zur Nr. 110).

tartozott». Másképp volt ez Jénában, «ott a baráti társalkodás harsányabban ömledezetté érzelmeit». Szombatonként, midőn szüneteltek az előadások a főiskolán, az ifjúság kisebb-nagyobb csoportokban kirándult a szomszédos helységek egyikébe s ott «egy-két pohár ser mellett a legforróbb részvétellel s lelkesedéssel zengtük a legjobb német költőkből vett bor- és szerelem-dalokat s estve visszamenet SCHILLER *Zsiványai*-nak ezen ismeretes sorait harsogtattuk a légbé:

«Ein freyes Leben führen wir . . .»

Itt Jénában mindamellett egyszer se vált a jókedv patvarkodássá, sohse fajult el szembetűnő illetlenséggé. A magyar ifjak, mind itt, mind Göttingában szorgalmukkal s tisztességes erkölcselkülkülönbztették meg magukat s «azért a közvéleményben és egyebeknek eleikbe tétettek». Ha volt is holmi apró kicsapongás, abban legfeljebb egy-két magyar vett részt. Különben is ekkor már nem divatozott ott az a «renommistaság», mely 40–50 évvel *) előbb oly rossz hírbe keverte az egyetem ifjúságát. A tanulók nem keresték már ezidétt a dicsőséget a hosszú kardok viselésében, az akadémiák képzelt szabadságáért való veszekedésekben, az «éjjel-nappal való dőzsölésben, piaczon telt sorokban éneklésben, egyetemi örökkel harcolásban, filiszteusok gyűlésében, szolgáléányok pofozásában s hitelezők csalásában». Ezek helyett a «szelidebb szellem lett uralkodóvá» s mindemelllett «a társalkodást mégis élénkebb s úgyszólván fiatalabb szesz birta, mint Göttingában». Egészen természetesnek fog tetszeni Kisnek azon kijelentése, hogy a nemesebb iránynak diadalra jutásában a legnagyobb érdem a körülrajongott költő-professzort illeti meg, ki 1789-ben került Jénába. Kis így ír költő-professzora egyéniségének hatásáról: «SCHILLER versejt minden jobb készületű ifjak bámulva olvasták s maga iránt tudományos tekintetben olyan hódolatérzés uralkodott közöttök, milyen jó polgárok között jeles fejedelmök eránt uralkodni szokott; csudálták érdemeit, de személyéhez bizonyos félelemmel és tartózkodással közeledtek . . .»

*) L. erről kimerítő részletességgel Magister F. Ch. Laukhards *Leben u. Schiksale* cz. műve I. kötetének, főleg 7. és 15-ik fejezeteit. (Fünfte Auflage, Stuttgart, 1908).

Ebből az egyéni nagy hatásból magyarázható meg Kisnek életfogytig tartó SCHILLER-rajongása, viszont abból a körülményből, hogy ezidétt 20-nál többen voltak e két egyetemi városban Magyarországból és a régi Erdélyből, nem lesz nehéz dolog megérteni, hogy a hazai SCHILLER-rajongás miért kezdődött teljesen egyidőben mind Magyarországon, mind Erdélyben.

SCHILLER *Räuber*-jének DARVAS-féle fordítása, melyet az *Appendix ad Nr. 80 Ephemeridum Politico Litterarium* is 1792-ben már a sajtó alá készen álló darabok közé sorol, 1793-ban könyvalakban is megjelent, ugyanaz évben a Kolozsvárott kiadott *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* (II.⁷ Szak. I. db.) BARTSAI LÁSZLÓ fordításában *A Tolvajok* czímen szintén kiadta SCHILLER első drámáját! Míg e tény egyrészt abból a szempontból, hogy mily hamar ért el SCHILLER hírneve hazánk legkeletibb széleihez, öröndetesnek mondható, másrészt fölösleges erőpazarlást jelentett oly korban, midőn fordítóink úgysem voltak fölös számmal.★)

Hiteles adatok szerint tehát 1793-ig a következő SCHILLER-fordítások ★★) voltak készen :

★) Kazinczy már 1790-ben (Orpheusa májusi füzetében) előre sejtette, hogy fölösleges erőpazarlás fog abból következni, ha íróink nem vesznek kellő időben tudomást arról, hogy minő fordítás készült már el eddig vagy minek a lefordításához fogott már hozzá eddig is valaki. Midőn Hatvany István kiadta B. Gebler Klementinájának, már b. Ráday Gedeontól előbb elkészített fordítását, Kazinczy megjegyezte : «Ez a haszna annak, hogy leg-érdemesebb Íróink-is gyakorta bátoratlanok meg-jelenni köz-hellyen . . . »

★★) A Hadi és más nevezetcs Történetek 1791 aug. 26-iki számában (III. 721—2. lap) mint készen lévő fordítást említi Kováts Ferencztől : Gróf Fieszkó v. a Genovai Támadás. — Spielenberg Pál, a föntemplített Appendixben (1792) mint kész dolgot említi a föntebb (2—4. sz. a.) jelezett négy fordítást. Ezt azért teszi, hogy íróink ne fecséreljék el erejüket, már készen levő fordításokra. — A Magyar Hirmondó alapján (1793, 312—3. és 722—3. k.) «a rész szerint már fordított, rész szerint munkában lévő drámák sorában» tévesen tulajdonittatik Stuart Mária, Schiller drámájának, mert az csak 1800-ban készült el. I. Bayer József : A magyar drámairolalom tört. I. k. 149. lap. — A későbbi tájékoztatlanságnak jele az, hogy a Mércy-féle drámalajstromban (1796-ból ; közölve id. munkám II. k. 409—42. lap) a következő Schiller-fordítások vannak ott, mint meg-lévők jelezve : 1. *Bárány Pétertől* : Don Karloz. É. 6 felv. Ms. — 2. *Darvas*

1. *Moor K.* (B. WESSELÉNYI ISTV. 1790.)
2. *Hegyi Tolvajok.* (DARVAS JÁNOS, 1790. Megj. 1793. Pest.)
3. *Fieszkó.* (KOVÁTS FERENCZ, 1791.)
4. *Don Carlos.* (BÁRÁNY PÉTER, 1792.)
5. *A Tolvajok.* (BARTSAI LÁSZLÓ. Megj. 1793. Kolozsvár.)

Ezekon kívül tudomásunk van még egy SCHILLER-dráma fordításáról, mely az irodalmi élettől függetlenül jött létre és első sorban a magyar színpad szükségein akart segíteni. Ez a *Szövevény és szerelem*, mely nem más, mint a *Kabale und Liebe* magyar fordítása IHÁSZI IMRÉTTŐL (1771-1842). *Mérey Lajstroma* azon fordítások közé csoportosítja, melyek «a magyar ruhába öltöztetettek» s e szerint a *Szövevény és Szerelm* SCHILLER drámájának «megmagyarosítása» s nem pusztá fordítása volt. Valószínű, hogy csak a szereplők neve és ruhája volt «magyarosítva». De még így is mily érdekes volna, ha e magyarosított negyedik SCHILLER-drámának legalább a színlapjáról láthatnók, milyen milieube kerültek a *Kabale und Liebe* személyei hazánkban.

Ez adatokból világosan látszik, hogy mégis csak SCHILLER *Räuber*-je gyakorolt a legnagyobb vonzóerőt fiatalságunkra, mert ime (ha MÉREY adatát is idevesszük, mely szerint KOVÁTS FERENCZ is lefordította volna), úgy közel egyidőben egész bizonyosan három, sőt nem lehetetlen, hogy négy fordítása keletkezett.

A DARVAS- s főleg a BARTSAI-féle fordítás (amaz hazánk nyugoti, emez a keleti felében) még akkor is használatban volt

---

Ferencztől (? János) : a) *Fieszkó*, vagy a pártütés Genevában. Sz. 5. felv. Ms. b) *Tolvajok*. — 3. *Kováts Ferencztől* : a) *Fieszkó* vagy a pártütés Genevában. Sz. 5. felv. Ms. b) *A Hegyi Tolvajok* Sz. 5. felv. Ms. — «A hajdani történetekhez alkalmaztatott Nemzeti Ruhába öltöztettek» cz. rovatban pedig *Ihász Imrétől* : A *szerelm és szövevény*. Sz. 5. felv. Ms. — Kelemen Lászlónak sajátkezűleg Pest, 1801 nov. 25-én készített ily cz. jegyzékében : A Magyar Hazai Nemzeti Magyar Játzó Társaság Bibliothekájának Lajstroma. Ab Anno 1790 usque 1801, három kéziratos Schillerfordítás van csupán jelezve a 133 Kéz-Irásban lévő dráma sorában és pedig 21. Sz. a. *Fieszkó Szom. j. 5 felv.* — 67. sz. a. *Szövevény és szerelem*. — 108. sz. a *Hegyi Tolvajok* (Ez volt Darvas fordításának címe). — Jelölendő, hogy se Spielenberg, se Mérey nem ismeri a Bartsai-féle fordítást ; a nyomtatásban meglévő 67 dráma sorába Kelemen se veszi föl.

a magyar színen, midőn irodalmunk már a darab jobb fordításával is rendelkezett.*)

Kortörténetileg jellemző adat, hogy míg a DARVAS-féle fordítás előadását Magyarország területén a censor elítélő jelentése alapján a *Helytartó Tanács* betiltotta,**) addig a BARTSAI-féle színre kerülhetett Kolozsvárott, egy évre megjelenése után. Az erdélyi censura tán engedékenyebb, vagy — felületesebb lehetett a magyarországinál; de viszont abból a körülményből, hogy a 18-ik évszázad végéről csakis egyetlen magyar előadás emléke maradt ránk, mégis arra kell következtetnünk, hogy az első előadás révén köztudomásra jutott radikális eszméi miatt, főleg figyelemmel a francia forradalom mind borzalmasabb eseményeinek hírére, nemsokára le kellett venni Erdélyben is (legalább egy időre) a színház műsoráról.

A kolozsvári első előadásról a *Magyar Hírmondó* levelezője ezeket írja 1794 márcz. 27-éről kelt levelében: «Nemzeti Játzó Társaság szépen virágzik és dicsőségesen folytatja maga játékjait; tsak azt sajnálja, hogy a tavasz közeledtével kevesedni kezdett hallgatóinak száma. Azonban el-követt mindent, az érdemes Közönség gyönyörködtetésére: *Vasárnap adaték a Schillertől készült Tolvajok* nevű szomorú Játék,***) stb. BARTSAI LÁSZLÓ úr fordítása szerint». . . . Minthogy vasárnap márczius 23-ára esett, ennek következtében: 1. az első Schiller-dráma, mely magyarul színre került, a *Tolvajok* volt; 2. az első

---

*) Midőn a Pesti Magyar Színház (ma Nemzeti) 1837 szept. 18-án első ízben színre hozta a Haramiákat Bartsai L. fordításában, Vörösmarty ezeket írta: «a fordításról megjegyezzük, hogy már ideje lesz az ilyen nyelvnök s beszédnek színünkről elenyészni, mint a jelen darabban van».

**) Indokai a következők voltak: «mert abban hallatlan vétkek s monstruozus bűnök adatnak elő . . . az ilyen darabok előadása nemcsak, hogy nem költi fel a hallgatókban a bűnöktől irtózás érzetét, hanem farizeikus közönyösséget eredményez. Tele van a darab istenkáromlással, a vallás és erkölcs ellen intézett, jámborság nélküli, valamint királyokra s államra egyaránt veszélyes és ártalmas mondásokkal, sőt a francia forradalomra kedvező kritikákkal is!» (Orsz. levéltár. L. Bayer J. A nemzeti játékszin tört. Budapest, 1887, II. k. 303. lap).

***) Ez első előadásról nem tesz említést Ferenczi Z. A kolozsvár színezet és színház történetében (Kolozsvár 1897) csupán azt említi az 509. lapon, hogy Moor K. v. a *Tolvajok* cz. drámát 1804 előtt adták.

magyar Schiller-előadás dátuma: 1794 márczius 23. helye: Kolozsvár. Érdekes véletlen, hogy a magyar színpad legnépszerűbb shakespeare-i drámájának, *Hamletnek* első előadása szintén 1794-re esik; két hónal előbb januárius 27-ére szintén Kolozsvárott.

Az első SCHILLER-dráma, mely Pesten került színre az az IHÁSZITÓL magyarosított *Szövevény és szerelem* volt, egy évvel később: 1795 márczius 13-án. Másodizben 1795. decz. 28-án adták.★)

Ha a *Die Räuber* és a *Kabale und Liebe* előadásainak német adatait vesszük figyelembe, arra a jelentős eredményre jutunk, hogy hazánk nemcsak az első helyeken áll magyar nyelvű előadásai-
saival, hanem mind a két dráma előadásával megelőzte Bécs színpadjait. Különben is Bécsnek nagyon fogyatékos SCHILLER-cultusát egykorú német írók is megrótták.**)

★) E darab «purizálásáért» Láng János, elég későn, 1795 decz. 26-án 3 frt 15 krt kapott. (Számadások Pest vm. levéltárában).

★★) Egy német utazó 1784-ben Bécsben járván, a következő gúnyos megjegyzésekkel illette azt a közönyösséget, melyet Bécs tanúsított Schiller drámái iránt. «Das k. k. Nationaltheater, hat weder die Räuber, noch ein anderes Schillerisches Stück aufgeführt. Diess spricht sehr für den Fleiss der Schauspieler, welche anhaltend arbeiten, und ihr gewiss flatterhaftes Publicum so zu unterhalten wissen, dass sie dergleichen Hilfsmittel (!) nicht bedürfen». (Briefe huntschäckigten Inhalts, den Zeitläuften gemäss. Frankfurt u. Leipzig, 1788. S. 165.) — Egy másik német író így ír a bécsiek Schiller-cultusáról a XIX-ik évszázad elején. «So manches dramatische Kunstwerk verfehlte den Beyfall der Menge, weil es unglücklicherweise — ein Kunststück war; so manche der besseren Theater-Directionen würde sich nicht einmal zur Aufnahme einer *Maria Stuart* entschliessen weil *Maria Stuart* und *Theaterkassa*, selbst wenn der Name *Schiller* sich zum Vermittler anbietet — hierlandes unverträgliche Begriffe sind». (Überblick des neuesten Zustandes der Litteratur, des Theaters und des Geschmacks in Wien. Zweytes Heft. 1802. Seite 47). — Hogy a bécsi censor az 1816-ik évi első *Räuber* előadás alkalmával minő mulatságos törzéseket tett, erről l. Gotthilf Weisssteintől: *Geschichte des Theaterzettels*. (Das goldene Buch der Theaters, Berlin u. Stuttgart, 1902, 1178. sz. a.). — Jellemző a bécsi izlésre, hogy ott a következő Schiller-parodiák kerültek forgalomba: A. Gleichtől «Piesko der Salamikrämer». Ein musikalisches Quodlibet in 2 Acten (1813). Bäuerletöl: *Maria Stuttgart* (1815). Ebben a két vetélykedő királyné helyébe két gyáriparos felesége lép. Ugyan ő átdolgozta a *Kabale und Liebe*-t, mint «Parodie und Zauberspiel»-t. —

Ime két SCHILLER-dráma időrendje a magyarral összehasonlítva.

1. Die Räuber.

- 1782 I/13 *Mannheim*.
 1782 IX/20 *Leipzig*.
 1782 IX/23 *Hamburg*.
 1783 I/1 *Berlin*.
 1785 XII/3 *Pozsony* (németül).
 1786 X/14 *Pest* (németül).
 1788 VII/13 *Nagy-Szeben* (németül).
 1793 XII/18 *Buda* (németül).
 1794 III/23 *Kolozsvár* (magyarul).
 1808 *Wien*.
 1810 II/23 *Pest* (magyarul).*)
 1817 I/7 *Debreczen* (magyarul).
 1837 IX/18 *Pest*, Nemzeti Színház (magyarul).
 1850 X/18 *Wien* (Burgtheater).

2. Kabale und Liebe.

- 1784 IV/13 *Frankfurt* (a. M.).
 1784 IV/15 *Mannheim*.

Told Ferencz az Orleánsi szüzből ilyen bohózatot csinált: Johanna Dalk, oder Die Jungfrau von Oberlans (1821). — Azon már nem is lehet csodálkozni, hogy Turandot mint «Maranterl» parodizáltatott. De azon igen, hogy abban mint «Maulaff» nagy hatással lépett föl Raimund. (L. Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte. Herausgegeben von J. W. Nagl und J. Zeidler, II. B. 28. Lieferung. Seite 521). — A magyar színpad dicsőségére válik, hogy nemcsak egyetlen Shakespeare-, hanem egyetlen Schiller-parodiát se kölcsönzött át Bécsből.

*) Nyomát találtuk Pest vm. levéltárában, hogy Pesti László színész a Hegyi Tolvajok lemásolásáért 1796 Januárus 2-án 3 frt 28 krt vett föl. A másolat terjedelme 32 «árkus» volt. — Egy hosszabb számla 2-ik tétele alatt (Nr. 55—1796) azt olvassuk, hogy Szerelemhegyi András (1796 márcz. 7.) a Haramiák számára «egy új kórust és Áriát» csinált «Musikával» s ezért 4 frtot kapott. (Nem lehetetlen, hogy ez az adat a Hensler—Mérey-féle Haramiák-ra vonatkozik). — Az első adat szerint kétségtelen, hogy már 1796-ban elő akarták Pesten magyarul adni a Hegyi tolvajokat. A társulat 1796. husvétja után feloszolván, az előadás azért maradhatott el.

- 1784 XI/22 *Berlin*.
1785 V/7 *Pozsony* (németül).
1786 II/11 *Pest* (németül).
1786 VI/22 *Buda* (németül).
1788 XII/20 *Nagy-Szeben* (németül).
1795 III/13 *Pest* (magyarul).
1795 XII/5 *Brassó* (németül).
1804 II/25 *Kolozsvár* (magyarul).
1808 VII/23 *Wien* (Burgtheater).
1811 III/27 *Debreczen* (magyarul).*)

---

*) Egyedül Fiescót adták előbb Bécsben (1784 január 25.) mint hazánkban, hol magyarul először Kolozsvárt került színpadra 1812 február 15.

II.

A magyar Schiller-cultus két kiinduló pontja. — Kazinczy vezető szerepe. — Fogsága s fogsága utáni irodalmi szereplése. — Véleménye Schiller drámáiról. — Idegenkedése Moor Károlytól. — Egy orosz herezeg gyűlöletének indokai. — Kazinczy Don Carlost kezdi fordítani. — Véleménye Schiller lyrai költeményeiről. — Magyar írók Schiller-rajongása. — Schiller a magyar nők kedvence. — Kazinczy Schiller ismeretségét keresi. — Schiller halálának hatása. — A magyarországi német színészet Schiller-műsora.

Mint láttuk, a hazai SCHILLER-cultus, egymástól függetlenül, két központból indul ki. Az egyik: a régi Erdély színésze, a másik KAZINCZY írói köre. Mind a kettő a magyar színpadra gondol, de KAZINCZYNál az első és fő szempont mégis az irodalom érdeke. Ő a darabok kiadására gondol első sorban, hogy ekként a fordítások irodalmi ellenőrzés alá kerüljenek. Erdélyben csupán BARTSAI fordítása kerül kiadásra s azután soha többé egyetlen SCHILLER-dráma sem. A kezdeményezésben tehát elül jár Erdély, de a folytatás értékesebb munkája Magyarországra esik. Itt KAZINCZY veszi kezébe az ügyet, s ki tudja, mily nagyjelentőségüvé válandott *Külföldi Játzó Színe*, ha egy váratlan esemény súlyos következményeképen hét esztendei fogsága közbe nem jő, s írói köre vezető nélkül hagyatván, abba nem marad e nagy reményekkel kecsegtető vállalat.

KAZINCZY 1790-ben az angol és francia drámaírók mellett leginkább a németekét állítja föl követendő példaképül. SHAKESPEARE és MOLIÈRE mellett egyenlően lelkes híve LESSINGnek, GOETHEnek, SCHILLERnek — bár bámulatának legkiválóbbja mégis csak GOETHE. Ő az, a ki megindítója és szellemi továbbmozgatója a magyar játékszín ügyének. Nemcsak *Orpheus*ában és leveleivel buzdítgatja íróinkat, hanem a saját fordításaival, valamint a másokéinak tervelt kiadásával akar az ügynek jó szol-

gálatokat tenni — az anyagi haszon minden legkisebb kilátása nélkül. Izlésének határozottsága, bátor kezdeményező ereje, az új irányok és eszmék iránti nagy fogékonysága, valamint föl ismerése annak, hogy levelezéssel kell pótolni az irodalmi érintkezés nehézségeit s a szókimondás korlátozottságát s hogy valóságos lelki szükség, igazi gyönyörűség volt rá nézve levélben közleni gondolatait, terveit, dicséreteit és gáncsait, mind e tulajdonságok arra jelölték őt ki, hogy középpontja legyen irodalmi életünknek s így barátjaival együtt igaz orvoslója lehessen nemzetünk aggályos «forró betegségé»-nek. És a kegyetlen sors 1794 végén kiragadja őt barátai köréből, hogy 1801 közepéig, mint politikai fogoly, egyik legnagyobb s sajnálatra legméltóbb áldozatja legyen a francia forradalom kicsapongásaitól halálra rémült hatalomnak, igazi bűnbakja mások tulzó politikai ábrándjainak. Fogságba kerül. Az osztrák börtönrendszer szabályainak szigorú megtartásával a fogságban töltött 2387 nap alatt, mint maga panaszoja 1802-ben «csak három hónapig engedtetett meg, hogy írószerszámmal élhessek . . .» *) Nemes egyéniségének ez a hét éves martyriuma kimondhatatlan veszteség volt egész irodalmunkra is.

Hisz fogsága irodalmi újraébredésünknek olyan idejére esett, midőn a tanácstalan kapkodás közepette ép a sokfelől jövő hatások helyes átvétele s ügyes feldolgozása érdekében a legnagyobb szükség volt oly általános képzettségű, oly sok dolog iránt melegen érdeklődő, oly fáradságtól idegenkedni nem tudó és nem is akaró emberre, a minő KAZINCZY volt.

Midőn fogságából kikerül, 1801-ben újból megkezdí levelezését, újból irodalmi munkákba fog s üres panaszkodás helyett az irodalmi élet forgatagában keres feledést, üdülést, vigaszt, gyönyörűséget. A jövő fakadó reményeiért elfeledi a multban átszenvedett méltatlanságokat. Igazi nagy lélek volt. Munkakedve nem fült bele férfiatlan panaszkodásokba. A szabad cselekvés lehetőségének gondolata megújhodást jelentett testének, lelkének egyaránt. SCHILLERREL 1802-től kezdve újból behatóbban foglalkozik s főleg KIS JÁNossal, a kiváló SCHILLER-imádóval

---

*) Levelezése II. k. Budapest, 1891, 514 lap.

váltott levelei mutatják, hogy mily lelkes hive maradt ő is a nagy lyrikusnak, a nagy drámaírónak egyaránt.

Legrészletesebben egyik német nyelvű levelében mond véleményyt SCHILLERRől mint drámaíróról. Sógornőjéhez KAZINCZY MIKLÓSNÉ szül. BEÖTHY VIKTORIÁHOZ írja 1809 februárius 18-áról e jellemző sorokat. Bár még mindig kedvenceze (mein Favorit) GOETHE, kit a németek EURIPIDESÉNEK, RACINEJÁNAK nevez, elismeri, hogy SCHILLER is igazán igen nagy író (wirklich sehr gross) s a németek benne láthatják SOPHOKLEST és CORNEILLET. Csodált műveit újból kezdi olvasni, és pedig nemcsak mulatságból hanem æsthetikai okulásért — egyet kivéve (*Die Räuber*), melyet nem fogna újból elolvasni, ha ezer esztendeig élne is: «Ausser dem teuflischen (*Die Räuber*) das ich nie lesen werde und wenn ich ein Jahrtausend leben würde».*) Kár, hogy az «ördögi» jelzőn kívül más egyébbel nem indokolja idegenkedését. De ez az idegenkedés távolról se oly szertelen, oly örületesen túlzó, mint azé az orosz herczegé, a ki LAUBE-nak a következőket mondotta Drezdában: «Ha maga volnék az Uristen s ép' meg akarnám teremteni a világot, de előre látnám, hogy a megteremtendő világban a *Die Räuber*-t meg fogják írni és hatással fogják előadni -- megteremtetlenül hagynám . . .»**) Ha KAZINCZY véleményét SCHILLER verses drámáiról elolvassuk, idegenkedésének okát bizonyára megtalálандjuk érzésének finomságában, mely az eszményitetten szépet messze fölébe helyezte a szóki-mondó realizmusnak, s így idegenkedése egész más forrásból fakadt, mint a forradalmi hangtól irritó orosz herczegé.

KAZINCZY főntebb említett levelében megemlékszik aztán arról, hogy egykor rá is meg sógornőjére is milyen, szinte keletmetlen hatást tett Jeanne d'Arc alakja. Most visszavonja elítélő szavait s megvallja, hogy SCHILLERhez nagyon igaztalan volt. Ma már az a véleménye, hogy az *Orleansi szűz* olyan munka, mely csodálatra kényszeríti az embert, s éppen ilyen *Stuart Máriája* is, melylyel egykor szintén nem volt megelégedve. De a legkellemesebb izgalomba mégis a *Messinai ara* elolvasása ejtette, mint olyan dráma, mely egészen a görögök szellemében

*) Levelezése VI. k. 238. l.

**) H. Laube: Das Burgtheater, Wien, 1868, 188. lap.

van megírva. Szerinte nem csupán a karok alkalmazása teszi e drámát görög szelleművé, hanem olyan apró finomságok, melyeket csak az tud belőle kiérezni, a ki ismerős a görög tragikusokkal.

Mindezek daczára GOETHE mégis az «egyetlen» az ő szemében s *Iphigeniája* örökké az lesz neki, a mi sógornőjének *Don Carlos*. KAZINCZY *Don Carlost* valami felséges olajfestményhez találja hasonlónak, ellenben *Iphigenia* márványból kifaragott szép szobor.*) Sajnos, ez az «örökkévalóság» nem tartott — tíz évig sem, mint BERZSENYIHEZ 1817-ben írott egyik levele tanúsítja.**)

Az első és egyetlen SCHILLER-dráma, melynek lefordításába KAZINCZY belékezd (és a belékezdésnél alig is megy többre) nem *Iphigenia*, hanem *Don Carlos* volt. Egy régibb leveléből (1815 márcz. 3.) tudjuk, hogy *Don Carlos* lefordítására már előbb buzdította őt az 1809-ben meghalt WESSELÉNYI MIKLÓS ***);

---

*) Lev. VI. k. 238—9. l. V. ö. u. o. a 195. lapon Kazinczynak Csereyhez írott soraival. «Schiller is igen nagy, igen nagy Herder is, de Goethe egyetlen. Ő maga nekem Lessing, Klopstock, Wieland, Schiller és Herder». Szobbnak tartja Goethe Iphigeniáját az Euripidesénél. — Kazinczynak egyébként nemcsak sógornője volt nagy bűmulója Schillernek, hanem a tulajdon neje is. Berzsenyi egyik ódája valósággal kortörténeti jelentőségű:

Gróf Török Sophiehez

midőn Goethe és Schiller munkáival ment Széphalomról Kázmérba.

Schillered s Goethéd geniussa lengjen
Véled, és fáklás keze fedje pályád...

írja Berzsenyi.

**) Lev. XV. k. 136. l. «Előttem *Don Carlos* a legfőbb munkája» írja Berzsenyinek.

***) Lev. XII. k. 427. lap. — Toldy Ferencz Kazinczy és kora cz. művében. (Pest, MDCCCLIX, 137. lap) ezt írja... (1790). «Ez évben... a Testvéreket fordítá le... *sőt részenként* Schiller *Don Carlosát*...» Ezen állításainak igazolására idézi a Pályám emlékezete IV. 6. szakaszát. Megnézve a kérdéses helyet a P. E.-ben, ott *Don Carlosra* vonatkozólag egy sort se találtam. — Toldy összegyűjtött munkái negyedik kötetében, Magyar Költők élete II. k. (Pest, 1871) a 18. oldalon, 22. sz. jegyzetben ez olvasható. «Egyébiránt ez évben készültek... *Don Carlos* egy része is...» Honnan vette Toldy ez adatot, nem tudjuk. Levelezései közt ép úgy nem találtunk nyomára, mint a Pályám emlékezetében. Azonfelül 1802

de nem vállalkozott reá. «Minek? — kérdi — hogy irásban maradjon? Álljon elő egy nagy Gazdag s szállítson meg reá.» Egyébként régibb levelei egyikében (1802-ből) mint «véghetetlenül derék munkáról» s 1814-ben az «isteni *Don Carlos*»-ról beszél. Fordításából az első mutatványt 1802 márczius 31-éről kelt s VIRÁGHoz intézett levelében küldi meg. Az egész azonban nem több, mint az I. felv. 1. jelenetének első négy sora, melyhez később még 20 sor járul. Ennél többet se előbb, se később nem fordított KAZINCZY SCHILLER-drámából, daczára elragadtatásának, elismerő véleményének.*)

Úgy látszik, KAZINCZY SCHILLERben (bár a drámaíró bámulta) mégis csak a nagy lyrikust szerette jobban. Barátját, KIS JÁNOST arra kéri, hogy fordítsa le SCHILLERnek e «két felséges darabját:» 1. Nein, länger werd' ich diesen Kampf nicht kämpfen... és 2. Auch ich war in Arkadien geboren... Hozzá teszi aztán: «nem irigylem senki thrónusát: de ezt a két kis dalt még soha sem olvastam, hogy el ne keseredjek azon, hogy a természet engem oly felette messze, oly véghetetlenül messze hagyott a SCHILLERek után.» **)

A 19-ik évszázad elején már nagyon sok bámulója volt

III 16-iki levele szerint Nagy Gábor útján kapja meg Don Carlost «Bécsi Nachdruck»-ját s azt írja «megtartom még» — a mi azt jelenti, hogy nem volt meg neki. Az 1802 III 31-iki levélből ismert 4 sort tehát a Nagy Gábor példányából fordíthatta. (L. Levelezése II. k. 463. és 468. lapjait).

Mármost azt kérjük, ha Kazinczy 1790-ben tényleg lefordított egyes részeket Don Carlosból (ugyanazon évben, midőn maga hirdette Bárány Péter készülő Don Carlosát az Orpheusban!) mi oka van arra, hogy azt pl. a Virághoz írott levelében elhallgassa?

Főntebb idézett leveleinek egyikéből hisz ép azt tudjuk meg: miért nem fordította le!

Látható mindezekből, hogy Toldy ezuttal olyat állít, mit nem tud bizonyítani. A Don Carlosból ismert 20 sor kétségtelenül az 1802 utáni időből való.

Hogy Toldy nem mindig pontos adataiban, im egy példa: Kazinczy «fordítottat Goethe Clavigoját, Schiller Fiescoját» (K. F. és kora, 127. l.) — pedig Clavigo-t maga fordította, Fiescora pedig Kovács Ferencz önként jelentkezett.

*) Lev. II. k. 463. és XII. k. 161. lap. V. ö. II. k. 468. lap. I. K. F. költeményei (Nemzeti Könyvtár) II. k. 222 — 3. l.

**) Lev. II. k. 493. l.

hazánkban SCHILLERnek. KIS JÁNOS írja, hogy 1792-ben Jénában a *Dichtergang* nevű sétáló helyen nagy lelkesedéssel olvasta a *Die Götter Griechenlands* című «mennyei költeményt», s az «ott támadt elmélkedés, a SCHILLER által okoztatott enthusiaszmussal párosulva» szülte az ő saját versét a *Bölseségről*.*) Ő tőle tudjuk meg, hogy KISFALUDY SÁNDORNak SCHILLER a legkedvesebb poétái közé tartozott.***) BEÖTHY VIKTORIA férjének,

*) Hymnus a Bölseséghez. Versei közt, kiadta Kazinczy F., Pest, 1815, 23—6. lap. V. ö. Kazinczy lev. IV. k. 109. lap.

**) Lev. III. k. 77. lap.

Már 1796-ban, midőn francia fogságba jutva a Colle di Tendán van, a természet szépségétől elragadtatva ezeket írja Naplójába: «Ó miért nem bírok is Schiller mindenható tollával, hogy én néked mind voltaképen, úgy kifejezve a mint érzem, ide írhatnám, a mi most lelkemben vagyon? . . .» (L. Kisfaludy Sándor minden munkái. Negyedik kiadás. Budapest, 1892, VII. k. Napló és francia fogságom 321. lap). Midőn Genovában van, megtekinti azt a teret, hol Fieskó «földig rontott házának örök időkre pusztán hagyatni határozott helye van», s azon elmélkedik »vallyon Genovában ellenkezőre vált sorsában, a népszabadság által leverte kényuraságnak bűntanyóján, nem emelt-e most már a lábrakapott kényuraság magának, fénynyel vakító aranyigával kecsegtető s mellette vas-pálczával recsegtető kormány palotát?» (Autobiographiai jegyzék. U. o. 419—420. lap).

A «Két szerető szív történetében» írja magáról: «Tizenhat esztendő voltam s akkor jövének kezembe SCHILLER, LESSING, SHAKESPEARE, OSZSZIÁN 's több ily Lelkek' munkái». (I. m. VI. k. 532. lap).

Nem kevésbé érdekes az, amit Hattyudalában arról az időről (1799) mond, midőn fogságából kiszabadulva, bebolyongja déli Németország egy részét:

Láttam 's laktam a' vidéket,
Melly az emberfajzatnak,
Két remekét, 's diesőségét
Szülte a' mult századnak,
S német honnak büszkeségét:
Két óriás költőjét —
Láttam — lélek-hódolattal
SCHILLER' s WIELAND' bölesőjét.

Méllyen érdeklé keblemet
Azon hely' tekintete,
Hol az ember szív- 's léleknek
Hősse SCHILLER születe;
Látni, miket a' serdülő
Nagy költő ott láthatott
'S képzelni: e' vagy ama tárgy
Lelkére mint hathatott.

(I. m. VI. k. 344—5. lap).

KAZINCZY MIKLÓSNak is SCHILLER a barátja.¹⁾ KAZINCZY F. azt írja 1807-ben Kisnek «SCHILLER és GOETHE, te és az én ideáljaink».²⁾ CSETEY FARKAST «SCHILLER legszebb darabjai rég elbájtolták».³⁾ Gróf DESSEWFFY JÓZSEF óriásnak nevezi őt... (est souvent gigantesque...) ⁴⁾ Ilyen rajongó tisztelői — mint alább részletesebben is kimutathatjuk — az említetteken kívül: KÖLCSEY FERENCZ, Ungvárnémeti TÓTH LÁSZLÓ, Bölöni FARKAS SÁNDOR, KATONA JÓZSEF, SZEMERE PÁL.⁵⁾ BERZSENYI DÁNIELt inkább SCHILLER prózai iratai érdeklik s a *Poétai Harmonistikában* nem egy helyütt adja jelét annak, hogy SCHILLER æsthetikai elveit jól ismeri, de van merészsége is ahhoz, hogy nem fogadja el azokat feltétlen érvényességűeknek.

A magyar nők sem maradtak SCHILLER-rajongás dolgában a magyar írók mögött. BEÖTHY VIKTORIÁN és Gr. Török SOPHIEN kívül mások is rajongtak érte. KAZINCZY ilyen tréfás modorban jelzi Gr. DESSEWFFYnek 1811-ben ezt a tényt: «Nősténykéink SCHILLERT és nem GOETHÉT szeretik».⁶⁾ Egy más alkalommal azt írja Kisnek, ha 10 példányban birta volna SCHILLER verskötetét, «mind elfogták volna szedni asszonyka barátnéim. Sok csak a Kampf... és a Resignation miatt szereti ötöt». Levelei egyébként telvék elköleszöngött s soha többé vissza nem került SCHILLER-könyvei miatti panaszokkal...

A nagy költő halálának híre 1805-ben alkalmul szolgált KAZINCZYNak arra, hogy megvádolja a sorsot, a miért megfosztotta őt SCHILLER személyes megismerésének alkalmától s attól is, hogy vele, legalább levelezés útján, írói ismeretséget kezdjen. Tervbe vette ugyanis, hogy Kisnek egyik epistoláját német for-

¹⁾ Lev. V. k. 358. l.

²⁾ Lev. V. k. 41. lap.

³⁾ Lev. VI. k. 223. lap.

⁴⁾ Lev. VIII. k. 372. lap.

⁵⁾ Szemere Pál Wallenstein's Lagerjét először említi irodalmunkban Kazinczyhoz 1816 IV/2. írott levelében (Kazinczy F. Lev. XIV. k. 95. lap). Kölcsey Szemeréhez írott levelében 1823 IV/11. a Wallenstein-trilogia alapos ismeretét árulja el (Kölcsey minden munkái Bpest, 1887, IX. k. 280—1. lap. V. ö. III. k. 167. lap, hol a Zrinyitől írott bírálat van 1826. Ez első nyilvános említése Wallensteinnek az *Élet és Literaturában*).

⁶⁾ Lev. VIII. k. 280. lap.

dításban meg fogja küldeni SCHILLERnek. Ezzel nemes czélt akart szolgálni, azt, hogy SCHILLER «gyönyörködve lássa, mit szült az ő Geniusza Nemzetünknek».*)

SCHILLER korai halála, egy valóban nagy jelentőségűnek ígérkező ismeretséget tett lehetetlenné. Oly írói viszony keletkeztetett volna abból, mely culturtörténeti jelentőségűvé válhatik. A magyarság irodalmi érdeklődése nemcsak az egy ember költői tevékenységét, hanem a weimari írói kör egész működését illetőleg kétségen kívül termékenyítőleg hatott volna egyes íróinkra, sőt nem egy későbbi keletű félreértésnek is útját állhatja, elejét veheti. Bizonyára az is tudomására jut SCHILLERnek, hogy a magyar nemzet íróvilága, színészete, közönsége nem oly idegen hozzá, mint a nyelvileg vele rokon Ausztria irodalma, színészete. És mindez nemzetünk megbecsülésének nagy elősegítője lehet. A halál mind ennek véget vetett, de nem mindennek. Halálával a magyar SCHILLER-cultus nem szűnik meg, sőt elmondhatjuk, holta után még nagyobb arányúvá válik.**)

*) Lev. IV. k. 36–7. lap.

**) Kertbeny a magyarországi német színészetéről írván (Ungarische Revue 1881 X–XI. Heft u. 1882 V. Heft) a többi közt ezeket mondja: «Aber was das Merkwürdigste: 1808 war das Pester Schiller-Jahr, noch dazu unter ausschliesslicher Direction eines Musikers (A. Cibulka). Wie kam das? Von 1795 bis 1807 hatten die Pest-Ofner kein einziges Stück Schiller's auf ihren deutschen Bühnen gesehen? Hatte sie vielleicht auch bei uns die Censur verboten wie in Wien? ... Es wäre interessant über diese Frage eingehendere Studien zu machen ...» Miután több ízben meggyőződünk arról, hogy Kertbeny adataihoz kétség fér, átnéztük a Nemzeti Múzeum könyvtárában meglévő német színházi Almanachokat az 1783, 1784, 1786, 1787, 1792, 1793, 1797 és 1799. évekre vonatkozólag és meggyőződünk azokból, hogy igen is jóval 1808 előtt már játszottak a pesti és budai német színészek Schiller-drámákat. Az *első* Schiller-dráma a *Kabale und Liebe* volt, melyet 1786 febr. 11. Pesten és Junius 22-én Budán adtak először. Játszották még 1787 IX/15. és 1793 XI/2. Pesten. A *második* Schiller-dráma: *Die Räuber* először 1786 X/14. került színpadra Pesten és ugyancsak Pesten adták még 1787 VII/19. és VIII/11; 1793 XI/1. és XII/30. Budán egyszer 1793 XII 18. — A *harmadik* Schiller-dráma *Fiesco* volt. Először 1787 XII/10. Pesten. Adták még 1793 XI/16. Pesten és XI/17. Budán. A *negyedik* Schiller-dráma *Don Karlos* volt, melyet 1793 XII/21. adtak először és egyszer Pesten. Az *ötödik* *Die Jungfrau v. Orleans* első ízben Budán 1803 IX/26. és X/3. Pesten. Előadták még 1804 IV/21. Budán és IV/25 Pesten és 1806 VII/12. Pesten. A magyarországi német Schiller-

Ennek a rajongásnak egyik legszebb s legjellegzetesebb ténye B. WESSELENYI MIKLÓS nagy nevével s az erdélyi színészet történetével függ össze.

előadások időrendje ez. A legelső Schiller-előadás hazánkban valószínűleg Pozsonyban volt, hol 1784 febr. havában Fiesco-t adták. Itt adták 1785 V/7. a *Kabale u. Liebe*-t; 1785 XII/3. Plümicke átdolgozásában a *Räuber*-t; 1791 XI/19. Carlos und Elisabeth; 1793 II/23. *Die Räuber, oder der Sturz des Moorischen Hauses*. (A pozsonyi német színészet tört. a XVIII. században. Írta Heppner Antal, Pozsony, 1910. L. a műsort a 67–94. lapon).

Az erdélyi részek német színpadjain a legrégibb Schiller-előadás: *Die Räuber* 1788 VII/13. Nagy-Szebenben. Ugyanott adják 1788 XII/20. *Kabale u. Liebe*. — Don Carlost Brassóban adják először 1796 I/28. Ugyancsak Brassóban: 1795 XII/5 és 1796 I/2. *Kabale u. Liebe* kerül színre. Ugyanott Felder a színiigazgató így hirdet: „*Die Räuber, von dem berühmten Herrn Professor Schiller in Jena...*” (L. Dr. E. Filtsch *Gesch. des deutschen Theaters in Siebenbürgen*. Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. Neue Folge, 21-ter Band, 3 Heft. Hermanstadt 1888. 514–40. l.) — A pesti és budai német Schiller-előadások időrendje Kertbeny szerint ez 1808-tól kezdve: 1808 VII/17. *Der Neffe als Onkel* (Ofen). — IX/10. és IX/18. *Die Räuber* (Pest) IX/11. (Ofen). — IX/21. *Der Parasit* (Ofen) X/25. (Pest) X/22. *Kabale u. Liebe* (Pest); X/23. és XI/23. (Ofen). — XI/7 és XI/30. *Turandot* (Ofen) XI/14. és XI/29. (Pest). — XII/9. *Fiesko* (Ofen). — XII/10. (Pest). Azonkívül az 1811/12-iki színi idényben először adják (? Kertbeny szerint) kétszer *Die Jungfrau von Orleans* s egyszer *Kabale und Liebe*. 1812-ben és 1813-ban J. Lange vendég szerepelt mint *Fiesco*. — 1814 5-ben *Tell* (2); *Jungfrau v. O.* (1); *M. Stuart* (2); *Don Carlos* (1); *Kabale u. Liebe* (1); *Die Räuber* (1). — 1815 6. *Wallenstein, Räuber, Kabale u. Liebe u. Tell*. — 1816 7 *Phädra* és *Die Braut v. Messina*. — 1818. *Kabale u. Liebe*; *Räuber*; *Don Carlos*; *M. Stuart*. — 1822–3: *Demetrius*; *Wallenstein's Lager stb.* (V. ö. *Ungarische Revue* 1881, X–XI. Heft 1882, V. Heft).

Saját adataink szerint *Die Räuber* még 1810 VIII/5. 1812 V/16. és 1812 V/25., Pesten. *Fiesco* 1812-ben IV/4. és X/5. u. o. A német Almanachok hiány-sága miatt nem ellenőrizhettük Kertbeny fentebbi adatainak bitelességét.

III.

A magyar színészet 1796 után. B. Wesselényi erdélyi szintársulata. A Fortély és szerelem első erdélyi előadása. — B. Wesselényi a Schiller-árváknak a magyar Schiller-előadások jövedelmeit küldi el. — Hensler Haramiái és Schiller Moor Károlyja. — Moor K., a Fortély és szerelem első előadásai Pesten. Schiller-cultus Erdélyben. A tanító elem téves kiemelése Moor Károlyban. — Glatz Jakab a magyarországi német Schiller-előadásokról s a censura törléseiről. — A Die Räuber bécsi előadásai 1816-ból és 1850-ből. Holbein Fridolinjának magyarosítása Frigyesi Elek czímen. — Fiesco-fordítás Inezedy Lászlótól, előadva 1812-ben. — Az Orleansi szűz fordítása Bárány Kemény Miklóstól, előadva 1812-ben. — Főbb előadók. — A Schiller-cultus föllendülése 1812-ben. — Kazinczy barátainak Schiller-cultusa. — Bölöni Farkas Sándor. — Don Carlos-fordítása. Tanítványaival egész Schillert le akarja fordítani. Kölesey és Schiller. — U. Tóth László és Schiller. — Cosmopolitismus. A hazai közviszonyok sivársága. Schiller közhatása. — Katona József és Bárány Boldizsár. Nagyuraink közönye. Kazinczy a Schiller-fordítások díjazásáról. — Ujjáébredés 1825-ben.

Közel egy évtizedig nincs nyoma annak, hogy 1795 után SCHILLER valamelyik drámája a magyar színpadon előadásra került volna. Ennek nem közönyösség az oka, hanem az a válságos helyzet, melybe a magyarországi színészet 1796-ban jutott. Szinte azt lehetne mondani, hogy kívülről szították a pesti magyar társaság apró egyenlenségeit, míg végre nyílt viszályokká váltak azok, közönséget elidegenítő perpatvarkodássá. A hatóságok örülni látszottak annak, hogy még egy színjátszó társaság is fölbomlott oly korban, midőn minden társaság mögött jakobinus eszméket terjesztő titkos szövetséget sejtettek a MARTINOVICS-féle összeesküvés elfojtása után, melyben nagyon kétes szerepre vállalkozott a magyar szintársulatnak ép egyik nagyon tehetséges tagja, a szomorú véget ért SEHY FERENCZ.

E széteszlott társulat egy töredéke vidékre ment, és bár

négy évi bolyongás után KELEMEN LÁSZLÓ vezetésével újból felszínre kerül, természetesen alig hihető, hogy ez a vidéki vándorlásaiban sok sanyarúsággal küszködő társulat klasszikus darabok előadásaival igyekezett volna közönséget csőditeni.

Szerencsénkre Erdélyben kedvezőbb a magyar színészet helyzete. Ott id. báró WESSELÉNYI MIKLÓS erkölcsi és anyagi támogatásával — bár viszálykodás ott is akad — ez a társaság nemcsak megállja helyét, hanem újjáébresztőjévé válik a magyarországinak. Egyben mégis hanyatlást mutat, abban t. i., hogy 1804-ig ott is hasztalan keresünk SCHILLER-drámát a műsoron, az 1794-ik évi egy előadás kivételével, pedig fő pátrónusuk WESSELÉNYI egyike SCHILLER nagy tisztelőinek.

Id. b. WESSELÉNYI nagy bámulója különösen *Don Carlos*-nak, és a fiát KAZINCZY neje nem is hívja másképp, mint *Don Carlos*-nak, barátját PATAKIT: Marquis Posá-nak. Az id. W. tanácsára veszi föl műsorába a kolozsvári társulat *A fortély és szerelem* cz. drámát, melyet 1804-ben (II/25), 1805. (XII/17) Kolozsvárott és 1806-ban (V/31) Marosvásárhelyt játszanak el. (Később Kolozsvárott 1812-ben (III/5), 1829-ben (V/23), azonfelül még: 1811. (III/27) valamint 1827-ben is többször Debrecenben adják.)*)

*) Az Erdélyi Muzeum Egl. nagybecsű színlapgyűjteményében meglevő színlap adataiból két dolog következtethető: 1-szor, hogy nem ez volt a Kabale u. Liebe első erdélyi magyar előadása, mert ez esetben a színlapon (a rendes szokáshoz híven) jelezték volna, hogy új, itt még soha elő nem adott dráma (a marosvásárhelyi színlapon 1806 V/31 ez áll: Egy Új Polgári Nagy Szomorú Játék); 2-szor, e fordítás nem azonos a magyarorszáigival, melynek címe is más (Szövevény és szerelem) s a melyről tudjuk, hogy «magyarosítás» volt. A febr. 25-iki színlap «Nagy Szomorú Játék»-nak jelzi a Fortély és szerelem cz. darabot. «Irta Schiller.» «A Játészó Személyek» ezek voltak:

Valter, Minister egy német Országi Hertzeg Udvarában	SÁSKA
Ferdinand, ennek Fia	LÁNG
Udvari Marchal (!) Kalb	JANTSÓ
Ladi Milfort, Udvari Dáma	KOTSINÉ
Vürmer, Udvari Secretarius	ERNYI
Miller, Városi Musicus	SZÉKELY
A' Felesége	ERNYINÉ
Aloisia, a' Leánya	LÁNGNÉ
'Sofi, a' Ladi Szoba Leánya	BORBÁRA
Udvari Komornyik	* * *
Szolga	KEMÉNY
Más Szolga	SIMONFI

Id. WESSELÉNYI SCHILLER-tiszteletének legszebb tényét CSEREY FARKAS említi meg KAZINCZYhoz 1806. szept. 19-éről intézett levelében. Jelenleg SCHILLERnek magyarra fordított darabjait adatja társulatával, írja CSEREY, «és az azokból kikerülendő summát SCHILLER özvegyének küldi! Nem nemes cselekedetteleg be kötött dicső gondolat-e ez?» — kérdi CSEREY. Nem tudjuk, hogy tetté vált-e és milyen formában ez a «dicső gondolat», de egy dolog bizonyos, hogy Európa egyetlen, nem németnyelvű szintársulatáról sem tudjuk, hogy míg SCHILLER életében oly készséggel hódolt drámaíró géniusának, holta után az özvegye iránt is érzett hódolatot és tiszteletet ily gyöngéd figyelemmel akarta volna kimutatni, mint B. WESSELÉNYI és magyar társasága.*) E szép tettet azért emeljük ki a feledés homályából, mert nemzetközi jelentőségein kívül még azt is igazolja, hogy midőn irodalmi kérdésről volt szó, nemzetünk rokonérzésének megnyilvánulását nem korlátozta kisszerű politikai tekintet, s hogy míg Ausztria elnémetesítő irányának kiméletlen ellenzői voltunk, addig Németország irodalmának es írónak hódoló tisztelői tudtunk és mertünk maradni.

Hogy ez a SCHILLER-cultus miként terjedt el 1805 után Erdélyből Magyarország felé s miként üzték továbbra is Erdélyben, azt egy pár színészi adattal fogjuk megvilágítani.

Tudvalevő dolog, hogy B. WESSELÉNYI erdélyi szintársulata, miután nagyszámú személynete anyagi gondokkal küzdött, 1806-ban ketté vált s egyik raját Magyarország felé bocsátotta. Ez a társulat aztán az Erdélyben újjá ébredt SCHILLER-cultusnak valósággal magyarországi megindítójává lett. Miután az azon korbeli színpadok elkallódtak, csak annál becsesebb színészettörténeti

---

(A helyek árai voltak: Zárt Szék 30 kr., Első Helly 25 kr., Második 12 kr. «Kezdődik Hat után egy fertállal, vége 9-kor».)

Érdekes, hogy itt Ferdinandnál kimaradt a «Major» cím, (de a marosvásárhelyin már ott van «Major») s Lady Milfordnál a «Favoritin des Fürsten» lefordítása helyett «Udvari Dáma» fordul elő.

*) Lev. IV. k. 312. l. KAZINCZY 1820 febr. 5-én ezeket írja gr. DESSEWFFY JÓZSEFnek: «Midőn SCHILLER adósságokkal elterhelve meghalt, még WESSELÉNYI is játszottatta darabjait s a mi begyűlt, az árváknak küldé.» (Gr. D. J., irodalmi hagyatéka, III. k. 6. lap.) Ezek szerint az elküldés tényleg megtörtént volna.

szempontból a társulatnak ily czímen ránk maradt számadási könyve: «*A Nemzeti Jütszó Társaság Közönséges Cassájának Protocolluma Pro Anno 1806/7.*» Ebben a *Haramiák* czímen két előadás van feljegyezve, az egyik Debreczenben 1806. szept. 14-éről, a másik Szegeden 1807. febr. 15-éről. Nem lehetetlen, hogy a *Räuber*-ről van szó, de nem bizonyos. A kolozsvári színészek 1799. aug. 25-én Debreczenben előadnak *Haramiák* czímen egy vigjátékot, mely a ránk maradt színlap szerint «magyarosítás» és semmi köze SCHILLER drámájához. Bár ez többé nem szerepel ugyan a kolozsvári műsoron, mégis valószínűbbnek tartjuk, hogy ezt a vigjátékot vitték magukkal s nem SCHILLER drámáját, melynek erdélyi fordítása különben is ily czímen jelent meg: a *Tolvajok*. Azt hisszük, a *Haramiák* nem más, mint új czíme MÉREY SÁNDOR ily cz. fordításának: a *Bosszúkivánásból lett haramia*, s a mely kéziratban megvolt 1796. évi lajstroma szerint, hol mint HENSLERBől fordított vigjáték szerepel.*) A pesti társulat műsorán mindkét czímen szerepel s a legtöbbször előadott darab volt. Midőn WESSELÉNYI társasága Pestre jött, fölvette műsorába SCHILLER drámáját is, de nehogy a rokon cím megtéveszsze a közönséget, a *Räuber*-t *Moor Károly* czímen hozták színre 1810. februárius 20-ikán Pesten. Ennél régibb keletű pesti előadásáról eddig mitsem tudunk. Hatásáról egykorú ujságlevelek mitsem jegyeztek föl, de abból, hogy egy évben 5-ször adták (II 20. III 12. VII 6. IX 30. XII 7) óriási sikerére joggal következtethetünk. Ez volt az egyetlen szomorújáték, mely 1810-ben a legtöbb előadást érte meg. Hogy miért pihentették három évig, annak okát nem tudjuk megmondani. Újból 1814. márcz. 3-án adták s ugyanazon évben még egyszer: május 5-én. Sajnos, ilyen kétes esetekben érezzük legjobban, mily veszteséget jelent színészettörténeti szempontból az, hogy az 1807—1815-iki pesti színi időköz összes színlapjai elkallódtak. Az egykorú ujságlevelek csak éppen hogy a darabok czímeit közlik, s így még azt sem mondhatjuk meg: kik voltak a *Räuber*-ben az első magyar ábrázolók Pesten.

Ez a társulat Pesten színre hozta a *Kabale und Liebe*-t is 1810. nov. 9-én még pedig VASS ISTVÁNTÓL új fordításban:

*) BAYER J.: A magyar drámairod. tört. II. k. 417. lap.

Fortély és szerelem czimen. Az IHÁSZI-féle első magyarosítás úgy látszik végleg elkallódott, valószínűleg akkor, midőn KELEMEN LÁSZLÓ egész fölszerelését lefoglalták Losonczon. Ez egy előadáson kívül többről nincs tudomásunk.

A WESSELÉNYITől pártfogolt eme társaság pátrónusának halála (1809) után teljesen önállóvá lett s sok nyomorgás daczára 1815-ig Pesten maradt. De végre Pest vármegye is elunván a sok segítséget, vidékre küldötte — dajkaságba. Soraikból új meg új vidéki társaságok verődtek össze, melyek ha ellátogattak Pestre, műsorukon ott volt mindig: *Moor Károly*.

Erdélyben is tovább üzték a SCHILLER-cultust és *Moor Károly* avagy a *Tolvajok* 1810-ben kétszer is színre került Kolozsvárott: szept. 6-án és decz. 15-én. Ez előadások elsejének szinlapja érdekes nyilatkozatot hagyott az utókorra, melyből tanulságos következtetést vonhatunk arra, hogy régi színészeink hogyan fogták föl s miként ítélték meg SCHILLER eme drámáját. A szinlapon ezeket olvassuk: «Mennyire viheti az embert a' megromlott erkölcs, a' Testvériszeretatlenség és a' gazdagságnak rendkívül való kívánása, azt ez a' Játék elevenen képzelteti, azért is ezen Nagy Játéknak, a' melly Schiller úrnak igazán remek Darabja, elé adásában, minden tehetségeinket arra fordítottuk, hogy tökéletes megelégedések legyen benne érdemes Nézőinknek.» *)

*) A darab «Abonement Suspendu»-ben került színre. A ránk maradt díszes, vörösbetűs (eddig a legrégebb) szinlap főbb adatai ezek: a darabot «szerzette Schiller Fridrich, fordította Méltóságos Bartsai László Úr.» A «Játszó Személyek» ezek voltak:

Maximilián, Uralkodó Gróff Moor	— — —	JANCSÓ
Károly	} ennek Fiai	VÁNDZA
Ferencz		ÉDER
Amalie, a' Gróff Attyafia	— — —	BORBÁRA
Spigelberg	} Szabados Katonák azután Tol- vajok	PERGŐ
Schweitzer		SZÉKELY
Roller		FARKAS
Grimm		* * *
Schufterle		* * *
Kosinszky		* * *
Rátmán		.....
Egy Tanátsbéli	— — —	KORNÉLI
Hermán, egy Nemes Ifjú	— — —	RÁTZ
Dániel, öreg Szolga	— — —	KOVÁTS

Több Tolvajok.

A tanító elemnek ez az egyoldalú kiemelése bizonyára a legnagyobb bámolatba ejtette volna magát SCHILLERT, ki darabjához írott előszavában világosan körvonalozta ép e felfogástól teljesen eltérő véleményét.

Nem lesz érdektelen az okait¹ kutatni annak, hogy miért kerülhetett hazánkban oly akadálytalanul színre SCHILLER egyik olyan drámája is, mely ez időben nem volt előadható Ausztria színpadjain? A *Räuber*-nek magyar előadási engedélye valószínűleg azzal a föltétellel adatott meg, hogy egyházi személyeket nem szabad színre hozni, s így, hogy a darab mégis színre kerülhessen, a Pastor Moser-t és az Ein Pastor-t áldozatul dobták.*) A kötes értékű censored engedékenységgel valódi értékének megértése szempontjából idézni fogjuk egy németül író magyar írónak régebbi keletű (1798-ból való) sorait, melyek ugyan csak német előadási engedélyekre vonatkoznak, de ezekből himet varrhatunk ugyanazon darab magyar fordításainak előadási engedélyeire is.

Egy kiváló németországi folyóirat hasábjain ily czímen: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland...* névtelenül, egy sok tekintetben nagyon becses megfigyelésekkel s adatokkal teljes czikk jelent meg,**) mely a pozsonyi német

---

A december 15-iki előadás színlapján külön említve van, hogy: „A Történet Hellye Frankonia, Cseh Országi Erdők, és a Duna Part.” Némi szerepváltozás is volt. Amaliát ezuttal (BORBÁRA helyett) SZÉKELYNÉ adta; Schufferlet IDEGEN, Grimmet NAGY, A Tanácsbélit * * * és az első alkalommal nem szereplő Más Szolgát * * *.

A banditák közül kimaradt Schwarz. De ennél sokkal fontosabb (főleg kortörténeti szempontból), hogy Pastor Moser, az Ein Pater itt sem fordult elő a darabban!

(Az Erdélyi Muzeumi-Egylet színlapgyűjteményéből).

*) Pastor Moser (V. felv. 1) és az Ein Pater jeleneteinek (II. felv. 3. jel.) kihagyása érzékeny amputációnak mondható.

**) Neuer Teutscher Merkur 1798, I. Stück. Herausgegeben von C. M. WIELAND. Weimar u. Leipzig. A czikk írója a Merkur hasábjain megjegyezte: „Diese Fragmente werden in einer eigenen Schrift mehr Ausführlichkeit erhalten”. A czikk írója GLATZ JAKAB volt (1776—1831), ki ezt az ígétét tényleg be is váltotta. A könyv névtelenül ily czímen jelent meg: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen. 8vo XIV + IV + 348. Teutschland. 1799.* A fönt jelzett értekezés e munka 311. és köv. lapjain.

színészet állapotát tárgyalván megemlíti, hogy Magyarországon szokásban van minden előadandó színdarabot előbb a censorhoz beküldeni az előadási engedély elnyerése céljából. A ki ismerős ezzel a censori szigorúsággal, nagyon el fog csodálkozni azon, hogy a magyarországi német színpadokon oly darabok is színre kerülhetnek, melyek az eredetiben telve vannak a legmerészebb szabadelvűséggel, mint pl. SCHILLER *Fiesco*-ja, *Don Carlos*-a stb. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a magyarországi censor sokszor a legszebb helyeket törli s az így keletkezett hézagot nemcsak nyomorúságos zaggyalékkal tölti be, hanem a darab egész végkifejlését is megghamisítja. Így egy ízben maga az író volt fültanuja annak, hogy *Fiesco*-t milyen megesonkitott alakban adták elő. Főleg a zsarnokságra, a szabadságra, a köztársaságra vonatkozó gondolatokat üldözi a censor s itt kiméletet alig ismer. «Sie gehören zu den Kontreband-Waaren» — írja GLATZ JAKAB.

Körülbelül ehhez hasonlóknak gondolhatjuk a 19. évszázad elejével az erdélyi censor módszerét is oly darabokkal szemben, mint SCHILLER *Räuber*-jei. Ez is csak «deletis delendis» kerülhetett oly sokszor és oly zavartalanul a magyar színpadra, bár meg vagyunk győződve, hogy ott, hol «ellenőrzéstől» nem kellett tartani, a törlések kihagyását mellőzik. De egy egykorú sugókönyv kitörölt helyeinek ismerete, kortörténeti szempontból nagyon tanulságos lehetne. Mindamellet még ezek daczára is nagyon tanulságos, hogy míg nálunk szakadatlanul adják, addig Bécsben csak 1808-ban *) meri egy külvárosi színpad színrehozni, a *Burgtheater* ellenben csak 1850-ben! Hogy minő furfang kellett ahhoz, hogy az előadás engedélye kieszközöltessék, arról igen jellegzetes sorok olvashatók LAUBE-nál. Büszkeséggel vallhatjuk, hogy egy német irodalmi nagy alkotás színrehozatalát illetőleg is szabadelvű felfogás dolgában több mint egy

---

A színészetre vonatkozó adatok a 317—8. lapon. GLATZ megfigyelései és megjegyzései tényeken alapulnak, mert *Fiesco*-t 1784 február havában, *Don Carlost* pedig 1791 nov. 19-én a pozsonyi német színházban tényleg előadták. (L. HEPPNER ANTAL: A pozsonyi német színészet tört. a XVIII. században. Pozsony, 1910, 76. és 82. lap.)

*) A Tolvajok 1817 I/7-iki debreczeni előadásának színlapja megvan Debreczenben. Bécs tehát -- kilencz évvel előzi meg Debreczent.

fél évszázaddal megelőztük a — *Burgtheater*t s 20 évvel Auszt-
ria színpadjait. *) Több mint két évtizeden át SCHILLERnek csak
e két drámája volt a magyar színen (*Räuber* és *Kabale und
Liebe*). Adtak ugyan egy drámát SCHILLER czégére alatt jó idő
óta: *Frigyesi Elek* czímen. **) De ez tudvalevőleg nem más, mint
SCHILLER balladájának (*Der Gang nach dem Eisenhammer*)
HOLBEIN-től készített dramatizálása *Fridolin* czímen. Pesten
1807 nov. 13-án LÁNG ÁDÁM «magyarosítása» szerint adják első
ízben. E darab előadásainál az a jellemző, hogy a színlapokról
rendszeresen nem hiányzik a SCHILLER nagy neve, de a legtöbb
esetben igen — a HOLBEINÉ. Egy ízben azonban mint —
KOTZEBUE darabja szerepel.

Az első SCHILLER-ujdonság a magyar színpadon 20 évi pi-
henő után *Fiesco* volt, melyet hazánkban első ízben Kolozsvárott
1812 febr. 15-én adtak elő. ***) Fordítója nem kisebb ember, mint

*) H. LAUBE. Das Burgtheater. 186—190. lap.

**) A kolozsvári Országos Nemzeti Színház könyvtárában (4° F. 25. sz.)
megvan egy lapszámozás nélküli sűgőkönyv példánya, melynek jellemző
címe ez: Frigyesi Elek vagy A vashámorba való menetel. Dráma 5 Fel-
vonásban. SCHILLER költeményéből A Játék Színre alkalmaztatta LÁNG
JÁNOS. A Jádtzó Személyek: *Grof Tornallai* Czirják Torna Várának örö-
kös ura.

Felesége, a' Grofné.

Lórika, a' Gróf atyafija.

Abavári Fülep, Világos vár Örökös ura.

Frigyesi Elek a' Gróf egykori baráttjának a' Fija.

Rotti Várnagy a' Groff (sic) Szolgálattyába.

Gobora a' Fülep fegyveresse. Stb.

***) A színlap így hirdette ez előadást: «Egy valóságos Historiai tör-
téneten épült nagy Szomorú Játék». A darab címe: «Fiesko, vagy Ge-
nuának MDXLVII-beli Hazai Története». «Szerzette SCHILLER. Fordította
Méltóságos INTZÉDI LÁSZLÓ Úr». Játsszó Személyek!»

Doria András, Genuai Doge	— — — — —	JANTSÓ
Gianettino Doria, az Öttse	— — — — —	WÁNDZA
Groff Fiesko Lajos	— — — — —	CZÉLESZTIN
Verrina	} öszve esküdtek — — — — —	SÁSKA
Bourgognino		TÖRÖK
Kalkagno		PERGŐ
Sacco		IDEGEN
Lomellino, Gianettino Barátja	— — — — —	MOHAI

INTZÉDI LÁSZLÓ (1776 – 1829), az erdélyi kormánysházák belső titkos tanácsosa.

Ezen adat szerint *Fiesco* SCHILLER harmadik drámája, mely Erdélyen át kezdi meg magyarországi pályafutását és néhány hétre rá a negyedik SCHILLER-dráma is itt Kolozsvárott éri meg első előadását. Az 1812. évi márcz. 12-iki szinlapon a következő nagyérdemű sorokat olvassuk: «A jövő kedden leszzen szerentsénk nagy érdemű Nézőinknek, egy ujj (!) és valójában ne-

Zenturione	} Pártosok	.....	IDEGEN
Zibo		.....	SÍPOS
Asserato		.....	SZILÁGYI
Románó, egy Kép Író	.....	.....	RÁTZ
Muley Hassán, egy Szeretsen	.....	.....	DIÓSZEGI
Leonóra, Groff Fiesco Felesége	.....	.....	BORBÁRA
Julia, Özveggy Groff Imperialiné, Gianettino Doria'			
Huga	.....	.....	SÁSKÁNÉ
Bertha, Verrina' Leánya	.....	.....	JÓSEFA
Arabella	} Leonora Komornáji	.....	* * *
Rosa		.....	* * *
Hertzegi Testőrzők, Városi Pártütők, Strá'sák, Katonák, Szolgák, Nép, Tólvajok.			

(Mint látható, a személyzetből csupán a «Deutscher der herzoglichen Leibwache» maradt ki.)

A darab «Abonnement Suspendu»-ban, PERGŐ CZELESZTIN javára adott. A jutalmazandó bombasztikus felhívását, mint kor- és színészettörténeti jellemző adalékot itt közöljük, eredeti helyesírása szerint:

Kedves Nemzetem!

Nagy érdemű kegyes Pártfogóim!

Lenni, meg-érdemleni, 's így köz haszonra élni, az első az emberben a' világot, a' második a' világban az embert meg-esmérteti: Hazánkat szeretni, 's annak élni. Nemzetünket tisztelni, 's annak szolgálni, ebben a' kettőben találtam-fel amazokat; így engemet a' reménység nem hagyott-el ma-is, midőn a' Játék Szín ezen Játéknak jóvedelmét nékem engedte, reám nézve Nagyérdemű Pártfogóimnak ezen mái Játékokra való kegyes magok meg-alázódások mélyen érzékenyítő rúgó légyen jóvendőre, méltóztatnak kegyesen és böltsen meg-ítélni. — Színészettörténetileg nem kevésbé jellemző ez a megjegyzés: «A Lógék árja az Uraságok gratziájára bizatik»... — Megjegyezzük, hogy SZINNYEMÉL (Magyar Írók, V. k. 119–20. hasáb) nincs említés téve INTZÉDI LÁSZLÓ kormánysházai belső titkos tanácsos ezen fordításáról.

vezetes Darabbal kedveskedni, ezen nevezett (sic) alatt: AZ ORLEANI szűz, mely Játéknak érdemein kívül, elég légyen ez ide, hogy SCHILLERnek Szerzeménye»...

A darab színre is került a kijelölt napon (1812 márczius 17-én) SIMÉNY BORBÁRA jutalomjátékaként. A darab fordítója B. KEMÉNY MIKLÓS Ő Nagysága volt. Tehát ezúttal is az erdélyi társadalom egyik előkelősége, jeléül annak, hogy Erdély úri világa nem idegenkedett fönn tartani az érintkezést a színészekkel s ezzel nemesítő befolyása alá venni. A darab «Elő fizetés fel-függesztése mellett» úgy került színre, mint «Egy Újj és igen nevezetes Vitézi Szomorú Játék».

SIMÉNY BORBÁRA, a jutalmazandó, a PERGŐ CZELESZTINÉhez sokban hasonló bombasztikus stílusban kérte ki az «Érdemes Közönség» és «Nagy Lelkü Pártfogói» pártolását, de a helyek árát már nem bízta reájok, hanem «kegyes parancsolatjukat ki-instálta» aziránt, hogy délután 3 óráig intézkedjenek «Rekesztékjeik (Páholy) és Zárt-Székjeiknek» megtartása iránt.

Irodalomtörténetileg még értékesebb az, a mit külön mond a színlapon NB. jegy alatt: «vakmerőség volna az én részemről a' fenn irt nagy hírű *Szerzőnek* ezen Tökéletes Darabját hozszason, és sok öszve-elegyítettett Változásokkal ajánlani»... de igyekezete «semmit el nem mulatott», hogy hallgatói tetszését kiérdemelje.★)

★) A Játzó Személyek ezek voltak :

Hetedik Károly, Frantzia Király	— — —	PERGŐ
Filep, Burgundiai Hertzeg	— — —	TÖRÖK
Dunois, egy Orleani Szerelem gyermeke		SÁSKA
La Hire	} Királyi Tisztek	DIÓSZEGI
Du Chatel		IDEGEN
Chatillon, Burgundiai Lovas Vitéz	— — —	SZILÁGYI
I'sabella, a' Király Anyja	— — —	SÁSKÁNÉ
Agnes Sorel, a' Király kedvesse	— — —	JÓSEFA
Montgomeri, Egy Vallisini Ifjú	— — —	CZÉLESZTIN
Talbót, az Ánglusok Fő Hadi Vezére...		WÁNDZA
Lionel	} Ánglus Vezérek	CZÉLESZTIN
Fástolf		SIPOS
Thibaut d'Arc, egy Falusi Ember	— — —	JANTSÓ
Johanna	} Ennek Leányi	SIMÉNY BORBÁRA
Cecilia		SIMÉNY ANIKÓ
Luiſe		SIMÉNY ÁGNES

Nevezetes, hogy ugyanezen évben márczius 5-én a *Fortély és szerelem* és június 16-án *Moor Károly* került színre és június 11-én egy *Quodlibet* keretében CZELESZTIN *Fiescoból* a nagy monologot adta elő, mely adatokra támaszkodva tán nem túlzunk azon állításunkkal, hogy 1812-vel új lendületet vesz Erdélyben a SCHILLER-cultus. Hogy itt a közélet legnagyobb előkelőségei vállalkoznak drámák lefordítására, jele annak, hogy Erdélyben a magyar színészet nemzeti nagy jelentőségének tudata a társadalom minden rétegét jobban áthatotta, mint Magyarországon, hol ekkor csak színészek és fiatal magyar írók szorgoskodnak a színpadi műsor körül s a főúri világból se fordító, se — színházlátogató nem kerül a pesti magyar színházba.

De nem kevésbbé jelentős, hogy a KAZINCZY írói köréhez tartozó új nemzedék soraiból SCHILLER-rajongók állnak elő, kiknek levélbeli vallomásai meglepetésszerűen szólnak a mellett, hogy SCHILLER mind drámáival, mind lyrai költészetével elhatározó befolyással volt e kor magyar íróvilágára, és tán nem véletlenség dolga, hogy a rajongók egyik legrajongóbbja ép Erdélyből került ki.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR (1795—1842) írja 20 éves korában atyai barátjának, KAZINCZYNAK:*) annak a tudata egészen elkeserít, hogy míg SCHILLER 20 éves korában már sokat tett, ő még eddig semmit. Egész bátran meg meri írni a GOETHE

Bertrand, ezeknek szabadossa	— — —	RÁTZ
Egy Szén-égető	— — — — —	MOHAI
Ennek Felesége	— — — — —	IDEGEN

Egy Fekete Vitéz' tüneményes megjelenése, más Ánglus Vitéz, Orleani Tanácsosok, Püspökök, Hadi Szolgák, Népség és Katonaság.

Úgy látszik censori tilalomból kihagyták az »Erzbischof von Reims« szerepét és tán személyzetük elégtelensége miatt Raoul és a három kőrő szerepeit. Miért lett Thibaut d'Arc »ein reicher Landmann« magyarul csak »Egy Falusi Ember«, nem tudjuk.

A fordítás, legnagyobb valószínűség szerint prózában volt. Ha verses lett volna, azt mint nagy ritkaságot külön is bizonyára megemlítik a színlapon.

SZINNYEI (Magyar Írók V. k. 1444. hasáb) B. KEMÉNY M. ezen fordításáról nem tesz említést.

*) Lev. XIII. k. 263—4. lap.

imádó KAZINCZY-nak, hogy neki GOETHE hideg elme SCHILLER mellett. «Én csak őt imádom, — írja — az én Istenemet és a Poeták istentagadóját.» *Don Carlos* és *Moor K.* elolvasása után «olgy kevélyen nézek ad Poetas minorum gentium», mint a Nap a több Planetákra. Az ő Lelke és a természet egyek; prózai iratai a Lélek original editiója, előttem benne végződik az emberek és Angyalok közti láncz.» Bizalmasan közli KAZINCZY-val, hogy lelkében a dámaíráásra érez legnagyobb hajlamot. «Annak adtam és adom életem s abba teszek, a mit tehetek, ha környülményeim engedik.» Bevallja, hogy már gyermekkorában drámákat írt, de örvend, hogy a játékszínre beadott darabjaira nem tette ki a nevét. «Eddig tett próbáim a Drámában — írja végül — kicsapongások, SCHILLER-nek és a Természetnek félreértései, *Moor Károly*-nak erős reminiscentiája s egy tsudálatos ambitió: hogy addig nem nyugszom, míg Moorhoz hasonlót nem írok...» Az unitáriusok kolozsvári kollégiumában eltöltött ifjú éveiről a következő elszomorító vallomásokkal áll elő. Lelkének való táplálékot ott nem kapott; vadon, társaság nélkül nevelkedett ott fel «mint egy bércre esett fa». Ez a lelki szenvedés mindaddig tartott, míg egyszer alkalma nyílt SCHILLER *Tolvajait* meglátni a kolozsvári színen. Megismerkedett a színház igazgatójával, WÁNDZA MIHÁLYLYal. SCHILLER őt egyszerre más világba varázsolta s az ő modorában «sikoltozó Guelfokat írt.» «A Theatrumnak éltem ezután; — írja — annak fordítgattam s az Actorok közt szerettem forgani s így néhány Rollba próbáltam is játszani.» Tanítói értesülnek erről a tiltott szereplésről s Rektora megintve őt, arra kérte, hogy «tegyen le a Játékdolgozásról,» ő azonban nem volt képes engedelmeskedni. Egy ízben a SCHILLER *Tolvajai*-ban «Rollot vett» magának s Kosinczky szerepét adta.* Elárulták és carcerbe került. «Megszégyelve magam s azon kívül, hogy Szüleim is megtudták, hogy én Komédiát csinállok, mindenünnen eltaszítva érzem magam s megindultam bujdosni...»**)

E lelkes ifjú leveleiről, a barátjaiért könnyen hevülő KAZINCZY

*) Moor K. 1812. évi július 16-iki előadásának színlapján Kosinczky előadója így: * * * van jelezve. Nem lehetetlen, hogy a 17 éves BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR ekkor lépett föl először.

**) Lev. XIII. k. 370. lap.

azt írta, hogy schilleri lélekkel írvák; de bár «hasonlíthatlan ifjúnak» tartja őt, hozzáfűzött nagy reményei nem teljesültek.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR-nak 1817-ben már az a terve, hogy tanítványaival: KELEMENNEL és SIMÓ KÁROLYVAL lefordítják az egész SCHILLER-t. Az első hozzáfogott *Moor*hoz, a második *Fiesco*hoz, a vállalkozás azonban úgy látszik teljesen dugába dőlt.*)

BÖLÖNI FARKAS S. nem is mint drámaíró, nem is mint SCHILLER-fordító szerzett érdemeket, hanem Észak-Amerikában tett utazása s uti munkájának kiadása által vált országos hírűvé 1834-ben. Akadémiánk 1835-ben a 200 aranyos MARCZIBÁNY-díjjal tüntette ki e művét. Életpályája korán ért véget s a KAZINCZYHOZ írott leveleken kívül egyetlen ránk maradt emléke az ő nagy SCHILLER-cultusának az a *Don Carlos*-fordítás, melyet a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára napjainkig kegyelettel őriz.***)

---

*) Lev. XIV. k. 225. l. és XV. k. 169–170. lap. Dr. Kis ERNŐ kolozsvári unitárius kollégiumi tanárnak szíves értesítése szerint KELEMEN és SIMON ezen fordításairól semmi írásos emlék nem található a kollégium könyv- és levéltárában. Valószínűleg a terv tervnek maradt.

**) Czíme, dr. Kiss ERNŐ kollégiumi tanár közlése szerint:

DON CARLOS

Írta SCHILLER.

Sem a fordító neve, sem az évszám nincs a kézíraton, mely 4-rétű, számozatlan lapokból áll s csupán ívei (18) számozták. Prózában készült, teljes szöveg. Kézirati jelzése: 937. Több helyütt belenyomott pecsétalakban rézmetszetű neve:

E fordítás keletkezése körülményeiről ezeket írja B. FARKAS KAZINCZYNak 1817 IV/22-én: «Én most Húsvét tájba beszéltem a Don Carlos szépségét valami Leánykák előtt, s tűzbe jöttem vala magasztalásán, ezek kaptak az alkalmon, s ezt mondták: ha jó volnék, le is fordíthatnám nekik, de tudják, hogy restetske vagyok s ha megigérném is, csak esztendő múlva várnák. Én csak azért is, hogy őket meglepjem, még azon este neki ültem, igaz, hogy nem kevés munkámba került, mégis praesentáltam

De BÖLÖNI FARKASNÁL is lelkesebb tisztelője SCHILLERnek UNGVÁRNÉMETHI TÓTH LÁSZLÓ (1788—1820). Sőt elmondhatjuk, az ő rajongása valósággal már a szertelenségbe csapott. KAZINCZY-hoz 1814. márcz. 8-án írott levele szerint a német poéták, köztük főleg SCHILLER még az anyai nyelvtől való idegenkedést is oly fokra emelték, hogy, mint írta: «még azt is megtagadtatták velem, hogy magyar vagyok»...¹⁾

Így szaporodnak KAZINCZY írói körének SCHILLER-rajongói, a mi nem is csoda, hisz mesterök minden GOETHE-imádata mellett SCHILLERrel oly nagyra van, hogy arra se tartja magát méltónak, hogy «papucsát feloldja».²⁾ Midőn baráti körének legfiatalabb s később legnevesebbé vált tagja, KÖLCSEY FERENCZ szerénykedve tudatja, hogy ő MATHISSON szeretne lenni, KAZINCZY örömmel írja, hogy KÖLCSEY «akaratja ellen is SCHILLER lesz. De miért ne legyen SCHILLER? Sőt hadd legyen, s bár századrészben legyen az.»³⁾ Midőn KÖLCSEY *Jegyváltó* cz. versét megküldi KAZINCZYNak, úgy ír hozzá, mint 8 évvel előbb Kis JÁNOSHOZ abból az alkalomból, midőn ez «*Kazinczy Ferencznek összekelésére*» cz. versét neki elküldötte. «Sajnálom, hogy SCHILLER nincs életben, s azt meg nem olvashatja, ítéletet róla nem hozhat s Uram Öcsémben a maga rokonára nem ismerhet»...⁴⁾ Így lelkesednek legkiválóbb íróink s a fiatal nemzedék jelesei SCHILLERÉRT, még pedig a drámairóért és lyrikusért egyaránt.

---

nekik két hetek alatt *Don Carlost magyarul.*» (K. F. lev. XV. k. 169. l.) «Én azt hiszem, — írja záradéku, midőn SCHILLER minden drámáinak lefordítása tervéről szól, — hogy a Magyaroknál is bételne az Schillerrel, a mit Lessing jövendőlt a Németeknek a Schakespeare (sic) lefordítása előtt.» (L. u. o. 169—70. lap.)

Hogy miként tudott KAZINCZY fiatal barátjaiért lelkesedni, l. BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR-hoz cz. költeményét, melynek első sora így üdvözli őt:

«Ragyogó futással kezded a futást . . .»

¹⁾ Lev. XI. k. 266. lap.

²⁾ Lev. X. k. 485. lap. L. KÖLCSEY kedvező véleményét (1814 IV. 3.) TÓTH LÁSZLÓ költői tehetségéről. KÖLCSEY F. minden munkái, Budapest, 1887, IX. k. 109—110. l.

³⁾ Lev. XI. K. 77. lap.

⁴⁾ KISS JÁNOS versei Pest 1815., I. K. 171—8. lap és KAZINCZY lev. XI. K. 102. lap.

Eszményképüket látják benne, s hozzá hasonlók vagy legalább elismerésére méltók akarnak lenni.

Életében már elismerték csodás nagyságát s holta után se feledkeznek meg róla s bámulatuknál csak a fölötti bánkódásuk nagyobb, hogy nincs módjukban az ő véleményét a saját munkájukról meghallhatni. Vezető írók és kezdők, színészek és színházbarátok, előkelő urak és statisztáskodó diákok, férfiak és nők vegyesen, mind egyformán rajongnak SCHILLERÉRT, s mint láttuk, akad olyan tösgyökeres magyar is, kivel a SCHILLER-rajongás megtagadtatja még magyarságát is! Természetesen nem szabad ebben a nyilatkozatban hazaárulást látni. Hisz KÖLCSEY is oly vallomást tesz SZEMERÉHEZ írott levelei egyikében: «Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom) midőn cosmopolitismus fogott körül s ez időben a magyar hazán nem függék melegen»...¹⁾ TÓTH LÁSZLÓ, a ki írta, fiatal ember volt s egyike a finomabb lelkű fiatal magyar poétáknak. Ismerte alaposan a latin és görög klasszikusokat, tehát nem volt félművelt phantasta.²⁾ Van az ő rajongásában, valamint a társaiéban nemcsak kozmopolitizmus, hanem valami más is, a mi kortörténeti szempontból egész sajátos jelleget kölcsönöz e rajongásnak. SCHILLERben nemcsak a nagy géniuszt bámulják, hanem maghajolnak azon nagy tisztelet előtt, melyben őt mint eszményi nemzet-nevelőt, mint ethikai nagy értéket képviselőt, már életében kortársai részesíték és holta után is részesítik.³⁾ A vezető nagy szellemnek még életében elért igaz sikere, az a nagy fény, mely egész egyéniségét nemzete egyik utatjelző csillagává avatja, csak annál feltűnőbbé teszi azt a nagy sötétséget, mely a mi közéletünk szerencsétlensége volt ép a napoleoni háborúkat követő korban 1825-ig. A mi kis körben érvényesülő, inkább baráti szűkebb társaságban, mint a nemzet egész nyilvánossága előtt munkálkodó magyar íróink leborulnak e fény előtt⁴⁾... hisz ily ragyogás nem is

¹⁾ KÖLCSEY minden munkái, Budapest 1887. IX. K. 411. lap.

²⁾ V. Ö. TOLDY FERENCZ A magyar költészet kézikönyve. Budapest, 1876. III. K. 216—229. lap.

³⁾ Lásd Totenfeier und Schillerverehrung cz. fejezetet, *Schiller und die Nachwelt*. Von ALBERT LUDWIG. Berlin. 1909. a 18—52. ll.

⁴⁾ L. SZEMERE PÁLNAK «A műfordításról» írott cikkét, hol SCHILLERT összeveti GOETHÉVEL. Ebben SCHILLER tragédiáit «mind igen szép, sőt.

támadhat nálunk, a mi sötét éjszakánkban! Egy egész kort jellemez az, a mit KAZINCZY ír fiatal barátjának, KÖLCSEYnek 1813. szept. 18-ikáról: «Kisnek igaza van. SCHILLER és GOETHE nálunk nem lettek volna azok, a mik a Német földön. A ki itt verseket ír, el van az temetve»...*) Hét évvel később egy más irónknál ugyanez a gondolat így fordul elő. A *Pártütők*ben Elek így szól a SCHILLERT nem ismerő KÖRMÖSDYNEK: «Nálunk ily fényes elme ki nem fejlődhetik; már zsengeiben letiporja a komor élet és a honi nyelvet már nem kedvelő főbbjeink foganatlansága miatt ily embert nem teremhet; nem is kell ő, mert érdemét méltányolni nem tudjuk»...

SCHILLER ekként nemcsak hódolatot kelt nálunk, hanem mélységes keserőségek panaszkodását fejt ki a magyar néplelekből s így hatásában egyetemesebb, mint eddig gondolhattuk. Ez a hatás nem csupán azok körére szorítkozik, kik KAZINCZYHOZ tartoztak, hanem olyanoknál is tapasztalható, kik vele nem voltak semmiféle összeköttetésben. Így az a «delectans actor», ki ott működött a Pesten nyomorgó (1807—1815) magyar színházulatnál, kezdetben teljesen SCHILLER hatása alatt áll. Később olyan drámát ír, melynél jobbat ma se mutathat föl irodalmunk. Ez is Pesten, barátjával BÁRÁNY BOLDIZSÁRRAL, a később teljesen félrevonuló magyar drámaíróval «*Schillereket csodálván, a hét egetek befogni erőlködék*»...

Ő is vidékre kerül. Hivatali teendői és a magyar közélet nagy közönyössége őt is elvonják az irodalmi munkától. Sajnos, rajta is igaznak bizonyult KAZINCZY föntidézett keserű mondása: «A ki itt verseket ír, el van az temetve»...**)

Irodalmi életünk nyomorúságának legfőbb oka abban a közönyben keresendő, mely főurainkat jellemzi, midőn párt-

Istentől lehelt műveknek» mondja. (Szemere Pál Munkái. Budapest, 1890. II. rész, 193—4 lap.) Élet és Literatura 1826, I. K.-ból.

*) Lev. XI. K. 69. lap. KÖLCSEY ugyanezt írja mint a maga véleményét DÖBRENTÉNEK 1831. okt. 21. «Mert bizony SCHILLER és GOETHE magyar földön nem lettek volna azok, a mik!» (KÖLCSEY m. m. X. kötet. 54. lap. Bpest. 1887. V. ö. n. ott a 35. lapon mondottakkal.)

**) L. Bánk-bán rostáját BÁRÁNY BOLDIZSÁRTOL, ki ebben a bírálathoz szintén SCHILLER alapos ismeretéről tesz tanúbizonyságot. (Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam, III. k. Pest. 1869. 190—1 lap.)

fogásról van szó. Tehetős uraink soraiban — hogy SZÉCHENYINK mondását idézzük — több volt a testes, mint a lelkes! KAZINCZY oly gazdagságról álmodozik, melynek alapján pl. 50—50 aranyat adhatna annak jutalmúl, a ki GOETHE avagy SCHILLER egy-egy versének egyenértékű lefordítására vállalkoznék, bár a vers csak 24-soros volna is. De százat szeretne adni a *Resignation*... és kétszázat a *Kampf mit dem Drachen*... magyar fordítójának. *) Ezt 1808-ban írta ő és 1823-ban KISFALUDY KÁROLY még mindig joggal panaszkodott nagyuraink közönyéről: «elfajult gazdagjaink szunnyadnak»...**)

A nem éppen dúsgazdag DESSEWFFYEKKEL, RÁDAYAKKAL, PRÓNAYAKKAL, WESSELÉNYIEKKEL s a vagyonosabb SZÉCHENYIEKKEL, KÁROLYIakkal szemben találjuk a magánkedvtöltésekre és a bécsi német színészet oltárán milliókat elfecsérlő dúsgazdag ESZTERHÁZYAKAT, KOHÁRYAKAT, PÁLFFYAKAT, kiktől egy fillér se jut a magyar irodalmi érdekek anyagi istápolására.***)

Mindezek daczára törhetetlen buzgalommal munkálnak nemzetünk előmenetelén a magyar nemesi középosztályból előállt

*) Lev. v. k. 344. lap.

**) L. a KAZINCZY GÁBORTÓL kiadott levelekben, Pest 1860. 13. lapon.

***) KISFALUDY SÁNDOR GAAL GYÖRGYHÖZ írott levelei egyikében 1820. nov. 6-áról ezeket írja: «Auf alle unsere ungrischen Grossen (sehr wenige ausgenommen) passt das, was Báthory in meinem Hunyady dem schlechten Gara sagt.» (KISFALUDY S. minden munkái. Negyedik kiadás. VIII. K. Budapest 1893, 388. lap.) A kérdéses hely az V. felv. 4. jelenetében így hangzik:

Vannak

Magyarok 's pedig Nagyok, kik egy-egy rút eves
Kelevény szerint dullyák, emésztik
Mégekkel ezt a' nemzeti
Testet; kiket, ha rajtam állna,
Éltekkkel 's nevekkel egygyütt
Kitörlenék én a' magyar föld színéről. —
Vannak közöttünk olyanok,
Kik a' Magyar Földnek csak annyi
Porára sem méltók valóban,
A mennyit egy kis szél szemünkbe vethet.
De eljövendő, úgy reménylen, a' nap,
Melly majd igaz törvényt teszen,
'S ítél ezekről.

(Hunyady János. Írta K. KISFALUDY SÁNDOR. Pesten 1836. 267. lap.
Előszó kelte Sümeg 1814.)

íróink, s midőn 1825-ben 13 évi pihenő után újból megkezdheti munkáját a KK. és RR. összessége, nemcsak politikai, hanem irodalmi életünk is kiváló embereinek egész friss gárdáját állíthatja a legelső csatasorba. Ezek a közéleti kényszerű pihenés korában megedződtek. Nemcsak tetterre vágyók, hanem tetterre készek is.

A *«Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban. . .»* nem csüggeteg ábrándozás a multon, hanem tetterre hívó mennyei szózat volt. Kora megértette, mert kora várta a hívó szózatot.

IV.

A magyar színészet jelentősége. — A vidéki megpróbáltatás kora. — Schiller-előadások a vidéken 1818-tól 1825-ig. — Stuart Mária első előadása Pécsen. — A darab jellemzése a színlapon és Déri István fordítása. — A Fancsy-féle színlapgyűjtemény Schiller-műsora 1830-ból. — Egy vidéki Stuart Mária-előadás. — Turandot színrehozatala.

Mind e sikerek elérésének nemes küzdelmében a korviszonyok rajza hiányos volna, ha egy másik tényező működéséről — pusztán kicsinylésből — megfeledeznénk. Magyar nemzeti szempontból nagy jelentőségű tény, hogy íróinkkal egy úton haladva a magas eszmények felé törekvésben, velük együtt látjuk lelkesülni magyar színészeinket is. Pedig igazat szólva, minden közremunkált arra, hogy ez a színészet — vándorló komédiás csapattá aljasuljon. Nagyúri meczénásai nincsenek; állami támogatásról szó se lehetett abban a korban, midőn az állami költségvetés ismeretlen fogalom volt. Ha ezen a téren is nem lép föl cselekvőleg a magyar nemesi középosztály, a magyar színészet tán sohse vált volna műveltségtörténeti tényezővé. De a magyar alkotmány védőbástyái a vármegyék, hol a sokszor és idétlenül megrágalmazott, elfogultsággal lenézett magyar köznemesség nemcsak szónokolt, mint sokan állítják, hanem szívesen adakozott is (s ezt kevesen tudják), midőn közműveltségi ügyről, nemzeti érdekről volt szó; igen, e vármegyék az ő köznemeseikkel és táblabiráikkal mentették meg a magyar színészetet az elzülléstől, ezek segítettek hozzá, hogy közműveltségünk fontos tényezője maradhasson. Az Erdélyből regenerálódó színészetet Pest megye istápolja majd egy évtizedig (1807—1815), aztán Borsod (1815—20) és Fejér megye (1818—1825); majd Abaúj megye (1826—1836) veszi pártfogása alá, s midőn 1837-ben megnyílik a *Pesti Magyar Színház* (a mai *Nemzeti Színház*),

oly színészi nemzedék állt rendelkezésre, mely bár összjáték dolgában, műsor tekintetében sok kívánni valót hagy még, egyes előadóiban a legmagasabb feladatok megoldását is lehetővé teszi.

A Pestről 1815-ben történt eltávozás mondható a magyar színészet legkritikusabb időpontjának. Egy hajszálon függött egész jövője. Ha köznemeseink oly közönyösek, mint főuraink; ha a magyar vármegye uszályhordozója a hatalomnak, mely előtt minden szövetekezés gyanús volt; ha a pártfogolás csak a mulatozás egyik fajtáját látja a magyar színészetben, nem pedig a nyelvterjesztés, a nyelv- és nemzetpallérozás egyik legfontosabb eszközét: úgy tagjai sorában túlnyomóvá leszen a züllött alakok csoportja, s a nemesi és polgári úri osztály egyetlen tagja se fog hozzájuk társulni. De nem így volt. A vármegyei pártfogolás előkelő jelleget adott a magyar színészetnek, s tagjai sorában ott találjuk a magyar nemesi középosztály nem egy tagját, kik így úri és magyar előkelő szellemet visznek be a színésztársaságokba. A vármegyei pártfogolás nemcsak attól menti meg őket, hogy komédiát játszó vándorcsapatokká süllyedjenek, hanem arra is lelkesíti, hogy a magyar közműveltség apostolaivá magasuljanak.

E megnemesítésre nagy befolyással van a magyar íróvilág előkelőségeinek a magyar színészettel való érintkezése. Ők ismertetik meg a magyar közönséggel 1818-ban KISFALUDY KÁROLYT a drámaíró, s ettől a kortól állandó marad a kapcsolat magyar drámaírók és magyar színészek közt.

Ennek az irodalmi színvonalnak folytonos emelkedését mi sem bizonyítja oly határozottan, mint az, hogy SHAKESPEARE mellett SCHILLER-cultusa a magyar színészet legjellegzőbb vonásai közé tartozik.

Sajnos, jobbra csak száraz tényeket tudunk felsorolni: a SCHILLER-előadások helyeit, keltezéseit, de ez adatok maguk helyett beszélnek; beszélnek nemes ambícióról, el nem csüggedő kitartásról, az önmagán segíteni tudás nagy művészetéről, a nemzeti hivatás felismeréséről s az irodalmi érdekek tudatos cultusáról. Száraz adatok, de azt bizonyítják, hogy a magyar színészet megértette hivatását, mert nemcsak a hazai dráma-irodalmat kultiválta, hanem közvetítője lón a külföld klasszikus drámairodalmának oly korban, midőn a nehéz sajtóviszonyok

úgyszólván lehetetlenné tették a fordított drámák kiadását könyv alakjában is. Így vezető munkása lett az irodalomnak s a színpadról kedveltette meg azt a SCHILLERT, kit évtizedek múlva a *M. Tud. Akadémiától* kezdeményezett SCHILLER-fordítások ismertetnek meg közelebbről a magyar irodalommal is. Munkálta ekként azt a talajt, melyben aztán állandó gyökeret vert a magyar SCHILLER-cultus terepélyes, szép tölgye.

A miskolci és a kassai színház legrégibb műsora ismeretlen lévén, csupán a székesfejvári színtársulat műsorára kell szorítkoznunk az 1818—1825-iki időkörből. Meggondolva azt a körülményt, hogy távol a fővárostól mégis ily lelkes előadói akadtak a SCHILLER-drámáknak, elképzelhetjük, hogy ha e társulat vendégszereplések helyett megállandósulhat Pesten, minő magas színvonalon állott volna műsora!

A következő SCHILLER-drámák voltak a műsorán:

1818. *Moor Károly* (XII/6.) Pest. — Továbbá a SCHILLER-HOLBEIN-féle *Frigyes Elek*. (X/6) Pest.

1819. *Frigyes Elek* (I/1) Pest. *Moor K.* (Komárom XII/29.)

1821. *Fiesco* (I/18 MURÁNYI ZSIGMOND hasznára). — *Fortély és szerelem*. (IV/7). — *Turandot* (X/15. HORVÁTH JÓZSEF hasznára) Székesfejvár.

1822. (I/8.) Pécselt egy Quodlibet száma ez volt: «*Moor Károly* szomorújátékából, SCHILLERTől egynéhány Jelenés.» *Fortély és szerelem* (I/12. Pécselt). — *Stuart Mária* (I/29. Pécselt KÖSZEGHY ALAJOS hasznára).*) — *Fiesco* (II/9. Pécselt. HORVÁTH hasznára). — *Turandot* (II 16. Pécselt KÁNTORNÉ hasznára). — *Stuart Mária* (III/11. Székesfejvárott). — *Turandot* (III/28. u. o.). — *Macbeth* (XII 19). «SCHILLER után.»**)

---

*) A főbb előadók a következők voltak: Erzsébet: MURÁNYINÉ; Stuart Mária: KÁNTORNÉ; Gr. Leicester: KÖSZEGHY; Gr. Srowsbery: HORVÁTH; Burleigh V.: KOMLOSSY; Poulet: MURÁNYI; Kurl Margit: DÉRMÉ; Gertrud: KOMLOSSYNÉ. (A színlap megvan a M. Tud. Akadémia levéltárában.) Ez az előadás teljesebb volt, mint az 1823. évi kolozsvári, melynek személyzetét alább közöljük. Pécselt csakis Bourgoyn szerepét hagyták ki.

**) Jellemző adatként megemlítem, hogy a színlapon ez állt: «Schiller után fordította Benke József.»

Murányiné a «jutalmazandó» ezeket nyomatta ki a színlapra: «a halhatatlan Schiller munkája lévén, hiszem, hogy közmegelegedést fog

1823. *Stuart Mária* (XI/26. Székesfejérvár). — *Fortély és szerelem* (XII/30. u. o.).

1824. *Stuart Mária* (V/18. Pesten a német színházban magyarul. Fordította KOVACSÓCZY MIHÁLY.) (?)

1825. *Stuart Mária* (Pozsony, november) *Frigyesi Elek* (u. o., december).

Tizenkét éven belül (1812—1825) a magyar színpad 3 új SCHILLER-dráma fordításával szaporodott:

1. *Orleansi szűz* 1812 III/27. Kolozsvárott első ízben.

2. *Turandot* 1821. X/15. Székesfejérvárott „ „

3. *Stuart Mária* 1822. I/29. u. o. és Kolozsvár 1823. IV/19.

Új fordításban 2 SCHILLER-dráma adatott:

1. *Fiesco* Kolozsvár 1812. II 2. első ízben.

2. *Fortély és szerelem* u. o. 1812. III/5. első ízben.

Ezenfölül színre került SCHILLER-átdolgozásában: *Macbeth* (1822. XII/19.) és a HOLBEINTŐL készített *Frülölin* mint *Frigyesi Elek*.

Állandóan műsoron volt 1794-től 1825-ig 6 drámája.*)

nyerni. (!!!)* E szerint SCHILLER nevének sokkal nagyobb vonzóerőt tulajdonítottak, mint Macbeth angol szerzőjének, SHAKESPEARE-nek, kiről e színlap egy szóval sem tett említést!

*) A német előadások külföldi és hazai statisztikája álljon itt összehasonlítás érdekében;

1. *Fiesco*.

1784. I/11. Mannheim.

1784. I/25. Wien (Kärntnertheater).

1784. február Pozsony (németül)

1787. XII/1. Wien (Burgtheater)

1787. XII/10. Pest (németül)

1793. XI/17. Buda (németül)

1812. II/15. Kolozsvár (*magyarul*).

2. *Don Carlos*.

1787. VIII/29. Hamburg IX/14.

Leipzig

1788. IV/6. Mannheim

1788. IV/16. Frankfurt (a. M.)

1788. XI/22. Berlin

1791. IX/25. Weimar

1791. XI/19. Pozsony (németül)

1793. XII/21. Pest (németül)

1796. I/28. Brassó (németül)

1820. X/11 egy részlete magyarul Komáromban

1834. II/3. Kassa (*magyarul*).

3. *Stuart Mária*.

1800. VI/14. Weimar.

1801. I/8. Berlin.

4. *Orleansi szűz*.

1801. IX/11. Leipzig

1801. XI/23. Berlin

Ebben az időkörben kerül először színre *Stuart Mária* is, még pedig első ízben Pécsen 1822. I/39. s aztán 1823-ban Kolozsvárott IV/29;*) Ez utóbbi színlap ránk maradt egyetlen példányán: *Jelentés. cz. a. a következő sorokat olvashatni: «Schillernek ezen szép Remeke eddig még Magyar nyelven eszméletlen volt nálunk: a' Fordító szerentsés volt a Schiller' nagy Ideáit magyarul is kimondani. Azok, kik a' Karaktereknek, 's indulatoknak mester-kéz által készült vonásaiban gyönyörködnek, ezen 'Tragédia' látása által, hogy popularizált vonzódásukat kielégíthessék, azon a' Játzó Társaság tellyes igyekezettel törekedni fog» ... A színlap a fordító nevét e két betű alá rejti: D. J.;*

1814. XII/29. Wien	1802. I/27. Wien
1815. Pest (németül)	1803. IV/23. Weimar
1822. I/29. Székesfejérvár (magyarul)	1803. IX/26. Buda (németül)
1823. IV/19. Kolozsvár	1803. X/3. Pest (németül)
1824. V/18. Pest	1812. III/17. Kolozsvár (magyarul)

5. *Turandot.*

1802. I/30. Weimar
1821. X/15. Székesfejérvár (magyarul)
1851. XI/21. Wien.

*) A pécsi színlap adatait alább (52. l.) közölvén, a kolozsvári előadók neveit itt közöljük szóhíven:

Erzsébeth, Anglia Királynéja	— — — — —	S. BORBÁLA
Stuart Mária, Scotziai Királyné, Angliában fogva	— — — — —	UDVARHELYINÉ
Dudlei Robert, Lesztéri Gróf	— — — — —	CZÉLESZTIN
Talboth, Sreuszbury Gróf, Petsét őrző	— — — — —	KOTSI
Czetzil Vilhelm, Burlehi Báro, Fő Kints tárnok	— — — — —	ÉDER
Melvil, a' Mária' Udvar Mestere	— — — — —	UDVARHELYI
Paulet, Mária' Örje	— — — — —	KEMÉNY
Mortimer, az Ötstse	— — — — —	FARKAS
Davison Vilhelm, az Erzsébeth' Titoknokja	— — — — —	GÖDE
Okelly, a' Mortimer' barátja	— — — — —	PÁLI
Hanna, Mária' Biztossa	— — — — —	Sz. SUSÁNNA
Kurl Margith, Mária' Komornája	— — — — —	PÁLINÉ
A Grófság Scherifje	— — — — —	MOLNÁR
Testőrző Tiszt	— — — — —	SZILÁGYI

Mint látható, csupán Gróf AUBESPINE; KENT; Gróf BELLIEVRE; DRUGON DRURY és BURGOYN szerepei maradnak ki hihetőleg a személyzet fogyatékossága miatt.)

de ha figyelembe vesszük, hogy *Stuart Mária* 1836. évi I/9-iki debreczeni előadása színlapján a darab fordítójának *Déry István* van megnevezve, nagyon valószínű, hogy mind a Pécsen 1822-ben mind Kolozsvárott 1823-ban szintén az ő fordítását használták. *Déry István* 1817-ig színész volt, s így nagyon valószínű, hogy a fordítás vagy a pesti (1809—15), vagy a miskolci színészkedés idejéből (1815—7) való, s így tán első ízben Miskolcra kerülhetett színre.*)

Az 1825-öt követő időkor vidéki színészetének SCHILLER-műsorát 1837-ig színlapok híjában s az egykorú újságlevelek szűkszavú s gyér számú tudósításai miatt bajos egész teljességében összeállítani, de a ránk maradt FÁNCSY-féle nagybecsű színlapgyűjtemény, id. SZINNYEI JÓZSEF gyűjteményéből birtokunkba került kassai színlapok (1829—34), valamint az egykorú Színházi Zsebkönyvek segítségével, megpróbáljuk az eddig fölkatartott adatokat összeállítani.**)

*) A pécsi színlap érdekessége, hogy a jutalmazandó KÖSZEGHI ALOYSZUS a pécsi közönséget «ama halhatatlan Schiller remek munkájának» előadására hívja meg. Színészettörténeti szempontból pedig nevezetes e színlapnak még a következő NB.-je «A Játékot megfogja előzni, egy hozzá megkívánható Ábrázolat (Tableu) (sic) Két Szakaszban és hat mozdulatban: STUART MARIA ELFOGATÁSA ANGLIÁBAN.

A játék végével pedig előfordul a valóságos történet szerint: STUART MÁRIA FŐ VÉTELE. Ábrázolat (Tableau) 6 Mozdulatokban. És az egészet befejezi: ERZSÉBET ANGLIAI KIRÁLYNÉ FÁJDALMA, mely Ábrázolatban STUART MÁRIA és GRÓF ESSEX mint Lelkek megjelennek.»

(V. ö. 55—6. lapon Stuart Mária 1836. évi Január 9-i debreczeni előadása színlapjával s a Honművész ott közlendő kritikájával.)

**) BALOG ISTVÁN «Cassa-Protocollumának» (Nemzeti Múzeum kéziratára: Oct. hung. 631. sz. n.) szűkszavú bejegyzéseiből inkább csak sejtjük, mint bizonyosan állíthatjuk, hogy az ő társulata is előadta SCHILLER Ränbereit más címen. Így 1828. április 8-án vasárnap Szombathelyen a *Zsiványok* címen előadott darab 38 frt. jövedelemmel van elkönyvelve. Ugyanezen évben okt. 3-án a *Zsiványokat* Körösön (Horvátország) is adják s jövedelmök 72 frt.

Az egész Protocollumban egyetlen egyszer fordul csak elő ezen a címen: *Moor Károly*, midőn 1830. december 12-én Budán adják s a «kődös idő daczára» 60 frtot jövedelmezett.

Nagyon sűrűn szerepel 1820—37. közti műsorában egy ily cz. darab: Bakonyi tolvajok, mely állítólag BALOG J. eredeti (?) darabja volna. Van-e

1830. márcz. 11. Miskolczon: *Moor Károly* mint «Nagy Szomorú Előadás» (!) Károly = KILÉNYI DÁVID; Ferencz = KOMLOSSY FERENCZ; Amália = KOMLOSSYNÉ.

1830. márcz. 27. Kassán adják *Stuart Mária*t mint «nagy szomorú játékot» KÁNTORNÉ javára. «*Stuart Mária* fejevétele Tabloba fog előmutatódni.» Kántorné Erzsébet; DÉRINÉ *Stuart Mária*. Ford. KOVACSÓCZY.

1830. április 25. Miskolczon. A *Vashámorba való menetelt* adják mint «vigsággal elegyes Nemzeti drámát.» (!) «Schiller Költeménye után.»

1830. december 12. Budán: *Moor Károly*.

1831. febr. 8. Debreczenben, *Moor Károly* vagy a *Tolvajok* adatik. A színlapon ez a figyelmeztetés olvasható: «SCHILLERnek ezen nevezetes s mindenütt kedvességet nyert Játék Darabjára, a' melly a leg-nagyobb igyekezettel fog előadódni, egész aláza-tossággal bátorodik a Nagy Érdemű Publicumot meghívni a Nemzeti Szín Játzó Társaság.»

1831. IV. 26. Kassán *Stuart Mária* az 1830. évi szereposztással. Fordítója nincs említve.

1832. januárius 28. Miskolczon az *Orleansi szűz* ily czímen kerül színre SZŐKE SÁNDOR «különös hasznára»; «Johanna d'Arc, az orlansi szűz. Pompás Fejedelmi Vitézi Szomorújáték 5 felvonásban. Egy Prologussal, SCHILLER Remek Munkája.»

1832. febr. 22. a miskolczyi színlapon ez olvasható: *Frígyesi Elek* vagy a Vas hámorba menetel. Érzékeny s vigsággal elegyített játék 5 felv.-ban. Írta SCHILLER. Magyarra tette LÁNG ÁDÁM.

1832. márcz. 18-án ugyancsak Miskolczon adatott: «*A fortély és szerelem* a németbe nagyon ismeretes Cabale und Liebe. Polgári szomorújáték. Írta SCHILLER.»

1832. III/23. Kassán *Stuart Mária*, mint «nagy szomorú-játék». Ford. nincs megemlítve. «A' Játék végződik egy a Játék

---

valami hasonlóság SCHILLER és BALOG drámája közt, azt csak egy elő-kerülő sugókönyv tudná végleg eldönteni. — A FÁNCSY-féle színlapgyűjtemény 1831. évi márcz. 20-iki színlapján a darab czíme ez: A bakonyi tolvajok v. haramia bosszúállásból. Mulatságos vígjáték énekekkel 3 felv. Ez valószínűleg egy és ugyanaz a MÉREYtől HENSLEYER után fordított s fönt (18. és 32. lap) említett vígjátékkal: A bosszúkívánságból lett haramiával.

folyamatjához tartozó Néma Ábrázolattal (Tableau) melly egy Slaer-Firhangon lesz látható». Főbb szereplők, mint 1830-ban.

1832. szept. 6-án ugyancsak mint polgári szomorújáték kerül színre Debreczenben a *Fortély és szerelem*.

Az 1832. nov. 3-iki előadáson egy új SCHILLER-drámát adnak elő Miskolczon: «*A messzinai menyasszony* (Die Braut von Messina) írta SCHILLER.» A fordító nevét elhallgatja a szinlap, de külön megemlíti, hogy Kovátsné Donna Anna szerepében «mint a Társasághoz fel-vett Tag» lép föl.

A messzinai arának ennél régibb előadásai közül csupán kettőt ismerünk, mindkettőt Pesten: 1831. XI/12. és XII 6.*)

1832. XII/27. *Atya és vőlegény egy személyben* Kassán, ford. NÉMETHI ÉDER GYÖRGY.

1832. XII/29. *Moor Károly* adatott Kassán, fordító megnevezése nélkül. Károly: BARTHA; Ferencz: MEGYERY; Amália: KÁNTORNÉ.

1833. I 20. Kassán Az *Orleansi* szűzet adják DÉRYNÉ javára.

1833. I/26. adatik Miskolczon «*Fiesco öszveesküvése Genuában*. Itt még soha sem adatott Pompás Szomorújáték 5 felv. Írta Schiller Fridrik.» (A darabot FÁNCSY LAJOS választotta jutalomjátékkul.)

1833. III/2. Kassán *Turandot vagy a három talány*. «Itt még nem adódott chinai rajzolat 5 felv. Szerzette SCHILLER, ford. KOVACSÓCZY MIHÁLY.» KÁNTORNÉ javára.

1833. III/3. *Atya és vőlegény egy személyben*. Kassán. Szerzette PIKARD francia nyelven. Németből fordította NÉMETHI ÉDER GYÖRGY.

1833. III 16. Kassán *Frigyesi Eleket* adták elő «SCHILLER szerzeménye után magyarosítva.»

1834. I/21. Kassán *Moor Károlyból* egy jelenést adtak elő, LENDVAY, UDVARHELYI, UJFALUSY, és MAROSI.

---

*) KIS JÁNOS időtöltésből lefordított egy-két verset a Messzinai arachorusai közül s azt 1807. III/10.-iki levelében elküldé KAZINCZYNak, megjegyezve «bármily csekélység is legyen az ilyen ajándék.» Ez a melléklet azonban elveszett a levél mellől s így nem tudható: mit fordított le KIS JÁNOS. L. KAZINCZY Lev. IV. K. 510. lap.

1834. I/24. Kassán *Frigyesi Eleket* adják «KOTZEBUE után (!) magyarosítva.»

1834. II/3. *Don Carlost* adják UJFALUSINÉ részére.

1835. XII/5. Debreczenben az *Orleansi szűz* kerül színre, ÉDER ALOYZA javára.*)

1836. I/9. ÉDER GYÖRGY javára adják elő *Stuart Máriát*. A szinlap szerint «magyarra szabadon fordította DÉRY ISTVÁN.»

A szinlapon a következő jellemző sorokat olvassuk. «E darab utolsó jelenetében a' szín vesztő teremre változik, melyben római (!!!) fényvel világított néma ábrázolat több mozdulatokban szemlélteti Mária fejevételét, az alatt, míg azt a szín elején gróf Leicester képzelődésében látva nevezgeti.» . . .

SCHILLER drámája e szerint az eredeti 5-ik felvonásának 10-ik jelenetével végződött a magyar színen, külső hatás szempontjából nem helytelenül, de kétségkívül a művészinek rovására. Mindezek daczára a debreczeni közönség előtt eseményszámba mehetett még ez a *Stuart Mária* előadás is.**)

*) Erről az előadásról csak egy rövid tudósítás maradt reánk a Honművészen (1836. I. félév 85. l.), de e tudósításból mégis két dolgot tudunk meg: 1. a fordító nevét és 2. az előadás félsikerét. «Decz. 5-én E. ALOYZIA javára — írja a debreczeni levelező — SCHILLER «Orleansi szűze» PÁPAY fordítmánya szerint sem helyhez, sem személyzethez nem mérve olly feladás volt, mellyről színészeinknek minden iparkodásuk mellett is csak annyit mondhatunk, mennyit a görög mythologiából Apolló napszekerét elért Phaetonjához Ovid e szókkal jelent: «non sunt viribus istis» a mű fennsége s annak kivihetősége tekintetében.» S megjegyzi mégis, hogy a jutalmazott «bő sikerét tapasztalá a publicum pártfogásának» . . . a mi zsúfolt házat jelenthet. Ki és mi volt a mű fordítója: PÁPAI ISTVÁN, nem tudjuk megmondani. SZINNYEI is (M. Irók X. K. 371. hasáb) csak színműfordításait sorolja elő. Tán azonos P. I. színészszel.

**) A Honművész debreczeni levelezője (i. h. I. félév 175 lap) a következő sorokkal rója meg ezt a záradékot: «A fordítás szabad voltát bizonyítja a dráma utolsó jelenetében, nem mondhatnók köztetszést, mint inkább borzadást nyerve a színnek vesztő teremmé változtatása, melyben a hirdetmény értesítése szerint római fényvel világosított néma ábrázolat több mozdulatban szemlélteti Mária fejevételét azalatt, míg azt a szín elején gr. Leicester képzelődésében látva nevezgeti. Ez a basiliscusos (!) fordításhoz alkalmazott jelenés volt; mert Schiller, ha jól emlékezünk, nem kívánt illy irtóztató hóhérlást elkövettetni jelen drámája teremtesekor a szerény nézőkön, mennyiben azt Máriának halálra bocsájtásánál végzi-be. Az illy

Az 1836. évi április 27-iki debreczeni előadás alkalmával azonban már új SCHILLER-fordítás kerül színre: *Turandot*, azzal a megjegyzéssel, hogy «magyarra fordította GÁTHY JÁNOS, kötött beszédben.» Ez az előadás azt jelenti, hogy a magyar színészet műsora átalakulóban van. Míg eddig jobbára műkedvelő írók közreműködésével segít a maga nagy hiányain,*^{*)} a 30-as évek elejével végre az irodalom is megmozdul**^{*)} s részint egyesek

nemű toldásokra, mi ha szinte közönséget gyűjtene is, már egyszer tett intéseinket ismételhetnők, de, hogy a balga ítélet rosszra ne magyarázza, jó célunkat, hallgatunk» . . .

Hogy az egész előadás jól sikerült, azt az előadóról mondtak igazolják: «PARÁZSNÉ (Erzsébet) díszes öltözetekkel vitt szerepében olly kellenemmel állott, hogy a szépség feletti tusakodással csak elégtelenség s hiúság jeleit tükrözté. CHIABAYNÉ (a czímszerepben) ámbár az nem osztályába tartozik (mint nagy tekintet s méltóságos magatartást valódi komolysággal s elkeseredéssel vegyítő szerep) sok jelenet dicséretes fel fogása által tetszést nyerni szerencsés volt. FÁNCSY (Dudley Róbert) na ismét, mint Körner Zrinyijében. műmbeli és szavalási tehetségét jelesen tüntette ki, mennyiben neki a mozdulat s különböző érzés-változtatás szint- úgy, mint azoknak élénk kinyomása, s a hozzá kívántató hanglejtés vagy emelés teljes hatalmában áll. BARANYI (Talbot gr.), CHIABAY (az egyenes lelkű Paulet), LÁSZLÓ (a heves szerelmű Mortimer), SZÁKFI (Cecil) méltán dicsérendők. E nagy feladmány személyzetet és színpadot tekintve vára- kozásunkat fölülmúlva sikerült, mit leginkább a szerepek betanulásának tulajdonítunk.» A közönség «széplelkűségének remek vonásaként» említi, hogy a jutalmazandó «régi szolgát» (ÉDERT) most is bőven jutalmazá.

Megemlíttjük, hogy Stuart Mária mint «tableau» már az 1833. évi nov. 17-ik előadás alkalmával előfordult Debreczenben.

*^{*)} ALBERT LUDWIG fönt idézett művében (128. l.) közli az 1816–25. évi időkörből a berlini, bécsi, boroszlói, hamburgi, lipcei és drezdai SCHILLER-előadások statisztikáját. Ha ezen adatokkal összehasonlítjuk a magyar színpadi előadásokat illető számadatokat, a magyarországi vándorszínészet nagy többségének ambíciójáról igazán kedvező fogalmat alkothatunk.

**^{*)} Erről az első előadásról és annak különben nem nagy debreczeni sikeréről egy rövidke ismertetést olvasunk (Honművész 1836. I. félév 383–4. l.), melynek az a furcsasága, hogy az elején mondtakat a végén mondtak megezőfolják: «Teljes számú nézőink *köztetszését nyerék*: a czímszerep alakítója CHIABAYNÉ, emelvén fényes öltözködése is figyelmes játékvitelét, és Kalef (FÁNCSY). Szembetűnőleg iparkodtak: Adelina (G. VIKTORIA), Zelina (E. ALOYZIA), és Skirino (ÜDVARHELYIMÉ); de e mű minden ipar s reá fordított figyelem mellett is *kevés hatással bírt, s inkább unalmat, mint elégtelést nyujta* közönségünknek.» . . . (De akkor hogyan arathatott *köztetszést* Turandot és Kalef?)

magánvállalkozásaként, részint a megalakult *M. Tud. Akadémia* tervszerű kezdésére új, értékesebb SCHILLER-fordítások kerülnek a színészet műsorába, a meglevőket pedig — nyelvi szempontból — az *Akadémiának* egy, erre a célra külön alakult bizottsága tisztogatja meg mocskaiktól.

E korszakos jelentőségű irodalmi mozgalom megindítóival érdemes lesz külön is foglalkozni.

V.

A Haramiák fordítása Schedeltől 1823. — Levele Kazinczyhoz. — A Hazai és Külföldi Tudósítók és a Hasznos Mulatságok bírálata. — A Tudományos Gyűjtemény bírálata. — Egykorúak véleménye e fordításról magyarság szempontjából. — Kisfaludy K. Xenája a Haramják fordítójához. — Schedel Fiesco-fordítási terve. — A Kedveskedő-ben (1824) fordítási mutató a Die Piccolominiből. — Puky József Schiller-fordítása. — Hazafias érzése a fordítás egyik indoka. — Schedel a Puky fordításáról. — Schedel jelentése a Szenvey József kész Schiller-fordításairól 1828-ban. — Bajza véleménye Szenvey Schiller-fordításairól. — Az Akadémia kijelöli a lefordítandó Schiller-drámákat. — Nagy Ignác Színműtárának új Schiller-fordításai. — A magyar színpad Schiller-cultusának jellemző vonásai. — A színpad és az irodalom kapcsolata.

A hazai SCHILLER-cultusnak ez az irodalmi értékű mozgalma ismét KAZINCZY baráti köréből indul ki s csak azután kerül az *Akadémia* védelme alá.

SCHEDER FERENCZ JÓZSEF, ki a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapjában, a Széplitteraturai Ajándékban (1821) egy versfordítással mint 16-éves ifjú kezdte meg irodalmi pályafutását, a következő évben levelezésbe bocsátkozik KAZINCZYVAL és 1823-ban egy nagyobb vállalat első köteteképen egy ily cz. munkát ad ki: «SCHEDER F. J. *Külföldi Színjátékai*. Első kötet: A Haramják. Irtá SCHILLER FRIDERIK. Magyarra átvivé S.» (Pest. 1823., 8. r. 218. l.) A könyv sajtó alól azonban valósággal csak 1824. jan. 15-én került ki. Ezt a munkát 1824. febr. 14-éről keltezve az alábbi jellemző sorok kíséretében küldi meg KAZINCZYNAK: «Itt a Tekintetes Úr egy munkát veszen, mely a küldőnek édes táplálátul szolgált sokáig, melyet *másolni* igyekezett minden tehetségével: s most, hogy megjelent, félelemmel nyújt át Annak, kit barátjának oly szívesen óhajt. Jól tudom, mit hibáztat a tudósok többsége originalomban s RÖSSLER, ki dolgozásommal meg

látszott elégedni, választásomat gáncsolja; de én örülök, hogy meg fogom tudni mutatni a hibák mellett is e mű elmulhatalatlan becsét.»*)

A fiatal SCHEDELnek nem volt bizonyára tudomása arról, hogy KAZINCZY «ördöginek» tartotta SCHILLER *Räuber*-ét. Ez magyarázza meg tán legjobban, hogy miért nem találunk KAZINCZY-nak SCHEDELhez írott s eddig kiadott levelei közt egyet is, mely kiterjeszkednék e fordításra — pedig ebből tudhatnók meg: véleménye megváltozott-e vagy ugyanaz maradt mint 1809-ben.

SCHEDEL fordításáról magyar nyelven legelőbb a «*Hazai és Külföldi Tudósítások*», majd melléklapja: a «*Hasznos Mulatságok*» emlékezett meg részletesebben, s nemsokára nagyobb alapossággal első tudományos folyóiratunk: a *Tudományos Gyűjtemény* ír róla.**)

A *Hasznos Mulatságok* birálatában az a legjellemzőbb,

*) KAZINCZY F. levelei. Kiadja KAZINCZY GÁBOR Pest. 1860. 26. lap. RÖSSLER I. K. (1773—1837.) szerkesztője volt a Vereinigte Pesther-Ofner Zeitungnak és melléklapjának, a Gemeinnützige Blätternek. (V. ö. SZINNYEI M. Írók XI. K. 1339—41. hasáb.)

**) H. és K. T. 1824. jan. 24. H. M. 1824. I. félév 8. sz. T. Gy. 1824. II. K. 86—102. I. V. ö. BAJZÁNAK SCHEDELhez írott vigasztaló levelével 1824. febr. 5. (B. összegyűjtött munkái. Budapest, 1900, VI. K. 51., 57. l.) I. BAJZA kritikáját e fordításról u. o. 60—3. lap.

Az alábbi költeményt közöljük annak igazolására, hogy SCHEDEL már mint 18-éves ifjú SCHILLER Stuart Máriajának nemcsak ismerője, hanem bámulója is volt.

Stuart Mária.

Mint egy istenné ragyogál vitézlő
Szkóciád' — 's Páris' fejedelmi székén;
A' sötét tömlőcz 's a' királyi bíbor
Dísz nyere Töled.

A' szabad Brittek' Szemirámjá, fondor
Versenyos társad dicse' fénytetőjén
Olly nagy, olly szép nem vala mint Te a' bús
Börtön ölében.

Hévbe jő lelkem Tereád tekintvén
S e fohász üt ki dagadó melyemből:
Rizzio érted hala! — halni mint Ó
'S Te: örök élet.

(Aurora, 1823. 300. lap.)

SCHEDEL.

hogy egyetlen elítélő szava sincs azon bombasztok ellen, melyek Ajánló Levelében foglaltatnak,*) pedig egy kis mutatóvány is meggyőzhet arról, hogy elég megróni való lehetett az egészben. Íme: «SCHILLER, az Ifjú, teremtett s határt nem ismerő lángárja ön medrét emésztgetve omlott belé a teremtmény-vázba, mely majdan megrendítsen majd ismét elolvaszson. Így szökének elő a gondolatolvasztóból a Haramják» ...

Ezen ilyfajtaú bombasztokban dúskálkodó fordítási szörny-szülöttről a következő kiméletes szavakkal emlékezik meg ismer-tetünk, valószínűleg a jólelkű s minden magyar ügyért naiv lélek-kel lelkesedő szerkesztő: KULTSÁR ISTVÁN. «Ezen Játék kezdete azon igyekezetnek, melyre magát Schedel úr elszánta és ezen nevezet alatt ... folytatni akar.» Igen természetesnek tartja, hogy a fiatal SCHEDEL SCHILLERnek fiatalkori munkáját kedvelte meg különösen s abban akarta megpróbálni a maga «Magyar tollának tehetőségét.» Megjegyzi egyúttal a kiméletes kritikus szelidségé-vel, «hogy példáját abban fellyül-múltni is akarta; hogy a nagy indulatokkal s a borzasztó változásokkal tellyes eredeti munkát

---

*) Hogy a fővárosi irodalomtól távol élő írók körében, milyen meg-botránkozást keltett nemcsak SCHEDEL Ajánló Levele, hanem SCHEDEL vállalkozása is, álljanak itt a később vele jó viszonyba jutott STETTNER (ZÁDOR) GYÖRGYnek FÁBIÁN GÁBORHOZ (Dukáról febr. 24-én 1824) írott egyik leveléből a következő elítélő sorok: «SCHEDELnek Haramjából láttam az Ajánló Levelét, mely Kulcsár Hasznos Multságai egyik darabjában áll a szégyenkövön s ebből, mely neki önmunkája, nem nehéz elképzelni, milyen lehet a fordítás. Nagyon éretlen ítéletre mutat már az is, hogy ő a dicső SCHILLERnek, kinek Remek darabjai vagynak, mint Don Carlos, Tell etc. etc. ezen legrendetlenebb, legtökéletlenebb munkáját (!!!) választá fordításra. De az olyan exorbitans karakterekben s extreme Ideákban millyenekkel tömve vagynak a Räuberek, tetszik magának a le nem üle-pedett, ki nem tisztult izlésű mokány gyerek. Olvasnunk kell előbb s tanulnunk, s az olvasottat jól megemésztienünk, a tanultat asszimilálnunk s azután írunk. Egy fiatal íróban különösen nincs nagyobb hiba, mint a fundamentum nélkül való önkéjszerinti (willkürlich) zabolátlan újító kórság. Ez a hamis irány a legjelesebb idomokat (Anlage) is képes haszontala-nokká, sőt veszedelmesekké tenni. A fiatal kor úgyis nagyon ragadtatik minden újnak (jó vagy rossz mindegy) hajhászására. De mennyivel izgatóbb ezen természeti ösztön, annyival szükségesebb ezt mindenkor zabolán tar-tani.» (L. STETTNER GYÖRGY 14 levele FÁBIÁN GÁBORHOZ. Akadémiai Ér-tesítő. 248—9. füzet, Budapest 1910. 460. lap.)

nem annyira magas kifejezésekkel, mint szokatlan s egyedül az ő képzelődésében termett szavakkal s kifejezésekkel igyekezett nagyobb részint kiczifrázni; nem tekintvén azon igazságra, hogy a szép és nagy csak akkor szép és nagy, ha megérthetik; ha pedig az Író ezt el nem érheti kiváltképpen a széptudományok műveiben, tzelját eltévesztette» . . . De mintha még ezen általános sentenciák keretében mozgó kritikát is nagyon szigorúnak találta volna, a következő enyhítő szavakkal fejezi be ismertetését. «Mi a különösségeket a fiatal korban úgy tekintjük, mint a mustnak forrását és azt reméljük, hogy az, a ki nagy tüzzel kezdi, idővel megtikkad (!) s letsillapodván hevessege, észre fogja venni, hogy az Író nem magának, hanem másoknak ír s majd később érett és hasznos munkákkal fogja nyelvünket gazdagítani.»*)

Bár e bírálat zárósorainak jóslatát SCHEDEL későbbi pályafutása valóra váltotta, s így a kritikus igazolva van az utókor előtt túlságosan kíméletes szavaiért, mégsem szabad elhallgatnunk azt a másik ismertetést, mely sok tudással, a kérdés körüli alapos tájékozottsággal s igazán kritikus elmével mond leplezetlen véleményyt e fordításról, csaknem teljesen ellenkezőt a *Hasznos Mulatságok*-belivel.***) Írója általános fordítási elvek fejtegetéséből indul ki s megjegyzi, hogy a fordítónak első sorban nemcsak azt a nyelvet kell tökéletesen ismernie, a melyből, hanem azt is, a melyre fordít. A fordítás maga akkor gördit természetsszerűleg nagy nehézségeket a fordító elé, midőn a két nyelv szerkezetére és természetére nézve annyira különbözik egymástól, mint a magyar a némettől. Ezenfölül egy lángeszű író művének lefordításához rokon lélek is kívántatik.

Ö SCHEDEL fordítását a maga egészében «egymagában szép és bizonyos tekintetben dicséretes igyekezetnek» tartja ugyan, de, szerinte kár volt lefordításra ép ezt a darabot választania, mely-

---

*) I. h. 64. lap.

**) Tudományos Gyűjtemény 1824. II. K. 86—102. I. V. ö. BAJZA véleményével e bírálatot a SCHEDELhez írott levélben Pozsony 1824. IV/2. (BAJZA munkái 6. K. 65—6. lap.) SCHEDEL Fiescót is lefordította volna. «Te add ki a mint szándékos volt» — írja BAJZA (u. o. 66). Úgy látszik a szándék csak szándék maradt.

ről maga SCHILLER is bevallotta, hogy ifjú heve elragadtatásában s mások nógatására írta. Különösen megrója SCHEDEL zárószavát s gőgösnek, igazságtalannak tartja s egyben azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a fordító előtt a magyar nyelv természete, szelleme egészen ismeretlen s ő maga «magában a nyelvben is tudatlan.»

Főhibáját hét pontban a következőleg foglalja össze. Ezek:

1. az idegen szavaknak fölösleges halmozása;
2. a szertelen újítgatás megzabolázatlan vágya;
3. a szavak igaz értelmének nem tudása;
4. a grammatikában példátlan járatlansága;
5. érthetelensége számtalan okokból;
6. grammatikai és helyesírási ellentmondásai — és
7. minden józan izlésnek méltatlan elmellőzése és az illendőségnek kárhozatos tagadása.*)

Figyelmezteti SCHEDELt, hogy okuljon ezen intelmeken és utbaigazitásokon, melyekben SOKRATES *Erkölcsei intései* cz. forfordításának bírálata alkalmával ép a *Tudományos Gyűjtemény* részesítette őt.***) Ajánlja azonfölül, hogy legalább 10 éven át minden kitelhető igyekezetét a magyar nyelv elsajátítására fordítsa.

---

*) Majdnem teljesen ebben a szellemben ír STETTNER GYÖRGY 1824. márcz. 16-áról kelt s FÁBIÁN GÁBORHOZ írott (s csak nemrég nyilvánosságra került) levelében. E jellemző sorokat itt közöljük mint jelentős adalékot ahhoz, hogy miként alakul ki irodalmunkban az ú. n. «irodalmi közvélemény.» «Egyúttal felforrott epével hagyđ szőljak Schedel Haramjáiról is; soha én ennél undokabb Literariai Szörnyet (Monstrum Verseghynél) nem láttam; s olly moeskos Pasquilust, a minő cz, mind a dicsőült SCHILLERre mind kedves Hazánk gyönyörű nyelvére is, nem is álmodhattam volna; s habár Hipokratjaink egész ültetvényekkel is meritenék a hunyort (a mint az Elészóban mond) még sem birnák ezen eszehezamodott fattyút józanabb észre hozni. Azért is legjobb lenne ezen incorrigibilis Literariai Haramját míg több nyelvgyilkolmányokat nem teend, a *zsar-padon* (214. l.) megkínztatván a *törvényfára* (u. o.) *felgomboltatni* (35. l.). Te minden esetre nagy hálával tartozol azon Herakleszi ellankadatlan béketűrészű Recensensnek ki ezen «sz...ba fulladt f...s lélek» (102. l.) (bocsássák meg a Chariszok általam ezennel kénytelenségből lett megsértetéseket!!) Augiaszi Istálója kihányásától megmentett»... I. Akadémiai Értesítő. Budapest, 1910. 248—9. füzet 463. lap.

**) I. h. 1823. évf. VII. K. V. ö. u. o. 1822. évf. V. K. 127. lap és Magyar Kurir. 1822. I. 390. lap.

Említést tesz RÖSSLERnek, fönt jelezett dicsérő német bírálatáról is, de megjegyzi, hogy bár mint recensens szeret tanulni bárkitől is, sajnálatára ő maga, SCHEDEL fordításából csupán azt tanulta meg: «mitől kell a magyar írónak tartózkodnia, ha megértetni kíván»...

Ha az utókornak kegyeletével és egyúttal részrehajlatlanságával nézzük ma SCHEDEL ezen SCHILLER-fordítását, lehetlenség igazat nem adnunk a *Tudományos Gyűjtemény* kritikájának. A fordítás egyenesen hajmeresztő, vagy mondjuk inkább: mulattatóan érthetetlen, magyartalan, formailag, tartalmilag komoly beszámítás alá alig eshető. Akaratlanul is eszünkbe jutottak ép SCHILLERnek, 1792-ben egyik barátjához írott következő sorai: «Die schlechteste der Schlechtigkeiten ist eine schlechte Übersetzung»...

KISFALUDY KÁROLY Xéniái egyikében a következőket írta:

A Haramiák fordítójához.

Messze *menelt* Musád; magyarul is németet írtál:
Ach tán szellemi *lány flöte kerengni csinált* *)...

Négy éven át nincs irodalmunkban nyoma semmiféle nagyobb SCHILLER-fordítási vállalatnak. BAJZA egyik leveléből azt lehet sejteni, hogy SCHEDEL lefordította *Fiescót* is, de ennek a fordításnak további sorsáról mitse tudunk.

Erre az időre esik (1824) az első fordítási mutatvány a *Wallenstein-trilógiából*. A *Kedveskedő* hasábjain egy *Névtelen*, A *Katona* címmel lefordítja a «*Die Piccolomini*» cz. dr. I. felv. 4. jelenete szép lyrai versét — hexameterekben:

Boldog nap midőn a fegyvert viselő haza térhet
S gyenge karok nyílnak néki a lány ölelésre stb.**)

A SCHEDEL balsikerű kísérlete után négy évre egy nem kevésbé gyöngye vállalat indul meg (Pesten 1827.): PUKY JÓZSEF

*) TOLDY FERENCZ, KISFALUDY K. minden munkái ötödik kiadásában (Pesten. 1859. I. K. a 196. lapon) csak annyit jegyez meg e Xéniákról: «Hozzájok magyarázatokat írni még most is korán volna. A maguk idejében megértettek.»

**) *Kedveskedő*, 1824. III. K. 43. lap.

színjátékai czímen I. K. *Fiesco*, II. K. *Fortély és szerelem*.)*) Nincs tudomásunk róla, hogy akár az egykorú, akár a későbbkori magyar irodalom behatóan foglalkozott volna e fordítással. Az egykorú sajtóban csupán a *Hazai és Külföldi Tudósítások* vett róla tudomást, leveleikben pedig csak BAJZA és SCHEDEL nyilatkoznak róla. Egy darab korrajz az ilyesmi. Jele a bátortalanságnak, mely nem mer, de jele a hazafias elnézésnek is, mely nem akar nyilatkozni. Ha PUKY értesülhet BAJZA és SCHEDEL véleményéről, bizonyára nagyobb okulással jár ez rá nézve, mint a *Hazai és Külföldi Tudósítások*nak általánosságokban tartott dicsérete. E rövid ismertetés első fele úgy hangzik, mintha gáncs akarna lenni. «Nem lehet tagadni, hogy a nyelv tehetségének, bőségének és hathatóságának legigazabb bizonyossága, ha jeles idegen Íróknak munkái nyelvünkre helyesen fordíttatnak; de óhajtánók, hogy azok, kik olly mély értelmű írókat mint SCHILLER fordítanak, *elégészes előkészülettel kezdjenek a munkába*»...

---

*) Hogy minő hazafias érzés ösztönözte e fordítás elkészítésére PUKYt, idejegyezzük Elöljáró Beszédjéből e kort és egyént egykép jellemző sorokat: «Nemzetünk előmenetele s annak tökéletesedése, az a Fő, és Szent czél, melyre minden igaz Hazafinak sietve és vágyólag igyekeznie kelletik. — Ez a czél egyedül a' Nyelv kimívelése 's annak virágzásban tétele által érődhetek el; annak elérését segílli a Tudományoknak, és Pallérozódásoknak minden neme, 's azoknak anyai nyelvünkön lehető fel-találása. — A Nyelv elérvén, ha félig meddig is tökéletességét, a' Nemzetét díszesíti 's alkalmazhatossá teszi Önségére (!?), 's más idegen nyelvektől való függetlenségére. — Ezen szent Czéloktól buzdíttatván 's által látván e' részbeli Nemzetünk hijánnját, kívánom Hazámat egy Idegen Nemzet o' századbeli leg első 's legmíveltebb Játékszíni Írója két darabjával megismérkedtetni; 's egyszersmind ezáltal ösztönözöm több Hazámfiat is a' Nyelv mívelésére s annak fundamentumára t. i. az Idegen Nemzetek Tudományaikkal leendő megismerkedtetésére.

Ha Nemzetünk anyai Nyelvén minden Tudományra, Litteraturára, és Pallérozódásra tartozókat feltalálhatná, nem kényszerítődne az Idegen Nyelvek fundamentumos tanulására, 's ön nyelvén magát sikeresebben előmenetelesíthetné; azért ment elő Anglia; azért Frantzia, és Német-Ország»... Kijelenti aztán, hogy «rendesen szabadon és eröltetés nélkül fordított» s elakarta ezzel érni, «hogy abban a' köz Renden lévőek gyönyörűségeket találhassák, 's a' köz Játék színen is egy hallásra érthető legyen, a' miveltebbek pedig ha nem egyebet, leg alább a' meglehető fordítást s' az Író valóságos kifejezéseit, és Indulatjait benne feltalálhassák»...

és végül megjegyzi: «különben ezen fordítás szép igyekezetet mutat és Literaturánk gazdagítására nyereségnek tartathatik.» (!)*

Egyénileg, kortörténetileg ennél még jellemzőbb az, a mit SCHEDEL, a nemrég nyilvánosan megrótt SCHILLER-fordító ir KAZINCZYMAK 1827. május 26-án.***) «Megjelentek PUKYTÓL SCHILLER *Fiescoja* és *Cabaleja. Haramjaim haszonvehetetlen könyv, ez rossz.* Ügyetlenebb fordítót nem láttam. A legjobb lelkiismerettel mondhatom, *hogy minden hibáim, akarva tett hibák voltak, PUKYÉI nem akarva estek.*»

Ez ugyan első tekintetre elég jól, elég szerényen hangzik s tán önigazolásul is elfogadható, de egybevetve az ő fordítását az eredetivel, minden túlzás nélkül állítható, hogy SCHEDEL akkor, midőn a *Haramjákat* fordította, nem tudott annyit és oly jól magyarul, hogy joggal merhetett műfordításra vállalkozni. s így hibái «akarva tett» hibákul nem tekintendők. Az ő fordítása érthetetlen s így élvezhetetlen. PUKY fordítása gyöngye munka s tán — rossznak is mondható, mint minden dilettáns-dolgozat, mely inkább kedvtöltésből, mint hivatásszerűleg keletkezik.

A nagyobb baj ott van, hogy a huszas évek ezen fordításai nem mutatnak emelkedést az 1792—3-mal kezdődő első SCHILLER-fordításokkal szemben, s így az irodalmi téren nincs oly emelkedés, a minőt a magyar színpad mutat.

De egy évre rá már maga SCHEDEL a nyilvánosság előtt a *Felső Magyarországi Minervában****) nagy örömmel közli, hogy SZENVEY JÓZSEF: *Tellen és Wallensteinon* kívül SCHILLER minden szomorújátékát lefordította, ú. m. a *Haramjuk, Fiesco, Ármány és szerelem, Don Carlos, Orleansi szűz, Stuart Mária* s a *Messinai hölgy* . . . «még pedig az eredeti formában.» Itt jelennek meg SZENVEY fordításából az első mutatványok, és pedig a *Messinai hölgyből* I. felv. 4. jel. II. felv. 1—2. jel. *Stuart*

*) L. e folyóirat 1827. II. félév, 14. sz. 112. l. V. ö. e fordításról BAJZA véleményét. (VI. k. 204. lap.)

**) K. F. levelei. Kiadta KAZINCZY GÁBOR Pest, 1860. 85. lap.

***) I. h. 1828. évi febr. füzet. Az 1829. év folyamán BAJZA tervez egy ily cz. vállalatot: Külföldi Klasszikai Játékszín. Több tudósok által. A résztvevők közt megemlíti SZENVEYt. Később értesülünk, hogy ő akarta kiadni SZENVEY SCHILLER-fordításait. (K. F. lev. Kiadta KAZINCZY GÁBOR, Pest. 1860. 167-8. l. V. ö. 230—1. és 233. l.)

Máriából III. felv. 1—5. jel. *Don Carlos*-fordításából az első mutatványok egy évtizeddel későbbben a *Koszorúban* jelentek meg.★)

De bármily elfogulatlan örömmel jelentette is SCHEDEL ezeket a SZENVEY-féle fordításokat, azok nem váltak be olyanoknak, mint kezdetben ő hitte. BAJZA JÓZSEF kiadni tervelt *Külföldi Klasszikai Játékszín*-ének így körvonalozza céljait: minden évben négy olyan külföldi drámafordítást akar kiadni, «mely a szorosabb értelemben vett Klasszikai címnek belső becsére nézve megfeleljen; fordítási tekintetben pedig oly tökéletes legyen, melyet csak mostani nyelvünk adni képes.» Azt hitte, hogy nem esz darabok szűkében, ha KAZINCZYNak három Lessing-fordítása mellett a SZENVEY-től fordított s neki odaigért drámákat is felhasználja. «Összehasonlítván azonban — írja KAZINCZYNak — *Don Carlos*, *Mária Stuart*, a *Braut von Messina* némely helyeit, azt leltem, hogy ezen fordításokat a Klasszikus cz. alatt használni nem foghatom. SZENVEY a SCHILLERI drámáknak, melyeket láttam, egyikében sem adja vissza a schilleri lelket s úgy látszik, hogy ő ezen darabokat nem fogta föl egész jelentőségükben; nyelvének azonfölül sokat kell változnia, sokat tisztulnia, meddig csak közelíteni fog ahoz a praecisus, ahoz a characteristikus s a szív minden mozdulatát visszaábrázoló schilleri beszédhez. Lehetetlenséget nem kívánok, de azt hiszem erős hittel, hogy a schilleri drámákat nyelvünknek már ezen kora hasonlíthatatlanul jobban adhatja, mint SZENVEY által adva vannak. Azt a SZENVEY-től kedvelt széllyelbugyborékoló beszédet, épen a schilleri Musa tűrheti legkevésbé. A SZENVEY SCHILLERéről tehát le kelle mondanom, mely még inkább vala ok... hogy szándékommal felhagyjak, vagy legalább felfüggeszsem azt. Mert ha elkezdem, ki fog kézirattal segíni? Mely kevés nálunk a jó író, s mely kevés van ezen kevés között is, kinek ideje és béketűrése legyen valamely klasszikus művet studiumává tenni?»**)

BAJZA e magánjellegű nyilatkozatából meggyőződünk arról,

---

*) I. h. 1839. évf. VII. és XI. füzet; VII. f. 97—111. lapon; I. felv. 1. jel. vége, 2. jel.; II. felv. 1—2. jel.; XI. f. 161—190. lapon. I. felv. 2. jelenet. folyt. és 3—4—5. jelenetek.

**) KAZINCZY F. levelezése. Kiadja KAZINCZY GÁBOR 1860. 230—1. lap.

hogy már egykorúak se tekintették valamennyien (tán pusztá hazafiságból) irodalmilag nagybecsűeknek SZENVEY fordításait. Az utókor igazolta őket, mert midőn évek múlva, javított alakban nyomda alól kikerültek, nyelvi és irodalmi tekintetben még inkább a színvonalon aluliaknak tündek föl, oly nagyot haladt 8—10 év alatt az irodalmi nyelv. SCHEDEL még rajong a SZENVEY-féle fordításokért, de egy év se telik el, s már BAJZA nem veheti hasznukat. Ez a tény azonban más tekintetben öröndetes jelenségnek mondható. Azt mutatja, hogy az irodalmi érték megállapításánál már a szigorúbb mérték alkalmazása kezd divatba jönni. A műkedvelősködést ugyan még nem riasztják el teljesen, de a «honfiúi» mellétekintet se tartja már vissza bírálóinkat az igaz szó leplezetlen kimondásától. A megalakulóben lévő *Magyar Tudós Társaság* öntudatra kezdi ébresztetni íróinkat, kik szeretik már magukat megkülönböztetni a műkedvelőknek ugyan lelkes, de nem egészen tanult tömegétől. Az első irodalmi fórum megalakulásával új élet veszi kezdetét: az eddigieknél magasabb célokkal, és ezt a célt szigorúbb bíráló-mérték alkalmazásával kívánják elérni. Nemsokára *Akadémiánk* áll azon mozgalom élére, melyet eddig egyesek, sikertelenül kezdeményeztek, s *Külföldi Színműtárának* megindításával rég érzett hiányon segítve megvalósítja az irodalmi színvonalon álló drámafordítások eszméjét. Ennek IX. kötete hozta a GOZZI-SCHILLER-féle *Turandot*-drámát GÁTHY JÁNOS fordításában (Buda, 1835. 160. l.) és a XIII. kötet *A messinai hölgyet*, SZENVEY JÓZSEF fordításában (Buda. 1836.).*)

Az *Akadémia* ugyan 1832-ben legelőbb *Don Carlos*, *Wallenstein*, *Stuart Mária*, *Tell* és *Turandot* fordításait óhajtotta, de sajnos, ép a legelső helyen említett drámák fordításaira évtizedekig kellett várnia irodalmunknak.

A *Külföldi Színműtár* megszüntetésével *Pesti drámai Füzér* cz. alatt EGRESSY G., FÁNCSY LAJOS és SZIGLIGETI EDE

---

*) Erre az időre esik a köv. SCHILLER-fordítás megjelenése is: Semele. Töredék, két jelenetben. Ford. KISS JÁNOS. (Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1833. esztendőre. Pozsony. L. a 23—46. lapokon.) KISS IVÁN JÁNOS (1807—1841) színműfordításai közt nincs megemlítve SZINNYEINÉL (M. Írók, VI. k. 303—6. hasáb).

1839-ben oly játékszíni gyűjteményt akartak kiadni, mely eredeti és külföldi «főleg színi hatású drámákat» tartalmazott volna. E gyűjtemény megindítása és kiadása kellő részvét hiánya miatt abban maradt s később a náluk élelmesebb NAGY IGNÁCZ szerkesztésében mint *Színműtér* próbált szerencsét.*)

Itt a következő három SCHILLER-dráma jelent meg új fordításban:

1. *Ármány és szerelem*. Ford. SZENVEY JÓZSEF (1841. II. k. 13. sz.)

2. *A haramiák*. D. SCHEDEL FERENCZTŐL. Az 1823-iki fordítás javított kiadása (1842, III. k. 13. sz.)

3. *Fiesco*. Ford. NAGY IGNÁCZ (1843. IV. k. 7. sz.)

A véletlen különös játéka, hogy 50 év multán ép az a három dráma jelenik meg új fordításban, melylyel 1792-ben a magyar SCHILLER-cultus megindul. A hozzájuk való ragaszkodás kétségkívül szinszerűségükben leli magyarázatát. Hogy új fordításban adják ki őket, jele ez annak, hogy irodalmunk színvonalának emelkedésével nemcsak a színpadnak, hanem az irodalomnak követelményeit is ki akarják elégíteni. Ötven évvel előbb az irodalom csak két SCHILLER-fordítást ismer nyomtatásban, s a színen levő többi SCHILLER-drámák mint írott sűgőkönyvek vándorolnak egyik színtársulattól a másikhoz. Azt mondhatjuk, hogy a SCHILLER-cultusban a magyar színpadé a vezető szerep majdnem egy félévszázadig. Most az irodalom áll az ügy élére, s a kinyomatott drámák révén együtt halad irodalom és színészet. Ezt az emelkedést már a SHAKESPEARE-cultusnál láttuk. Nincs is a magyar színpadnak mellette olyan idegen klasszikusa, kinél jobban észre volna ez vehető, mint SCHILLERNél. Ő a magyar színpad legnépszerűbb német klasszikusa. Legközelebb áll hozzá GRILLPARZER *Sapphójával* és *Ahnfraujával*, KÖRNER *Zrinyijével*, de már LESSING *Gallotti Emiliájával*, *Minna v. Barnhelmje*, GOETHE *Egmontja*, *Clavigója* a régi magyar színpadnak csak ritkán adott darabjai közé tartoznak. A SCHILLER-név varázserővel bír

---

*) L. Figyelmező 1839. 205. lap. NAGY I. a következő vállalatot vette mintául még külsőségeiben is: Bühnen-Repertoire des Auslandes: Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens. In Uebertragungen herausgegeben von L. W. Both. Berlin 1830.

s kezessége a külső sikernek is. És ebben nagy dicsősége rejlik a régi magyar színpadnak, mert míg a németnyelvű hazai színpadok nemzeti kötelességet teljesítenek darabjaiknak színrehozatalával, addig a magyar színpadon az ő cultusa nem föltétlen meghódolás a germán szellem előtt, hanem fölismerése, méltánylása azoknak az irodalmi magasabb értékeknek, melyek SCHILLER drámáit a világirodalom közkincsévé avatják. A színpadnak és irodalomnak ez a hódolata ekként műveltségtörténeti jelentőségüvé válik s megérdemli a tiszteletteljes méltánylást, a komoly figyelembe vételt hazánk határain túl is, hol eddig mitse tudtak irodalmunk és színészetünk SCHILLER-cultusáról*)

---

*) GEORG WITTKOVSKI ily cz. értekezésében: SCHILLERS Dramen in der Weltliteratur megemlékezik SCHILLER drámáiról a francia, angol, olasz és spanyol színpadokon -- de a magyarországiakról mitse tud. (SCHILLER's Sämtliche Werke. Herausgegeben von Ottó Günther und Georg Wittkovski IV. Band. Leipzig. Max Hesses Verlag 7—32. l.)

VI.

A vidéki magyar színészet; a színi kritika fogatkozásai. — Az 1833—37-iki budai szintársulat jelentősége. — Hamlet és Moor Károly szerepe. — Az egyes Schiller-drámák előadásainak kimutatása a vidéken 1828-tól 1837-ig. — A Honművész kritikái a vidéki előadásokról. — Tell Vilmos botrányos előadása Nagybányán. — A budai színészet és Schiller-előadásai. — Előadók, közönség, jövedelmek. — Nagy Ignác Fiesco-fordításának bírálata. — Színészetünk fejlődése. — Turandot-előadás és Kovacsóczy fordításának bírálata. — A Honművész és a Kassai Szemlélő. — A Kassai Szemlélő bírálata Moor Károly s a Cselszövény és szerelem kassai előadásairól.

Az alatt, míg irodalmunkban ez az új mozgalom diadalra juthat, a vidéki magyar színészet hűségesen kitart SCHILLER drámái mellett s úgyszólván előkészíti, megmunkálja a közvélemény talaját az irodalmi értékű fordítások számára. Nagy utat kell megfutnia, míg a «kötött beszédű» fordításokat megbírja, míg beleéli magát e drámák szellemébe, és szerencse, hogy áthaladt mind e fejlődési fokozatokon, mert csak így válhatott az irodalommal egyenlő rangú kultúrtényezővé.

Három fejlődési fokozatot látunk az első 50 évben. A pesti-kolozsvári kezdet után a vidéki vándorlás koráét, melynek lezáró éve 1833; a budai korszakét, mely 1833-tól 1837-ig tart, és a Pesti Magyar (azaz Nemzeti) Színházét, mely 1837-tel kezdődik s rövid időn belül a magyar színészetet teljesen az irodalom vezető embereinek (VÖRÖSMARTYNAK, BAJZÁNAK és SCHEDELNEK) kritikai felügyelete alá helyezi. Az elsőben tanácstalanul áll, magára hagyatva. Tele jó szándékkal, igyekezettel; de a vándorlás kényszere csak egyes helyeken s csak rövid időre engedi, hogy egységes vezetés mellett, egységes játéktílus fejlődhessen ki, mint pl. Kolozsvárott, Kassán. Közönségében több a lelkes hazafi, mint a tanult műélvező. Igazi művezetőjük nincs, s a gyakorlat a mesterök, s inkább külső hatásra dolgoznak,

mint művészire, mert az irodalmi kritika még csak gyermekkorát éli. A *Magyar Kurir*, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, *Hasznos Mulatságok* színi tudósításai oly sokára az előadásuk után jelennek meg, hogy azalatt már egy másik városban játszanak, s az együttműködőknek csak fele maradt meg, a másik fele pedig új vándorcsapathoz szegődött. GRÓF CSÁKY TIVADAR első ízben akar e nagy bajon segíteni s megindítja Kassán az első magyar nyelvű színi kritikai folyóiratot: *Nemzeti Játékszíni Tudósítás* czímen Kassán, de az egész vállalatból csak 16 sz. jelent meg (1830. decz. 1-től 1831. április 5-ig), s így nagyobb hatással nem lehetett még a kassai színészetre sem. De az első lépés mégis megtörtént e vállalattal. Néhány évre rá megjelenik Pesten a *Honművész* cz. szépirodalmi folyóirat (1833. júliusban),*) s most már van egy állandó lapunk, mely kimerítő színi tudósításokat közöl, még pedig rendszeresen a vidéki színi előadásokról, s nem egy szigorú megrovásával sikert érve el, a vidéki színészet kimívelésén hathatósan munkálkodik.

Ebben az irodalmilag is fontos évben kerül Budára a kassai-kolozsvári társulatnak egy töredéke Vácra, s most már oly közvetlen, oly gyors az érintkezés színész és kritikus között, hogy annak jó hatását azonnal észreveszi maga a közönség is, mely különben is izlésében a vidékénél finomultabb, miután többször van alkalma arra, hogy a bécsi színészet első művészi erőit láthassa, hallhassa a nem épen magas művészi színvonalon álló pesti és budai német színpadokon.

Ez a társulat nemcsak a színi kritika védnöksége alá kerül, hanem ügyeit irodalmi kiválóságok irányítják: FÁY ANDRÁS, DÖBRENTÉI GÁBOR; műsorának javítását, irányítását pedig nem kisebb irodalmi tényező vállalja el, mint a *M. Tudós Társaság*. Most már összjátékot is kezdenek tanulni, a játszásban egyöntetű stílus, kezd kifejlődni, s így a budai szintársulat valósággal előkészítő iskolája annak a színésznek, mely állandó megmარadásra odakerül a kerepesi-úti új színházba.

A *Nemzeti Színházban* kezdődő harmadik korszak már új

---

*) Egyidejűleg indul meg ezzel Kassán KOVACSÓCZY M. szerkesztésében a *Szemlélő*, mely azonban (egy évet pihenve) 1835-től kezd nagyobb gondot fordítani a színpadi előadásokra.

életet jelent: a nyugalmas fejlődését, függetlenül a vándorlás bomlasztó bizonytalanságától.

Ennek a három kornak SCHILLER-cultusát akarjuk áttekinteni, hogy egységes képet kapjunk a magyar színészet munkájáról s megláthassuk, hogyan jutott el odáig a magyar színészet, hogy a színpadon egyenlő értékű művészi munkát végezhesen azzal, a mit magyar írók irodalmi téren végeztek. Figyelemre méltó jelenség, hogy egyetlen vidéki társulat sem mulasztja el egyikét SCHILLER-dráma előadását. Két parádés drámaírójuk van: SHAKESPEARE és SCHILLER. Ünnepi előadásul, jutalomjátékul az ő darabjaiból választanak egyet. De a miként minden társulatnak megvan a maga *Hamlet*-előadója, azonkép *Moor Károlynak* is van minden társulatnál egy ábrázolója. Valószínű, hogy Moor Károly szerepében a rendkívüliség vonzza az előadókat, s bizonyára nem ritka eset a túlzás, a szertelenségbe menő torzítás. De már az a tény, hogy ily komplikált jellem megértetésében válllvetve próbálkoznak a színpadon, jele magasabb, művészi célokra való törekvésüknek. Bár ez a szerep a legtöbbet adott s a censored ellenőrzés daczára állandóan ott van a magyar színészet műsorán, nem ez a fontos, hanem az a másik tény, hogy a vándorszínészet műsorán ott találjuk az egy *Wallenstein*-trilógia kivételével az összes SCHILLER-drámákat, mielőtt a magyar irodalom segítségükre jött volna. Külön is megjegyezzük, hogy a vándorlás korából ránk maradt még 1820-ból egy *Don Carlos*-fordítás emléke is (ford. LÁNG ÁDÁM). Ebből ránk maradt egy részletének előadásáról szóló tudósítás; de teljes előadásról csak egyről tudunk, bár ez esetben sem tudjuk eddig megmondani, hogy a kassai fordítás (1834. II 3.) kinek a tollából került ki?*)

---

*) A Hazai és Külföldi Tudósítások hasábjain (1820. II. 36. sz. 278—9. lapokon) ezeket olvassuk egy Komáromból írott levélben az 1820. évi október 11-e estéjén egy Egyveleg végső számáról: «Végre említésre méltó választás volt egy Jelenés a nagy SCHILLER egyik remek munkájából, *Don Carlosból*, a midőn Carlos Marquis Posától fogházban meglátogatattván, az egy titkos lövés által leterítettett! Kilényi úr mint Carlos, Vásárhelyi úr mint Posa és Szentpétery úr mint Király, helyes előadásaikkal *felingerelték a Nézők kíváncsiságát ezen még itten élő nem fordult remek munkának a maga egész valóságában reménylendő megnézésére*...»

Nincs tudomásunk arról, hogy bárhol is «a maga egész valóságában»

De az alább közlendő összeállítás száraz adatai ékeesebben beszélnek minden dicséretnél, s a 30-as évek (tehát csakis egy évtized) vidéki SCHILLER-cultusának oly tényei ezek, melyekre joggal büszke lehet ez a magára hagyott vidéki magyar színészet.*)

1. A haramják.

(Moor Károly. A Tolvajok czímen is.)

Pest 1828. XI 25. és *Buda* 1830. XII 12. — *Kassa* 1829. XI 8. 1832. XII 29. 1834. XI 15. 1835. XI 10. 1836. IV 28. és 1837. XII 12. — *Buda* 1831. X 21. — *Miskolcz* 1830. III 11. és 1836. I 28. — *Debreczen* 1831. II 8., 1833. X 5. és 1837. II 4. —

előadták volna már a 20-as években. Teljes előadásának csupán egyetlen színlapját ismerjük, mely id. SZINNYEI JÓZSEF szivességéből birtokunkba jutott. Kassán került színpadra: *Don Carlos a spanyol korona örököse* 1834. febr. 3-án, mint «Itt még Nemzeti nyelven nem adatott udvari Szomorújáték 5 Felvonásban. Schiller remek munkája.» A darabot UJFALUSYNÉ részére adták, ki a következő szavakkal ajánlotta magát és a darabot: «E jelen darab' Írója sokkal esmeretesebb, Nagyságtok 's minden rendű Pártfogóim előtt, munkája nevezetesebb, hogy sem csekély ditsérő szavamra szorulna; azért e ritka remeket szerénységgem olly' kimivelt Közönség elibe választá, kik a' művészi pályán igyekezőket nemcsak bírálni, de számos esztendőök olta pártfogolni is tudják. Mennyire haladt, mit foghat fel a Honn nevelt, mutassa meg azon buzgó igyekezet, mellyel édes anyanyelve mellett fáradozni soha meg nem szűnik alázatos tisztelő szolgálójuk Ujfalusyné.»

A főbb előadók a következők voltak: Filep (UDVARHELYI); Vallisi Ersébeth (UJFALUSYNÉ); Don Carlos (LENDVAY); Eholi (LENDVAYNÉ); Olivarez (HEINISCHNÉ); Fuentes grófné (EGRESSINÉ); Marquis Posa (SZENTPÉTERY); Alba Herczeg (SZERDAHELYI); Fériai Herczeg (UJFALUSY); Gróf Lerma (EGRESI); Don Pedro Arkos (SZILÁGYI).

A szereposztás nagyon jónak mondható, mert hisz az előadók legtöbbje bekerült már 1837-ben a Nemzeti Színházba. Sajnos, ez előadásról a Honnművész kassai tudósítója nem ír semmit.

*) Ez összeállítás a Honnművész 1833—41. év folyamának; a Fánecs-féle színlapgyűjteménynek és az egykorú Színházi Zsebkönyveknek adatai alapján készült. Teljességre nem akar igényt tartani, mert a vidéki színházak teljes műsora máig ismeretlen. De a további kutatásoknak ez az első összeállítás elég kiindulólól fog szolgálnia. A budai szintársulatét (1833—7.) alább (79. lap.) külön adjuk.

Miskolcz 1833. V/7. — *Vác* 1833. VI/22. — *Szeged* 1833. VII/15, 1837. V/20. és 1840. X/25. — *Nagybánya* 1833. X/17. — *Szabadka* 1833. XI/5. és 1837. október. — *Székesfehérvár* 1834. II/16. — *Kolozsvár* 1829. III/21., 1831. I/27., 1834. VI/28., 1838. IX/15., 1839. IV/23. 1840 VI/26. és XII/26., 1841. III/16. *) — *Hódmezővásárhely* 1834. VII/8. — *Szombathely* 1834. IX/11. — *Nyíregyháza* 1834. XI/11. — *Gyöngyös* 1837. IV/2. — *Nagyvárad* 1833. II/17. és 1837. VI/4. — *Munkács* 1837. VIII/5. — *Komárom* 1838. I/5. — *Pécs* 1838 IV/29 (vagy V/1), 1840. I/3. — *Máramarossziget* 1838 XI/30. — *Keszthely* 1840. május. — *Marosvásárhely* 1839. végén. — *Ungvár* 1836 IX/26.

2. Stuart Mária.

Kassa 1830. III/27., ford. Kovacsóczy M. 1831. IV/26., 1832. III/23., 1836. XII/7. és 1838. III/6. — *Baja* 1831. II/18. — *Halas* 1831. III/11. — *Kecskemét* 1831. IV/16. — *Keszthely* 1831. VI/13. és 1832. IX/10. — *Székesfejérvár* 1832. I/3. — *Győr* 1832. XI/4. és XII/3. — *Debreczen* 1836. I/9. — *Kolozsvár* 1840. XII/14.

3. Az orleansi szűz.

Baja 1831. I/21. — *Miskolcz* 1832. I/28. — *Székesfejérvár* 1832. III/24. — *Kassa* 1833. I/21. és 1836. II/18. — *Debreczen* 1835. XII/5.

4. A messinai menyasszony.

Pest 1831. XI/12. és XII/6. — *Miskolcz* 1832. XI/3.

5. Fortély és szerelem.

Pest 1831. I/6. — *Miskolcz* 1832. III/18. — *Debreczen* 1832. IX/16., 1833. VIII/20. és 1835. XII/8. — *Nagybánya* 1833. X/22. — *Kassa* 1836 III/10. — *Veszprém* 1837. XII/5.

---

*) FERENCZI Z. A kolozsvári sz. tört., Kolozsvár 1897. 519. l. írja, hogy 1832. VIII/28. németül adták a magyar színpadon. Az erdélyi színjátszó társaság 1827-ben VI/13. Szegeden és VII/18. Szabadkán is adta Moor Károlyt az ő adatai szerint.

6. Fiesco.

Miskolcz 1833. I/26. — *Kassa* 1837. II/16. — *Pécs* 1840. I/8.

7. Tell Vilmos.

Nagybánya 1833. XI/12. — *Szatmár* 1834. III/2.

8. Don Carlos.

Kassa 1834. II/3.

9. Turandot, vagy az újvilági vendég.

Kassa 1833. III/2. — *Debreczen* 1836. IV/17. — *Tokaj* 1838. I/7.

10. Apa és vőlegény egy személyben.

Miskolcz X/18. — *Debreczen* 1831. IV/17. — *Miskolcz* 1832. I/8. — *Kassa* 1832. XI/27. és 1833. III/3. — *Buda* 1836. XI/29.

Távol áll tőlünk, hogy e SCHILLER-fordításokat irodalmi és ez előadásokat mind művészi magas színvonalon állóknak tartsuk. A *Honművész* vidéki kritikusai is megróják már e fordításokat (pl. a DÉRI-féle *Stuart Máriát*), tehát a jobb fordítások szükségét már a vidéken is érzik. Könnyen elképzelhető, hogy ezek gyöngesége még föltünőbb lehetett a budai korszakban (1833—1837), midőn ez a vidéki színészet a magyar íróvilág színe-java előtt adja azokat elő. Hogy hivatásos írók helyett színészek műkedvelésből fordítanak, ez a fordítások gyöngesége daczára inkább dicséretére mint gyalázatára válik ezeknek a jószándékú műkedvelőknek, s ha vádat akarunk emelni, inkább a magyar íróvilágot érheti a vád, mint a mely *nem akart* művészi értékű fordítást adni. Mihelyt a régi helyett egy jobb fordítás elkészül, színészeink rögtön az új fordítás szerint tanulják be szerepeiket, így pl. Kassán, hol már az elavult DÉRI-féle szöveg helyett KOVACSÓCZY MIHÁLY új fordításában adják elő *Stuart Máriát*;

így a debreczeni színészek (bár *Turandot*nak két régi fordítása is ismeretes: az egyik BENKE JÓZSEFTŐL, a másik KOVACSÓCZY MIHÁLYTŐL), alig jelenik meg az *Akadémia* kiadásában a GÁTHI JÁNOS fordítása «kötött beszédben», ezt tanulják be (1836. IV. 27) s ezt adják elő jutalomjátékul.

Hogy sehol nyomát nem találtuk a nyomtatásban is megjelent SCHEDEL- és PUKY-féle SCHILLER-fordítások előadásának, ezt tán azok gyöngesége menti, de mihelyt NAGY IGNÁCZ elkészül *Fiesco* fordításával, ezt adják Kassán 1836. II. 16. Budán (1836. VIII. 27.) és Pécsen 1840. január 8-án hét, illetőleg Pécsen két évvel előbb, mint az nyomtatásban megjelenhetett, bár az 1833. évi I. 26-iki miskolci *Fiesco*-előadásból ítélve, ott egy régibb fordítás (tán az INTZÉDRÉ) volt forgalomban. Színészeink buzgalma tehát a legnagyobb dicséretre méltó, midőn arról van szó, hogy a régi rossz fordítás helyett újat, jobbat kell s illik betanulni. Ugyanezt mondhatjuk játékaikat illetőleg is. A SCHILLER-előadások ünnep-számba mennek, s az egykorú kritika a főbb előadókat mindig magasztalja, sőt a kisebb szerepek előadóinak buzgalmáról is mindig elismeréssel szól, de ha akad megróni való, nem fukarkodik szavakkal. Így pl. *Tell Vilmos* nagybányai előadásáról (1833. XI/12.) azt olvassuk, hogy «botránkozásig rosszul adták»; a szatmári előadásról (1834. III/2.) meg egész hosszú megrovás jelent meg a *Honművész* hasábjain, mit kortörténeti jelentőségére tekintettel alább szószerint közlünk.*) Már a darab

---

*) A kritikus megemlítvén, hogy a színlap helyesírási hibáit mind kijavítva közölte áttér a darab előadására: «De mit mondhatnánk az egésznek kivételéről röviden — midőn részletekre (detail) terjeszkedni a hely szűke nem engedi — hol a nem mondani szerencsés vagy helyes, de csak némileg tűrhető egy-két személyesítés úgy áll az egésznek szembe-tűnő hiányi közt, mint itt-ott úszkáló vékony zsír-karika sovány leves felett. (!) A hold, mellynél mint hirdetve volt, az összeesküvésnek történni kell vala, bizonyosan azért nem jelenhetett meg, mivel éppen ma lépett utolsó negyedébe; valamint a Schwitz és Unterwald cantoni *több lakosok* talán azért nem léphettek a hirdetésből színpadra, mivel még nem valának (meg) teremtvé. (!) Ez okozá, hogy a tűz helyett egy cserép tányérban égő pálinka igen gyéren világítá meg a két vagy három ölnyi láthatárt: s hogy Schweitznek megszabadítása 5 inges-gatyás embernek (!!!) kezére bízott»...

Az előadókról a következő nem kevésbé mulattató sorokat olvassuk

czime is a színlapon, a vásári komédiák színvonalára süllyesztette le SCHILLER remekét ily módon: «Tell Vilhelm, a híres nyilas és Schweitz szabadítója vagy összeesküvés a holdvilágnál. Itt még soha sem adatott s minden más nemzeti és külföldi játékszíneken még most is mint egy *Astrea* úgy tündöklő nagy nézőjáték 5 felv. Irta SCHILLER, ford. HORVÁTH.»

A színlapon szokásos hirdetésben így ad kifejezést a jutalmazandó (FEJÉR KÁROLYNÉ szül. GYÖRGYÉNY FÁNI) SCHILLER-ragongásának: «Minden a mi nagy és czélirányos, az a szívet emeli, a lelket táplálja, a szemet teljes gyönyörrel *éleszt*; s ha már e szép tulajdonok csak utánozhatók is, úgyis figyelmet érdemel e darab: mert ebbe Schiller lelke e szépeket beleplántálta; s ha a színész, csak kicsinyben is árnyékozhatja a személyesítendő szerepet: úgy az ő lelke méltán túl a síron jutalmat *(csak)* kereshet *(de nem talál)*. Szívem súgja nékem: «Igyekezsz, ha jutalmaztatni kívánsz, s siess a tökéletesedés felé s így kettős a jutalmad: a hazádtól való s önkebelbeli.» Ezekről ösztönözve választám e darabot, mellyben a több nevezetes jelenetek közt azon Schaena *(scena helyett)*, mellyben az apa fija fejéről kéz-ívével az almát lelövi, az emberi érzést egész a felső pontig felfeszíti» . . .

Valóban mulatságos szószátyárkodás! Naivnak látszik, de e naivitásban van számító furfang. SCHILLER lelkét a kassza-siker érdekéből idézi fel. És e nagy lélek bizonynyal undorral fordul el a szellemidézőtől, mint olyantól, ki az almalelövési jelenetben látta a darab tragikumának «felső pontját.» Szerencsére az

---

a tudósító, Balázs Fábián tollából: «*Eranosz*, mint játékhőse, ha zsindeyből készült íve (!) nevetségre nem gerjeszt; *Feyérné*, mint ennek fija Valther; *Károly Feyér* mint «Hermann Geszler» (ha ez lehet, úgy a másik is) legtűrhetőbbleg adák szerepeiket, kikhez még *Almásyt* is számlálván (MELCHTHAL ARNOLD), ha arczvonásait szerepeinek mívoltához tudná alkalmazni, minek ellenkezője szembetűnő volt, midőn legvidámabb képpel bánkódék atyja szemei kiszuratasának hírére. Szavainak és mozdulatainak benyomását elrontá vidám ábrázatja. *Bányai* (Rudenzi Ulrik) *Luiza* (Brucki Berta) *Eliza* (Toll hitvese) és *Szigetváry* (Fürst Valther) felvett személyeiket csak testileg ábrázolák; de magokat azok helyzetébe képzelni nem tudták. *Nagy* (Stauffer Verner) még csak ma lépett föl először a színpadra. A többiek neveit kár volna említeni.» (Honművész 1834. I. félév 198. és 205. l.)

ilyesmi csak ritkaság-számba megy. A jelenkor színészeti műnyelve az ilyen előadókat ripacsok-nak hívja, és DÉRYNÉ naplója az első vásári komédiás nevét megörökítve: Nagy Pistáknak. A legkiválóbb nemzetek színészetében sem ismeretlen ez a típus, Ezek azok, kik Hamlet szavai szerint «veszettül utánozzák az emberi nemet.» . . . Róluk itélni meg az egész magyar vándorszínészetet, az ő előadásaiából következtetni a magyar Schiller-előadások belső értékére, a legnagyobb elfogultság és igazságtalanság volna.

Kiváló színészek, tanult előadók, buzgó, kötelességtudó színészek nélkül teljesen képzelhetetlen volna a budai korszak.

Színészetünk multjának ez a kora tudvalevőleg áthidalja a vándorlás korát a pesti állandó megtelepülés nagy jelentőségű időszakával. Ez a sokfelől összekerült s a vidéki színészet legkiválóbb erőivel föl-fölfrissülő s később csaknem a maga egész teljességében Pestre szerződttetett társulat 1833-ban kezdődő szereplésével nemcsak az ország legelőkelőbb (bár nem a legmagyarosabb érzésű) közönsége előtt tartozott igazolni azt, hogy megérett a fővárosban történendő állandósításra, hanem szembe került irodalmunknak nemrég megalakult tudományos fórumával, az *Akadémiával*. Ekként nemcsak az előadásbeli művészet, hanem az irodalmi magasabb érdekek szempontjából is két oly bíró elé kerül, melynél szigorúbbal eddig nem állott szemben. E nem egészen öt évig tartott együttműködés alatt irodalmi és színészeti szempontból egyaránt nagy jelentőségűen a következő két dolog vált nyilvánvalóvá: 1. hogy műsoruk, bár irodalmi érték és nyelvezet tekintetében gyöngének mondható, mégis felölelte mindazt, a mi hazai drámaíróktól előadható, s a külföldi íróktól pedig nem kizárólag a csak színszerűen hatásos, hanem az irodalmilag értékeset is szívesen színre hozza; 2. a vándorévek bizonytalanságai daczára oly színészi feladatok megoldására látszanak sokszor művészileg is képeseknek, hogy az íróvilágnak és a közönségnek nem lehetett oka panasza. Legnagyobb fogyatkozásuk az összjáték hiánya s a stilustalanság a játékban. Mind a kettő onnan ered, hogy még az elsőrendű erők is minduntalan helyet cserélnek, s még a két legállandóbb társaság: a kassai és a kolozsvári is összjáték tekintetében kifogás alá esik. Ezenfölül új szaváló nemzedék kezd előállni, [mely-

nek természetességre törekvő előadása nagyon elüt a régiek éneklő modorától. Hasonlítanak olyan zenekarhoz, melynek fa- és rézfúvóhangszerei nincsenek pontosan összehangolva s így főleg a finom árnyalást igénylő pianóknál megzavarják az élvezet teljességét. Ez főleg a női előadóknál észlelhető, míg a férfiak egy része, főleg a tragikus szerepekben, a régi iskola modorában «Heródesnél heródesebb» akar lenni s éktelen túlzásokban keresi a színi hatást. De mégis, minden gyöngéik mellett inkább az csodálandó, hogy eljuthattak ily magas fokig, semmint megrovásra volnának méltók azért, mert egységes rendszer nélküliek maradtak. Műsoruk gyöngesége, összjátékuk hiányossága daczára egy dolog már itt a legszebb jövővel kecsegtet, s ez az, hogy az újabb nemzedék soraiban nők, férfiak vegyesen nemcsak kedvvel, hanem igazi művészi hivatottsággal űzik mesterségüket.

Jóakarátú törekvésnek egyik jeleként ide iktatjuk SCHILLER-műsorukat, hogy ebből is lássuk, mily buzgalommal és szakértelemmel üzték vándorlásaikban is a SCHILLER-cultust. Ha nincsenek meggyőződve arról, hogy az ő SCHILLER-előadásai kiállják a versenyt a fővárosi német színészek előadásaival, bizonyára óvakodtak volna attól, hogy SCHILLERT is meg a maguk művészetét is ép a főváros magyar közönsége előtt pellengérre állítsák.★)

SCHILLER-drámáik ezek:

1. **A tolvajok** (ford. BARTSAI L.) 1833. XI/23., 1834. IX/13., 1835. XI 3., 1836. V/19 és 1837 I/20. 2. **Ármány és szerelem** (ford. VASS ISTVÁN) 1834. V/10. 3. **Az orleansi szűz** (ford. KOMLÓSSY FERENCZ) 1834. X/22. 4. **Stuart Mária** (ford. DÉRI ISTVÁN) 1835. VI/20. 5. **Messzinai hölgy** (ford. SZENVEY) 1836. I/23., IV/29. 6. **Fiesco** (ford. NAGY IGNÁ CZ) 1836. VIII/27. 7. **Turandot chinai hercegnő** (ford. KOVÁCSÓ CZY MIHÁLY) 1837. III/16.

SCHILLER drámái közül a fővárosban tehát csak hármat nem adnak, bár ezek közül kettőnek fordítása ismeretes. 1. *Don Carlos* (ford. LÁNG ÁDÁM); 2. *Tell Vilmos* (ford. HORVÁTH). A *Wallenstein trilogia* nem volt még akkor lefordítva. A három

---

★) A Holbein Fridolinja mint Frigyesi Elek (ford. LÁNG ÁDÁM) itt mindig így szerepel: Irta SCHILLER. Előadták 1833. VIII/1. is XI/16., 1835. VI/6., 1836. XII/31. — Atya és vőlegény 1836. XI/29.

előbb említett hihetőleg oly kontár fordítás volt, hogy azzal nem mertek kísérletet tenni a fővárosban. Az első előadható *Don Carlos*-fordítás a fővárosban csak 1846 május 19-én kerül először színre (ford. KELMENFY LÁSZLÓ), és az első előadható *Tell*-fordítás GONDOL DÁNIELTŐL 1848 nov. 25-én a *Nemzeti színház*-ban. Kötelességmulasztással tehát nem lehet vádolni a budai szintársulatot.

Nem lesz érdektelen és tanulság nélküli az egykorú ujság-levelek közül a *Honművész* kritikáit áttekinteni, hogy meggyőződést szerezzünk arról: vajjon milyen hatással voltak a korabeli magyar közönségre ép a fővárosban ezek az első, kétségkívül a legmagasabb színvonalon álló magyar SCHILLER-előadások.★)

Az első SCHILLER-előadásról (1833 XI/23. *Moor Károly*) csupán ennyit találtunk följegyezve: «Károlyt BARTHA, Ferenczet MEGYERI adák szokott ügyességgel». Ettől a kritikától ugyan okosabbak se mi nem lehetünk, se a színészek nem lehettek, de egy más adatból megtudjuk, hogy az előadás jövedelme 98 frt 44 kr. volt s ebben a hónapban csak öt darab jövedelmezett ennél többet — tehát elég szépszámu közönség nézhette végig az előadást.★★)

Az 1834 szept. 13-iki előadásról már többet tudunk meg. LENDVAY MÁRTON mint újonnan szerződött tag ebben a szerepben mutatkozott be. «Sajnáljuk, — írta a *Honművész* ***) —

★) A budai Schiller-előadások közül a Stuart Máriára vonatkozó adatokat ezúttal mellőzöm. Ily cz. értekezésemben: *Stuart Mária első előadásai a magyar színpadon* (Egyetemes Philologiai Közlöny XIII. kötet 709–724. l.) részletesen szólok a budai előadás alkalmával fölmerült és sok tekintetben nagyon jellemző kritikus- és színész-polemiáról. A dolog iránt érdeklődő olvasó ez értekezésemben együtt találja az erre vonatkozó összes adatokat.

★★) L. *Honművész* 1833. 555. l. Pestvármegye levéltárában meglévő számadások szerint a legtöbbet jövedelmező dráma Szapáry Péter volt: 283 frt. 45-kral. E szerint Moor Károly-ba még kétszer annyi közönség elfért volna, mint a mennyi megjelent. De nem szabad elfelednünk, hogy a budai előadások a mai Várszínházban tartattak. A hajóhidat november elejével fölszedték, s a közönségnek Pestről csolnakon lehetett csak Budára átjutni. A följáró a mai Szarvas-tér felől volt.

***) I. h. 1834. II. félév 597. lap.

hogy SCHILLERnek éppen leggyengébb darabját választá első fel-lépésére és oly szerepet melly a debütírozót, színészeti felsőbb tehetség birtoka felől nem a legkedvezőbb színben mutatja a műértő előtt. LENDVAY úr (Moor Károly) szorgalommal mondá el (!) szerepét, de az egyhangúság s érzékenytelenség, melly őt azelőtt is bélyegzé, ma is tulajdona volt. Hevesebb jeleneteiben azonban több tüzet mutatott, mint a 4-ik felvonásban, melly után s a végén előhivatott. FÁNCSY (Ferencz) úgy látszik e nemű szerepekben még nem gyakorlott színész; őt helyén nem talál-tuk. KÁNTORNÉ asszony (Amalia) dicsérettel vivé szerepét».

Az 1835 nov. 3. *Moor Károly* előadáson vendégképen CZELESZTIN lépett föl, túlzásaival visszatetszést keltve. Az 1836. évi május 19-iki előadáson BARTHA JÁNOS lépett föl először mint szerződött tag ebben a drámában. «Kedveltebb honi színészeink ez egyike, — írta a *Honművész* — a mai s hozzá hasonló, úgy az érzékeny öreg, valamint a vad indulatú s pór vidám szerepekben leginkább bebizonyítá alkalmas voltát annyira, hogy az illy szerepekben mint ősztől fogva tőlünk eltávozása után, őt valóban igen óhajtottuk. Valamint örvendünk tehát visszajötteinek, úgy óhajtjuk is, vajha ő az említett karakterű szerepek viselésére, melyekben legkedvezőbb tehetségeit fejti ki, adná magát. Declamatiói módjára igen sikeres változást tapasztaltunk mai előadásában; még csak azt óhajtjuk, hogy egyes szók után, melyeknek értelme míg a következőktől függ, akár lélegzés végett, akár más okból, meg ne álljon, hanem csak az értelemvégett mondásoknál, (constructió végén), ellenben a kerékbeszédék (periodusok) után hosszabb szüneteket engedjen magának ott, hol a tovább szóllást valamely körülmény nem sürgeti.» Megemlíti aztán, hogy a «mérsékelt számú» közönség «illőleg méltánylá BARTHA úrnak különös szorgalmú s helyes előadását s mind játék közben, mind játék után a remekül játszott EGRESSY úrral (Ferencz) zajos tapsokkal és előhivatással (kétszer is egymás után) tiszteltetéek.» Ez alkalommal SZIGLIGETI Hermant és EGRESSY Béni Kosinczkyt adta. A kritikus ezen «urak-nál az egyhangúság kerülését és actiók tanulmányát» ajánlotta.

Budára jövetelük előtt mind BARTHA, mind EGRESSY G. Kassán 1836 április 22-én ebben a szerepben már föléptek. A tudósító már akkor írta, hogy BARTHA (M. Károly) «remekelt» s

EGRESSY (Ferencz) «az indulatokat ritka ügyességgel képezvén a köztapsokat méltán érdemlék».*) Mint e tudósításokból is látható Moor Károly és Ferencz, idők folyamán ú. n. parádés-szerepekké váltak. Nemcsak a vidéken szeretnek benne hol búcsúzni, hol bemutatkozni, hanem olyannak tekintik, melyben színészi képességeiket a legelőnyösebb oldalairól mutathatják be még a magyar főváros nagyigényű közönsége előtt is. A régi iskola emberei közül CZELESZTIN tele van alpáthosszal s a szerepnek túlzásait is szereti túlozni s így alakítása egész közel jár a mulattató caricaturához. LENDVAY a másik túlzásba esik: túlságosan hideg, előkelő s «művészi kitörésekkel» akar hatást elérni. Ő se tudja a szerepet még egységesen felfogni, de már élvezhetőbb CZELESZTINNél, mint a ki folyton dühöng. BARTHA és EGRESSY szerepeiknek művészien egyöntetű felfogására s kivitelére helyezik a fösúlyt, s bár az első még gyöngé szavaló, de telve van nemes ambícióval s tanulási kedvvel, s csak az a kár, hogy sikerei nagy véletlenek: kedvtől, hangulattal függők, s tudatos művészsze sohse válik, mint ezt VÖRÖSMARTYNak ép Moor Károly szerepéről több pompás kritikájából kiolvashatjuk.**)

És e nem minden ízében művészi példák daczára elmondhatjuk, hogy SCHILLER az ő *Fläuber*-ével nemcsak német hazájában, hanem a magyar színészetnél is valóságos iskolát teremtett. E darabnak hazai multja ekkor már több mint negyvenéves, és vonzó ereje mégis nagy és általános maradt színészeinkre, közönségünkre egyforma mértékben. És ez annál meglepőbb, ha meggondoljuk, hogy nálunk se politikai háttére nem ingerelte a színészt, se semmi feltűnő cenzori akadékoskodás nem hívta rá föl különösen a közönség érdeklődését. Nálunk benső értékével hatott: mint kiváló alkalom a színművészi képességek ragyogtatására.

Az *Ármány és szerelem* budai színrehozatalára (1834 V. 10.) bizonyára befolyással volt az a körülmény, hogy április 23-án SENGER k. a. a bajor kir. udv. színház tagja a pesti német színházban vendég szerepelt Louise szerepében.***) Valószínűleg

*) Honművész 1836. I. 328. és 332—333. lap.

**) Vörösmarty minden munkái, Pest 1864. XII. K. 24—9. lap.

***) A magyar Honművész ezeket írta a német előadásról: Senger leányasszony Louise szerepében «csinos alakja, helyes és igen jól érthető

azt gondolták színészeink, hogy ha nem jobban, de így magyar előadók is játszani tudják a *Kabale und Liebet*. Az előadásról, sajnos, csak annyit találunk följegyezve: «Aloysia szerepét PARÁZSÓné asszony szokott tetszéssel játszá.»¹⁾ A «szokott tetszés» egyetemessége azonban nagyon kedvezőtlen világításba helyezi a magyar közönség pártolását, jó izlését, ha meggondoljuk, hogy a ránk maradt számadások szerint ennek a előadásnak jövedelme nem volt több mint — 2 frt. 10 kr., ellenben a *Lumpáczius Vagabundus* — 194 frt. 19 kr. hasznót hozott a színházi pénztárnak.²⁾ A magyar színészek *Schiller-cultusa* e szerint sokkal magasabb fokon állott, mint a magyar közönségé. A legkülönösebb a dologban mégis az marad, hogy a *Honművész*nek nincs egy megrovó szava sem e közönségre...³⁾

Ennél kedvezőbb erkölcsi és anyagi sikere volt az ugyanez év okt. 22-én előadott *Orleansi szűznek*, mely a legnagyobb magyar tragika: KÁNTORNÉ asszony jutalomjátékaul került színre. SCHILLER drámáját «a színészi személyzet számához alkalmazva, sikeresen rövidítve, diszes pompával s minden tekintetben a darab méltóságához illőleg» adták a *Honművész* szerint.⁴⁾ KÁNTORNÉ asszony a czímszerepben «jelesen felelvén meg a várakozásnak, többszeres előhivatásra s tapsokra méltattatott.» Megjegyzi mégis a bíráló, hogy az I. felv.-ban «viseletében félénkebb, visszavonóbb (!) alázatosb leányi szerelem, az utolsóban pedig a csatazaj alatti imádságban, sebesebb, indulatosb és aggodalmasabban kitörő beszéd talán természetesb lett volna».

Bár kritikája elején elég szépszámú közönségről beszél, annak végén (egy kissé komikus fogalmazásban) így szól: «jeles színésznénknek egyébiránt *tömöttebb nézőket (!!!)* óhajtottunk. (!)»

A többi előadó közül főleg BARTHA (Dunois) MEGYERI (Talbot) és FÁNCSY (Lionel) «nevelék érdekét a helyes előadásnak.»

Ezek szerint az *Orleansi szűz* budai előadása, a szövegben

---

kimondása s játékszám módja köztetszést nyervén minden felvonás után elö tapsoltatott, mit ő játék végén szerény köszönettel viszonzott.» (I. h. 1834. I. 277. lap.)

¹⁾ *Honművész* 1834. I. 309. lap.

²⁾ Pestvármegye levéltárában. Színházi számadások.

³⁾ I. h. 1834. I. félév 309. lap.

⁴⁾ I. h. 1834. II. félév 684—5. lap.

alkalmazott rövidítések s szerepkihagyások daczára, jól összehozott, szépen kiállított s a kor magasb igényeinek színvonalán álló előadás lehetett. A vidéki dajkaságban szépen kifejtett magyar színészet jelentős voltát a főváros közönsége előtt is igazolta az ily előadás s meggyőzte arról, hogy Kolozsvár és Kassa igaz gondozója volt a magyar színészetnek vándorútjain. Most már csak egy dolog volt még hátra: hogy az irodalmi színvonalon álló színházi kritika legmagasabb kiképzését segítse elő a főváros első állandó magyar színházában.

1836 I. 23. SZILÁGYI P. jutalmára *A messinai menyasszony* adatott. A Honnművész azt írta, hogy «tán» mióta a színészek Budán vannak, «ennél nehezebb darabot nem adtak és soha olly remekséggel nem játszottak, mint ma.» «Elnémulhatnak azok, kik állítják, hogy színészeink jambusokat betanulni képtelenek.» Az «egyetemleg helyesen vitt szerepek közül» EGRESSY Don Caesarjának adja az elsőséget.

Sajnos, a színház csaknem üres volt.

Az április 9-iki előadás már szépszámú közönség előtt folyt le. Ezúttal kiemeli KÁNTORNÉT Isabella szerepében. A főbb szerepek vivői «zajos tapsok közt hivattak elő több ízben.»

Jellemző eset, hogy az 1836. évi aug. 27-én első *Fiesco*-előadás a fővárosban szintén jutalomjáték volt és újból KÁNTORNÉ, e nagy ambíciójú tragikánk választá jutalomjátékául. Julia szerepét adta, s mint kritikuskunk írja, «eddiggi érdemeinek méltánylását tapasztalá az igen nagy számú közönségnek jelenlétében s tapsaiban». A színház ezúttal majdnem zsúfolásig megtelt, sőt a páholyok is, egy-kettő kivételével mind el voltak foglalva, s SCHILLERnek «e nagy nemű művét» különös tetszéssel fogadták s egyes részeit pedig zajosan megtapsolták. FÁNCSY Hassán szerepét «kitünő élénkséggel adván, több ízbeni megtapsoláson kívül a 3-ik felv.-ban és így játék közben (mi itt nagy ritkaság, írja a *Honnművész*) előhivatott.» Fiescót LENDVAY adta «érdekes hévvel és különös szorgalommal». LENDVAYNÉ: LEONORÁT, UDVARHELYI M. Doria Andrást játszotta. Még a kisebb szerepek is kiváló előadók kezeiben voltak. EGRESSY GÁBORÉBAN: Burgognino; SZENTPÉTERYÉBAN: Verrina; SZILÁGYIÉBAN: Kalkagno; BARTHÁNÉBAN: Bertháé. Doria Gianettino szerepét a hirtelen megbetegedett BARTHÁTÓL MEGYERI vette át.

A *Honművész* ez alkalommal nemcsak az előadást bírálja, hanem rendes szokásától eltérőleg magát a fordítást is. Közölni fogjuk főbb ellenvetéseit, mert bírálata nemcsak a kritikust jellemzi egyénileg, hanem irodalomtörténetileg is jelentős, és mert megtudjuk belőle, hogy NAGY IGNÁCZnak eme, a nyelvújítás új szavaival megrakott fordítása nem tett minden tekintetben jó hatást a magyar íróvilágra. «A fordítás — írja — nem annyira könnyű, mint keresve-keresett, nehéz sztylű volt, újabb szellemű szollás módokkal s rövidítésekkel annyira terhelve, hogy némely részeinek értelmét az újabb írásmódban leggyakorlottabb is nehezen, vagy éppen nem vala képes felfogni, mi annyival meglepőbb volt, mivel különben a fordító úrnak könnyű s értelmes írásmódját tapasztaltuk. Vajha minden nemzeti fordítónk és színműírónk szem előtt tartaná (midőn valamit színpad számára ír), hogy az előadandó színműveket csinos nyelven ugyan és grammaticus szabályok szerint, de mennél könnyebb érthetőséggel, nem csupán literátorok, hanem a nagy vagyis egész közönség számára írja. Egészen más nyelven kell valamit írni csupán olvasásra s ismét máson színpadra, mint ezt már a a külföldi írók is régen észrevették és mai napság kedvező sikerrel gyakorolják. Az igen szoros rövidségnek keresését e mai műben, már az is szükségtelenné tehetné volna, hogy a próza, mellyben iratott, könnyíti a fordítást: ellenben a darab rendkívüli hosszúságán sikerrel lehetett volna segíteni némely nem fontosabb jeleneteknek, vagy ollyas mondásoknak elhagyása által, mellyeket színpadról nem mindenki szeret hallani (!!!). Ez által pedig a mű lényege nem vesztett volna».*)

Mint látható, a mi törekvő színészeink nem ijedtek meg az előttük is kétségtelenül szokatlan nyelvi fordulatoktól és újszerűségektől, hanem szorgalommal megtanulták *Fiesco* legújabb fordítását. Ezzel ők szövetségesei lettek a nyelvújítási iránynak, első harczosai a színpadi szép beszédnek, míg kritikuskunk azt az elvet vallotta, hogy a színpadra inkább illik a köznapi társalgás könnyen érthető mindennapisága, az eddig megszokott formákkal, mint a még szokatlan, de kétségkívül haladást jelentő új irodalmi próza. Ezúttal tehát a conservatív elvet a színi-

---

*) I. h. II. félv 558--9. lap.

kritika képviselte, a haladók pártján a színészet állott, fordítójuk közvetítésével. De conservativizmust jelentett a kritikusnak az a másik kijelentése is, hogy ki lehetett volna hagyni egyes mondásokat is, «mellyeket színpadról nem mindenki szeret hallani». Valószínűleg e «republikanisches Trauerspiel» szabadelvű eszméi mellett azokra az erőteljes kifejezésekre gondol, melyek SCHILLER első drámáiban nem tartoznak a ritkaságok közé...

Az 1837-ik évi márcz. 16-iki *Turandot*-előadás, nemcsak első előadása volt a fővárosban e vigjátéknak, hanem ismét jutalomjáték, s a jutalmazandó ezúttal is ugyanaz, mint az előbbi két esetben: KÁNTORNÉ asszony.

Turandot, kassai kerülőn át jutott Budára, de a KOVÁCSÓCZY MIHÁLY — s nem az AKADÉMIÁTÓL kiadott GÁTHY-féle fordításban. A *Honművész* kritikusát nemcsak *Fiesco*, hanem *Turandot* fordítása se tudta kielégíteni; azonkívül *Turandot* mint színjáték se tudta a tetszését megnyerni. «Legyen bár e színmű akár satyra, akár caricatura (mint némelyek állítják, de mi, sem tartalmának komolyabb részeiből sem az előadásnak általános voltából eléggé ki nem tűnhető) akár pusztán véve a chinai sajátságot caracterizáló mutatvány — egyik esetben sem találtuk méltónak silány érdeke mellett, hogy jeles művésznénk, ki a tragiciái nemből egyetlenünk nemzeti színészetünk világán, azt jutalomjátékuvá válassza. Valóban elhatározatlanok valánk, — írja — hogy ezt a színművek mellyik neméhez számítsuk, midőn a rejtevények megfejtésén alapuló egésznek komoly jeleneteiben, még ott is, hol a császári méltóság játszik főszerepet, vagy hol életveszély forog fön, chinai, nevetséges testmozgásokat láttunk, a legérzékenyebb pillanatokban sületlen beszédet, sőt latin szókat is hallottunk, mit semmi képen az egészszel megegyeztetni nem tudunk, annyiaval kevésbbé, mivel a mozgó Chinában (!) a legkomolyabb időpontok alatt is, mindannyi bohócokat kelle látnunk. Valóban nem tudom, nem volna-e czélirányosb e műben, melly egyébiránt színjátéknak neveztetik, a nélkül, hogy az egésznek érdeke vesztene, e bohócságokat elhagyni, miután úgyis elég untató a mutatvány, csekély becsü tartalma és hosszúsága miatt. Ha lehetett még eddig bármelly nemzetbelieket felléptetni színpadunkra a nélkül, hogy tulzottuk olly sajátságaikat, mellyek a

komoly jelenetek érdekét tönkre teszik előttünk nevetséges voltak által: nem látni által, miért nem lehetne innen a chinai bohóczkodásokat, mozgásokat, latin szokat egészen száműzni, legalább azon jelenetekből, hol nevetséges contrastban állanak a dolog komolyságával? Én legalább, szól végül a fölháborodás hangján, hosszadalmasságával nem kevésbé unalmas kritikuskunk, *Turandot* előadását, így mint ma, látni sohasem óhajtom.»

Az előadásról magáról nem tagadhatja el, hogy az «szorgalommal ment végbe.» LENDVAYNÉ mint *Turandot* és FÁNCSY mint Kalef «gyakori tapsban és több izbeli előhivatásban részesültek.» KÁNTORNÉ mint Skirina, «kis szerepében is kedves volt, habár tehetségének kitüntetésére kevés mezőt talált is.» MIDŐN első jelenetében kilépett, két koszorú és zajos taps fogadta. A játék végén «előhívással tisztelteték.» Közönség ezúttal is szép számmal volt, sőt, mint olvassuk . . . néhány páholy is megtelt.*) KOVACSÓCZY MIHÁLY megrótt fordításáról (mely nyomtatásban nem jelent meg s mint sugókönyv valószínűleg elkalódott), nem tudjuk megmondani, hogy mit változtatott a GOZZI-SCHILLER-féle német szövegen. Színészeinknek úgy látszik nehezőkre eshetett a már Kassán betanult KOVACSÓCZY-féle szöveg helyett Budán az AKADÉMIA-tól már 1835-ben kiadott fordítást betanulni. Ha tán irodalmi, szempontból érthető is az, hogy a *Honművész* kifogásolta a gyöngébb fordítást, viszont színészeink szempontjából menthető a dolog, mert ismeretes nagyon az a körülmény, hogy egy már betanult fordítást rövid időközben egy más fordító szövege szerint újból betanulni s elsajátítani a legnagyobb nehézségeket okozza, főleg az összjáték szempontjából. Nem egyszer hallottuk magunk is azt a nem közönséges furesaságot, hogy az új szereplők az új szöveget tanulták be, a régiebb előadók pedig a már egyszer beemlézettet mondták el. Így a budai színészeket szorgalomhiánnyal ezúttal se lehet joggal megvádolni, sőt ép jóízlésük dicsérendő, hogy kétféle szöveget nem használtak.

Egyébként kritikuskunk nem fogta föl helyesen *Turandot* egész belső szerkezetét. Tudvalévő, hogy *Turandot*-t Weimarban, a beteg SCHILLER helyett maga GOETHE tanította be s nagyon is

*) *Honművész* 1837. I. félév 188--9. lap. V. ö. *Turandot*nak fordításáról CSATÓ PÁL cikkét a *Kritikai Lapokban*, 1836. 7. füzet.

azon volt, hogy a caricaturás, a bohókás elem erősen kidomborítottassák. Úgy látszik, ép ez egyedül helyes elv alapján *Turandot* Weimarban nagy tetszést aratott, de már Berlinben IFFLAND személyes vezetése daczára csak gyöngye hatást ért el — valószínűleg ép a bohókás elem elhanyagolása miatt.*) Nagyon valószínű, hogy budai színészeink (egészen helyesen) a bohózatot elemre fektették a fősúlyt, a miből az következik, hogy ők jobban megértették a tragicomédiát, mint a gáncsoskodó magyar kritikus.

A fővárosi sajtó színi kritikái, mint a *Honművészből* közölt példák mutatják, nem álltak ugyan még magas fokon, de már egyebek akartak lenni egyszeri színi tudósításoknál s haladást jelentenek a hazai színházi kritika történetében. De a korkép nem volna teljes, ha a vidékről megfelelkezniénk teljesen. Kassa nemcsak a színészet terén játszik vezető szerepet, hanem az első magyarországi vidéki város volt, hol hetenként kétszer megjelenő lap, a *Kassai Szemlélő* KOVACSÓCZY MIHÁLY szerkesztésében figyelemmel kísérte főleg 1835-től a magyar színészet egész szereplését. Az alább közlendő két bírálat,**) az egyik *Moor Károly* (1835. X 10.), a másik a *Cselszövény és szerelem* előadásáról (1836. III 10.) a legtisztább fogalmat ad majd arról: minő lelki gondozás alatt állottak a magyar színészek még oly helyen is mint Kassa! Az egyiktől megtudjuk, hogy magyar színész is (BARTHA) JERMANN E. német színészt és utánozóit utánozva vállalkozott arra, hogy német mintára a *Haramjék*-ban Károly és Ferencz személyét egymaga adja; a másiktól, hogy az *Ármány és szerelem* egy elavult fordítás szerint adták, s az egyetlen elfogadható ábrázoló DÉRYNÉ volt. De úgylátszik vagy a sűgőkönyv, vagy a színlap írója tévedhetett, mert sehol nyomát nem találtuk annak, hogy BARTSAI LÁSZLÓ ezt a SCHILLER-drámát is lefordította volna.

Mindkét kritika sovány szellemi tápláléknak mondható a magyar színészet régi korának utolsó vidéki napjaiból.***)

*) ED. GENAST: Aus Weimars klassischer und nachklassischer Zeit. Stuttgart, év nélkül. Dritte Auflage 78—9. lap.

**) L. e. fejezet végén.

***) A Kassai Szemlélő (szerk. Kovacsóczy M. 1836. 2. sz. 32. hasáb) ezeket írja az 1835. évi november hó 10-iki, *Moor Károly vagy a tol-

vajok» előadásáról: «Meg nem foghatjuk, miért szeretik igazgatóink egy átaltában a' színművek' czimeit kényük szerint változtatni; azután Räuber nem tolvaj (Dieb), hanem haramia. Ma BARTHA úr azon szerencsétlen gondolatra jött, hogy JERMANN és KUNST német színészeket utánozza s Moor Károly és Ferencz szerepeit személyében egyesítse. Mi azt hisszük, ezen karakterek még a' véghetetlenség pontján sem egyezhetők és nem művészi feladás, ezeknek egy alakbani személyesítése. Balúl vélekedik B. úr, ha azt hiszi, hogy mind az, a mi a német színpadokon előfordul, tökélyes és utánzatra méltó. Számtalanok ott is az elfajult izlés koresei s elegendő, ha a színész egy nemben ragyog. Minden erőtetés, minden túlzás, balfogás a színészség meggyéjében. Soha se akarja a színész a költőt, még pedig olyan költőt, mint SCHILLERT szabályozni, különben elvesz az illusio a mű szöveteke megszakad s az óriás vonásokból, a mint ma látók, törpe lesz. B. úr sem Ferencz sem Károly nem volt, hanem mindenikéből valami, de mindenesetre több Károlyból. B. úr hangját vagy nem akarja vagy nem tudja mérsékelni s gyakran kellemetlen benyomást tesznek felkiáltásai a közönségre, ő azonban egy azok közül, kik ha akarnak, tudnak tetszeni. Felakadtunk mai öltözetén mint Ferencz, nem tudhatjuk miért jelent meg nyárban, mikor a darab játézaték télileg öltözve s miért vitte szerepét agg legény alakjában, holott ezzel Amalia iránti lángolása ellenkezetben áll. K(omlossyné) asszony Amalia szerepét vivé. Botránkozató volt a mai biztos előadása, nem találhatott K. úr társaságában jártasb, gyakorlottabb tagot. Nem hihetem, hogy a nézőség köz kacazzja a fiatal színésznek bátorításul szolgálhatott, vagy K. úrnak tetszett volna. Kosinszkyt másszor Szakácsy úr kezében jobban szeretnők, nem azért mintha remeket teremtene belőle, de a mainál jobb lenne. Különben a mai előadás új tanúságul szolgált, hogy a publicum, nem egyáltalában ugyan, mert mindenütt van kivétel, Kassán olyan mint Pesten, mint Bécsben, vagy akárhol máshol — nem barátja a fentebb izlésű, magasb ihletésű műveknek s hogy Tulokmányi Máté, vagy a Kotskeméti húznép kedvesb jelemények a színészi világban, mint Shakspeare, Göthe, Schiller, Beer, (!) s más lángelmék festményei»...

(U. o. 3. szám 47-ik hasáb folyt.)

A *Cselszövény és szerelem* (SCHILLER után BARCSAY LÁSZLÓ) kassai előadásáról (1836. Márt. 10-én a következő jellemző sorokat találjuk a Kovacsóczy M. szerkesztésében Kassán megjelenő Szemlélőben 1836. 28. sz. 447—8. hasáb és 29. sz. 463. hasáb). «Ha elmellőznénk is a czim' helytelen fordítását, minthogy cselszövényt eddig intriquenok (!) vettük, s a *czink* szó jelenti a Kabalet, el nem mellőzhetjük a fordításnak helytelenségét, melly az eredeti lánggondolatokat lelketlenül eltörpíti s csekély nyelvismeretet bizonyít be. Schiller ezen drámáját az ifjú tűz, a' kiesapongó képzelet szülte s még is a mennyi benne a' hiba, ugyanannyi a szépség, s valamint *Haramiái*, úgy a *Czink és szerelem* is számtalan bámulókra akadt megjelentekor, kiket inkább az ábrándos hang, melly mind a két műben uralkodik, mámorosíta meg; azonban túl estünk azon a koron,

hol a' sziv hangjai minden romlatlan szívből oly hatalmasan visz-zeng-zetre letek, hol a phantasía oly hatalmasan emelé fel az ingerlékeny lelket; most a vastag materializmusnak hódolva, vastagabb éledeletet s nem szellemi táplálatot óhajt a' nézőség s az illy színdarabokat rendszeren unalmasoknak kiáltozza, a' mint ez a mai napon is történt. Főképp ha ott, hol a' legszigorubb össze-zengésnek kell lenni, olly színészek mint ma (Fülöp úr) Müller városi musikus, bontják s tépdésik az egészet, 's ismételt nyelv-félfeczagmodások által a leghatósb jeleneteket bohózattá változtatják s így a műnek *csapanpofást* adnak s a' folyton tartó *klavérozás* által bizonyítják, hogy hosszas színészi pályájukon, nemcsak hogy karaktert felfogni nem tanultak, hanem még a klavírszó kiejtéséig sem jutottak. Odi profanum vulgus.

Fülöpné asszony, Müller felesége, a mennyit tehetett, annyit tett, de ez kevés. Vurmer titknokot Schiller darabjában nem ismerék, de igen Wurm. Én ezen titknoki szerepet, ha tölem függ, másnak kezébe adom, ámbár Komlóssy úr szerepe karakterét felfogni látszék, de nem valósítá 's a' felfogás és a létesítés közt olly nagy a' köz mint a praxis és theoria között. Lady Milford (Komlossynénál) csak egyes futékony milfordi pillanatokot látánk; de csak egyeseket. Milford szerepe sok, igen sok studiumot kíván, annyit kíván a mennyit Louise (Dériné) bizonyított be; nem kívül, a hüvelynél kell maradozni, hanem magig törni; keserű ugyan, és fáradságos a' munka, de annál jutalmazóbb. Dériné asszony ma a legszendébb Louise volt, minőt magyar színpadon látók (!) 's a' mű lelkébe hatott; ha szabad volna egyet említenünk (mert nem mindenkinek lehet ezt tenni, vannak, kik az illy említéseket sebhetésnek (!) veszik s erősen elhitetik magokkal, hogy minden tisztelet mellett, mellyel iparkodásuk 's tündöklő tulajdonaik iránt viseltetik a Referens — még sem tanulták meg a' Referenst magyarul kiejteni, tőlök talentumot 's képességet megtagad, holott sohasem az ember' bűne, hogy nem universal genie, 's hogy sokban, igen sokban fénnel ragyogni ritka szerencse), ha tehát szabad volna egy esekély észrevételecskét tenni, azt sugnánk, hogy Louise szerepe kezdetben minden elnyomatása mellett is kevésbé szenvedőleg kíván vétetni, hogy ezáltal a fokonkinti emelkedés és az egész lelkezetnek (!) árnyékolata annál jobban tűnjék elő. Azonban még egyszer ismételjük, hogy az olvasó figyelmét el ne kerülje *D.-né asszony kedves Louise volt*, de most Aloyziának, most meg Luizának nevezi környülete. Tóth úr Ferdinand teljes iparral sietett megfelní szerepe nehéz követeleinek (!), jelenetei' legsikerültebbike volt Lady Milforddal, de nem bélyegezhetjük (!) ollyannak az utósó felvonásban a' méregjelenetet, itt sokkal szembetűnőbb volt hidegsége 's gyilkolati eltökéltsége, mint sem szerelmének némely néha-néha fellobbanó csillámjai mutatkoztak volna, főképp azon szavaknál, midőn Louisét ismételve kérdi: «te irtad ezt a' levelet?». Walther miniszter (Szőke úr) reményünket haladólag adá szerepét. Kalb udvari marschall (Szerdahelyi úr) tetszett».

VII.

A «pesti magyar színház» megnyitása 1837-ben. — Vörösmarty az 1837-ik évi Moor Károly-előadásról. — A darab aesthetikai méltatása. — A színészek bírálata. — Vörösmarty új Schiller-fordítások szükségét hangsúlyozza. — A Nemzeti Színház Schiller műsora 1837-től 1867-ig.

Ez a magyar színészet, melyet Kolozsvár és Kassa inkább csak egyes előadóiban nevelt nagygyá, melyet a budai korszak az összjátékban kicsiszolt s műsorában irodalmi színvonalra emelt, közel 50 évi viszontagságra bizonytalanság után végre 1837 aug. 22-én megérte a főváros első állandó magyar színházának megnyitási ünnepélyét.

Nagy tévedés volna mégis azt hinni, hogy ez az első állandó magyar színtársulat a fővárosban, mely az előadó művészet legmagasabb fokán állott egyes előadóiban, mint összetanult színtársulat a maga egészében vagy akár műsorának irodalmi nagy értékében is művészileg tökéletes volt.

VÖRÖSMARTY bírálata az első SCHILLER-előadásról hamisítatlan képet ad arról, hogy mit is hozott magával a fővárosba ez a vándorlása után először igazán megpihenő magyar színészet.

«A mai előadás — 1837 szept. 18. — sok tekintetben tanulságos — írja VÖRÖSMARTY. A színmű maga hibás, a fordítás borzasztó rossz, s az előadás, fő szerepeiben, gyarló, s mind a mellett a darab nem látszik elveszettnek a közönség előtt: voltak s nem ritkán, számos tapsolói.» Így kezdte V. bírálatát. Ime: a darabot magát, továbbá fordítását és előadóit rossznak találja, s a darab mégis tetszett. E bírálat háttéréből tehát a legérdekesebb [tényezőként a közönség emelkedik ki: ennek a SCHILLER-cultusa oly erős alapokon nyugszik, hogy azt semmi meg nem ingathatja. Ötven év színészete oly munkát végzett, mely páratlan a maga nemében: SCHILLER *Räuber*-jét köz-

kinccsége avatta a közönség egész tömegében, mely még akkor is SCHILLERT látta e műben, midőn a színészek őt a saját képükre alkották. Olyan szereppé vált, melyet nem lehetett elrontani; fordításaikban is észrevették SCHILLER hatalmas egyéniségét, s tán ép a legnagyobb szertelenkedőben látták Moor Károly legjobb ábrázolóját. A czímszerep nemcsak főszereppé vált, hanem egyetlen óriássá, mely mögött a többiek jelentéktelen törpéknek tündek fel. Lehetetlenség ebben a dologban a kortörténeti elem fontos szerepét észre nem venni, — de ezt csak jelezni kívánjuk, mert mi Moor Károly színházi történetét kutatván *hazánkban*, messze eltérnénk tárgyunktól, ha e darab *világirodalmi* egész pályafutását kortörténeti szempontokból is fejtegetni akarnánk.*) De a nagy sikert ime megemlíjük, mert ennek megállapítása oly névhez fűződik, a milyen VÖRÖSMARTYÉ.

A fordítás rosszaságára még egyszer rátérvén megjegyzi VÖRÖSMARTY, «hogya már ideje lesz az ilyen nyelvnek s beszédnek színünkről elenyészni, mint a jelen darabban van . . . S mit kell annak érezni, ki e darabot az eredeti erőteljes nyelvben s művészekről látta, ha a mai előadással összehasonlítja? Valóban ez sokkal nagyobb nyomosságú dolog, mint milyennek vétetik. Azon darabok közül, melyek más nemzeteknél a színház örökös diszei, melyekben magukat jeles színészek vetekedve gyakorolják s a közönség csüggedetlen részvétel mellett kitüntetik, alig birnak egy-kettőt jó fordításban.» E nélkülözött drámák sorában SHAKESPEARE művei mellett *Don Carlost* és *Wallensteint* emeli ki. Szerinte a színházi igazgatóságnak kellene egy ügyes és szorgalmas író tiszte, ki a darabok nyelvére ügyelvén a híre kapott új darabok fordításáról is gondoskodnék, mert erre egy-maga az *Akadémia* az eddigieknél többet nem tehet. «Ki részben szegénységünket ismeri, — fejezi be VÖRÖSMARTY — nem fog ily intézkedést feleslegesnek tartani, s színészeinktől mind addig alig is lehet méltán pontos s tiszta művészi előadást várni, míg a nyelv, melyen szólaniuk kell, zagyva, tisztátalan, erőtlen, s a kor kívántainak s műveltsége fokának meg nem felelő» . . .

---

*) Az érdeklődőt WITKOVSKYNAK föntidézett (69. l.), ily című értekezésére utaljuk: SCHILLER in der Weltliteratur.

Az első magyar SCHILLER-bírálat, mely nemesak korában kelthetett föltűnést, hanem ma se vesztette el benső értékét s a mely először mutat rá egyes előadók, pl. BARTHA (Moor Károly) nagy fogvatkozásaira s KOMÁROMY (Ferencz) torzalakítására, külön is megemlíti,* «hogy a közönség rémületes figyelemmel kíséri a két egymástól oly igen különböző testvér cselekvéseit» - - nemesak határt jelez a hazai SCHILLER-kritika terén, hanem ki is jelöli a SCHILLER-cultus irányait, mely szerint: jó fordítások nélkül se színészeink nem fognak művészi színvonalon megállható alakításokat [nyújtani, se közönségünk nem fogja magyarul élvezhetni azt a drámáirót, kinek műveit eredetiben is olvashatja.

Ezenek a nyomokon haladva a *Nemzeti színház* 8 SCHILLER-drámát hoz 1867-ig új fordításban színre, melyeknek nagyobb része bár csak sugókönyv maradt s így az irodalom beható kritikáját kikerülte, mégis óriási haladást jelzett a vidéki SCHILLER-műsorral szemben. Ennek már csak egyetlen terméke került itt színre: a BARTSAI-féle *Haramjók*. Ez is ép arra volt jó, hogy az új és jó fordítások égető szükségét nyilvánvalóvá tegye.

Összeállítottuk a *Nemzeti színház* SCHILLER-műsorát az 1837—67. közti időkörből, hogy először a színrehozatal egymásutánját lássuk s másodszer, hogy ezek népszerűségét megítélhessük. Az első helyet itt is mindvégig a *Haramjók* tartja meg 30 előadással. Népszerűség dolgában legközelebb állanak hozzá az *Ármány és szerelem* (26), *Stuart Mária* (22—3) és *Fiesco* (15). A *Messinai hölgy* 6 előadásával szemben áll: *Don Carlos* és az *Orleansi szűz* 4—4 és végül *Tell Vilmos* 3 előadással.

A *Wallenstein-trilogia* kivételével a *Nemzeti színház* SCHILLER összes drámáit színre hozta s így bár az idegen drámákon átlagosan megállapított 3235 estéből**) csak 110-et foglalnak le SCHILLER-drámái, nem szabad elfelednünk, hogy ezek az előadások nem az úgynevezett «nagy közönség» igényeit akarták kielégíteni. Ime a kimutatás:

*) VÖRÖSMARTY 1864-iki kiadás XII. k. 24—29. lap.

**) L. BAYER I. A m. drámairod tört. II. k. 481. ap, jegyzet.

1. A Haramják.

(Kezdetben BARTSAI, később SCHEDEL ford.)

1837. IX/18. — 1838. XI/15. — 1839. VI/16. — X/22. —
 1840. VI/5. — X/14. — 1841. I/21. — IX/18. — 1844. V/27. —
 VII/6. — XI/29. — 1846. I/3. — 1847. IV/9. — VII/15. —
 1851. VI/2. — 1852. III/14. — 1853. IV/3. — VII/3. —
 1854. VII/28. — IX/11. — XI/29. — 1855. IX/6. — 1856. II/14. —
 1858. VII/23. — 1863. VII/19. — 1864. III/6. — XI/7. —
 1865. II/3. — 1866. II/21. — VIII/13. *30-szor.*

2. Fiasco.

(Ford. NAGY IGNÁC.)

1837. XI/22. — 1838. VIII/27. — 1839. VIII/27. —
 1840. V/18. — IX/19. — 1842. II/20. — 1843. V/7. —
 1844. X/20. — 1845. X/9. — XI/27. — 1847. II/19. —
 1848. X/17. — Új szereposztással: 1867. VIII/23. — VIII/26. —
 IX/18. — *15-ször.*

3. Messinai hölgy.

(Ford. SZENVEY JÓZSEF.)

1839. V/3. — X/28. — 1841. I/9. — 1843. VII/17. —
 1848. V/18. — Új szereposztással: 1857. V/2. — *6-szor.*

4. Armány és szerelem.

(Ford. SZENVEY JÓZSEF.)

1843. X/16. — XII/4. — 1844. VI/8. — VIII/29. —
 1845. IV/17. — IV/24. — X/30. — XII/11. — 1846. V/15. —
 X/14. — 1847. X/6. — 1848. X/23. — 1849. X/8. — 1850. X/21. —
 1851. X/31. — 1852. VIII/30. — XI/15. — 1853. IV/11. —
 X/17. — 1855. VI/4. — 1856. XI/4. — 1857. XII/14. —

1859. X/13. — 1863. VI/26. — 1865. III/13. — 1866. IX/28. —
26-szor.

5. Don Carlos.

(Ford. KELMENFI LÁSZLÓ.)

1846. V/19. — VII/24. — X/5. — 1857. XI/30. — 4-szer.

6. Stuart Mária.

(Ford. KELMENFI LÁSZLÓ.)

1846. VII/1. — VII/3. — XII/30. — 1847. V/5. —
1848. II/8. — Új szereposztással: 1855. VI/26. — XI/13. —
1857. X/2. — 1858. III/12. — 1859. VI/3. — X/6. —
1860. IX/5. — 1861. VI/13. — X/9. — 1862. VI/23. —
1863. I/14. — XI/27. — 1864. XI/21. — 1865. X/30. (?) —
XI/8. — 1866. III/9. — X/24. — 1867. XI/4. — 22-szer v.
23-szor.

7. Tell Vilmos.

(Ford. GONDOL DÁNIEL.)

1848. XI/25. — XI/26. — 1849. VI/8. — 3-szor.

8. Orleansi szűz.

(Ford. BULYOVSKY GYULA.)

1855. I/8. — *) V/26. — 1859. IX/26. — XI/7. — 4-szer.

A világirodalom nagy drámairói közül SHAKESPEARE mellett
egyedül SCHILLER az, ki a magyar színészet első éveitől kezdve
(*Hamlet* is, *Moor Károly* is 1794-től) a vidéki színészet viszón-

---

*) Mint irodalomtörténetileg érdekes dolgot megemlíttük, hogy az
Orleansi szűzben előforduló eme két dalt: Isten hozzátok... és A fegyver
nyugszik... GYULAI PÁL fordította le. (L. Divatesarnok 1855. I. 39. lap.)

tagságos vándorévei daczára soha le nem tűnik a magyar színészet műsoráról. Régi fordításait újak, jobbak váltják föl, s néha kettő-három is forgalomban van. Nem divatba jött nagyság, kit tán nem is egy emberöltő alatt teljesen elfelednek az emberek, hanem azon klasszikusok közé számítják, kiknek művei az emberiség el nem évülő közkincese maradnak, kiknek tehát nem szabad a műsorból kimaradni. Az idő nem árt nekik, sőt minden új nemzedék más és más gyönyörök kimeríthetetlen forrásait látja bennük. Ez okból a magyar SCHILLER-cultus is nagy jelentőségűnek tekinthető, mert SCHILLER művei nemcsak drámairodalmi, hanem színészettörténeti szempontból is nevelő, kiművelő hatással voltak íróinkra, színészeinkre, kritikusainkra, közönségünkre egyaránt.

VIII.

Schiller s a Haramják közhatása. - Benke Józseftől: A theatrum czélja és haszna. — A Játék-Szín, Schiller után. — Schiller elvei a korabeli színpad feladatairól. — Ziegler Theobald Schiller elveiről. — A színpad mint a német nemzeti egység elősegítője. — A magyar színpad nemzeti feladatairól Benke. — Agyagos Molnár Sámuelről: A megtért Moor. — Schiller nemesítő befolyása.

SCHILLER hatásának történeti áttekintése drámai-irodalmi és színészettörténeti szempontból nem volna még megközelítőleg se teljes, ha kétényt említetlenül hagynánk, melyek mindegyike nagyon jellemző mind színészeinkre, mind SCHILLER és főleg a *Die Räuber* irodalmi közhatására.

WESSELÉNYI kolozsvári társaságának már föntebb említett töredéke Pest felé irányuló útjában az aggodás egy nemével gondolt vállalkozásának sikerére, de azért telve volt lelkesedéssel s pályájának mind művészi, mind nemzeti feladatait világosan látta. A gyakorlat iskolájában növekedvén föl, egységes csapatná még Kolozsvárott se tudott válni, honnan külön rajokat bocsátgatva Debreczen, Nagyvárad, Miskolcz és Kassa felé, nagy hiányt láthatott az elméleti nevelésben s evvel kapcsolatban a stilszerű összejáték művészetében. Azt lehetne gondolnunk, hogy az erdélyi nagyobb múltú német színészettel történő kényszerű érintkezése által egyben-másban tökéletesíthette magát. De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az a német színészesapat, mely hazánk délvidékét Temesvártól Erdély legkeletibb határszéléig bebarangolta, távolról se volt elsőrendű művészesapat, melytől tanulni (legalább is sokat aligha) lehetett volna.*) Inkább magukra s legföljebb világot látott úri támo-

---

*) Gosh. d. deutschen Theaters in Siebenbürgen. Von dr. EUGEN FILSTCH. (Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge, 21-ter Band, 3-tes Heft. Hermannstadt 1888. 514—90. lap.

gatásokra utalva, magyar színészeink elméleti tudása a véletlenből verődött össze, s a többi mind az egyéni rátermettségből s a hosszas gyakorlathoz természetesen következett.

Ennek a csapatnak egyik fiatal tagja érezte legelőbb az elméleti tudás hiányát s Pestre érkezvén tovább folytatta útját a német színészetnek akkoriban leghíresebb városába: Bécsbe. Hol járt, mit látott, mit olvasott nyolcz havi távollét alatt, nem tudjuk, de egy évre rá, hogy Pestre visszatért, ily cz. könyvbe foglalta össze tapasztalatait: *A theatrum czélja és haszna.* (Buda 1809.). Egy évre rá új munkája jelent meg, mely bár fordítás volt, ennél sokkal jelentősebbnek mondható. E könyv czíme: *A Játék-Szín.* SCHILLER után fordította BENKE JÓZSEF (Pest 1810.).*) E fordítás nem más, mint SCHILLER ismert beszéde, melyet a mannheimi *Deutsche Gesellschaft*-ban tartott: *«Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet»* . . .

Ismert dolog, hogy a színpad erkölcsi hatásának egy kissé egyoldalú kiemelésével a drámaíró a nép tanítójának s az erkölcsök prédikátorának akarja föltüntetni ebben. Ily ridegen állítva föl az elvet, SCHILLER a mai felfogás szerint nagyon egyoldalulág jelölte volna ki a színpad föladatait. Egyik nagy-névű jellemrajzírója**) azonban megjegyzi, hogy a korviszonyok ismerete nélkül könnyen félreérthetjük SCHILLERT. Az ő korának nincs még közvéleménye, nincs mai értelemben vett szabad sajtója. LESSING, ez az első és legnagyobb német journalista tesz azzal kísérletet, hogy *Galotti Emiliájá*-ban, de főkép *Bölcs Náthán*-jában szabadelvű gondolatainak szócsövévé avassa a német színpadot. Ebben tehát SCHILLER csak követője, ki még mélyebben markolt bele kora életviszonyaiba s ennek jogos követelményeit kiáltotta hallgatói fülébe Moor Károly mennydörgő hangján és Ferdinandja szenvedélyességével — hatalmas visszhangot verve föl mindenfelé. Így tette LESSING is, SCHILLER is — folytatja THEOBALD ZIEGLER — a színpadot olyan helylyé, honnan szabad eszméiket világgá kürtölhették. Így vált a szín-

---

*) V. ö. Hazai és külföldi Tudósítások 1810. II. 47. sz. 376. lap. SZINNYEI (Magyar írók I. k. 851—3. hasáb) BENKE JÓZSEF (1781—1855) művei sorában ezt nem említi.

**) THEOBALD ZIEGLER. SCHILLER. Leipzig 1905. 32—4. lap.

pad a német nép gondolat- és szólásszabadságának első tanyájává. Régen el lehetett mondani (ma nem) SCHILLERrel, hogy a színpad az egyetlen hely, honnan a világ nagyjai *meghallhatják* azt, a mit máskor soha, vagy csak kivételes esetekben hallhatnak meg: az igazságot, s *megláthatják* azt, a kit soha vagy csak nagyon ritkán láthatnak a maga hamisítatlan valóságában; az embert. LESSINGnek részben pesszimiztikusan lemondó, részint világpolgári színezetű hangulatából (1768-ban) természetesen folyt ez a kijelentése: «Hogyan létesítsünk a németek számára nemzeti színpadot, mikor mi németek nem vagyunk még . . . nemzet?!» SCHILLER fordít egyet LESSING mondanán — írja ZIEGLER — s azt büszkén így értelmezi: «Lehetetlenség figyelmen kívül hagyni azt a nagy befolyást, melyet egy jó és állandó színpad az egész nemzet szellemére mulhatalanul gyakorolna. Így ha meg fogjuk érni, hogy nemzeti színházunk lesz, nemzetté is fogunk válni . . .»

SCHILLERnek ez a nagy gondolata az, mely a magyar színészt nemzeti hivatásával járó kötelességeinek teljesítésében műveltségtörténeti tényezővé emelte. Ez a gondolat (bár szó szerint ily formában ki nem mondva) mégis élt már akkor, midőn az 1790-ben megalakult magyar színészetet a nemzetiesedés egyik leghathatósabb tényezőjeként emlegették a vármegyék átirataikban s a *KK. RR.* az ország színe előtt.*) A magyar színész 1810-ben már két évtizede a nemzeti ügy apostolának tekintette magát, s ime most megerősödik hitében, midőn bámult SCHILLERje művéből is azt olvashatja, hogy a szétforgácsolt német népet is színpadja fogja egységes nemzetté tömöríteni! . . .

Azzal, hogy BENKE 1810-ben, VITKOVITS M. újból 1814-ben SCHILLER emez értekezését a magyar színészet közkincsévé tette, fordításaikkal nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar színészet vidéki vándorlásaiban nemcsak hogy el nem züllött, hanem folyton emelkedve sóvárgó szemekkel nézett Mekkája, Pest felé, hol állandósításával beteljesülhetnek legfőbb vágyai:

---

*) I. Nemzeti játékszin mint közügy cz. akadémiai levelező tagsági székfoglalómat. Budapesti Szemle 1900. jan., febr., márcz. és különlenyomatban.

az ország szívében szolgálhatni nemzete, nyelve, művészete leg-szentebb ügyét. SCHILLER ekként nemcsak drámaival, hanem színészettörténetileg oly fontos beszédjével is nemesen irányító hatással volt a magyar színészetre.

BENKE fordításának zárósorai jellemzők nemcsak írójukra, hanem főleg abból a szempontból is, hogy minő feladatokat tűz ki a magyar színész az egész színészet elé: «A Színjáték valamelly Nemzetnek formálásában tsudát tehet. Hazaszeretetet, jó erköltsi gondolkodást és principiumokat támaszthat. A Nép bátorságát neveli és tüzesíti... Anglia-, Francia-, Német- és Olaszország számlálhatatlan templomot építettek a Színjátéknak. Róma és Görögország teli volt mindennemű Játékszínekkel, mégis törvényeket szabott az egész Világnak. Oh bár mi is ezen Nemzetek példáját követhetnénk»...*)

---

*) BENKE I. I. A Theatrum czélja stb. 30. lap. BENKE a bevezetésben egy ily cz. verset közöl: SCHILLER szava a Színjátékszókhoz. E vers nem más mint SCHILLER egyik Prologusának részletes fordítása. Abból az alkalmából írta, midőn *Wallensteins Lager*-jével 1798. okt. a weimari színházat újból megnyitották. (L. GENAST id. m. 60. lapján.) E fordítást itt közöljük mint két szempontból figyelemreméltót: 1-ször egyike a légrégebb SCHILLER-versfordításoknak (a legelső: Polykrates Gyűrűje Kis JÁNostól 1799-ből); 2-szor fogalmat ad arról, hogy színészeink hogyan értették meg s hogyan adták vissza SCHILLER verseit.

A' mi tsuda bámulható a' Mimus' Mesterségén
Az nyom nélkül elrepül a' Néző' érzékenységen.
A' Festőnek rajzolatja, a' Mettzőnek munkája,
Századok múlva is léssen az emberek' tsudája.

★

De itt a bájolás elhal magával a' Mesterrel;
Mint a' hang füleinken, úgy ez sietve repüel.
Egy pillantat nálla a' mit gyorsan előszóllított
Abból állandó hír névvel, semmitsém gazdagított.

★

Nehéz maga a' Mesterség, és mulandó jutalma!
A' jövődő Világ előtt nints semmi diadalma,
Azért a' jelen-valóval szükön kell néki bánni,
'S azon pillantatra eltelt tellyes erejét szánni. (sic.)

★

Melly az övé. És azokat kik vele együtt élnek
Meg kell nyerni, 's ha olyanok felőle jót beszélnek

Záradékul még csak SCHILLER *Räuber*-jének arról a határsáról akarunk említést tenni, mely AGYAGAS MOLNÁR SÁMUEL felső-vályi ref. prédikátort arra indította, hogy megírja SCHILLER drámájának folytatását --- magyar nyelven! Művének címe: *A megtért Moor*. Historiai dráma négy felvonásban. (S. Patakon, 1826.). MOLNÁR ezen eredeti drámájáról egy más alkalommal *) már kimerítőbben szólottunk. Inkább érdekes, mint értékes alkotás, de egyet mindenesetre bizonyít, hogy SCHILLER drámája erős hatást tett írójára. Nem kritikát ír (à la MOLIÈRE) SCHILLER drámájára, hanem egy új drámával felel rá. Az ő alapeszméje az, hogy szenvedései árán megtisztul a bűnös em-

---

Kik érezvén érdemesek, 's jók közé számláltatnak
Emlékeztető oszlopot számokra faraghatnak.

★

Igy lesz, hogy neve fennmarad, és állandóságra jut,
S halhatatlanságára tsak ez egyedül-való út
Mert ki vele egygyüt (sic) élő jobbaknak eleget tett
Az mindenek idejében élt, használt, 's szerettetett.

Mint fentebb említettük, BENKE lefordította és 1810-ben ki is adta SCHILLERnek értekezését a játékszínről. SCHILLERnek ez az értekezése a következő című munkában újból megjelent: Magyar Theátroni Almanák 1814-ik esztendőre. H. n. 1814. A Játék-szin. SCHILLER után.

Az Almanák 16 számozatlan lapból áll. SCHILLER értekezésének fordítása új lapszámozással 5—23 lapból áll. Betűi és papirosa is teljesen elütnek az Almanak betűitől és papirosától. Ez a fordítás állítólag VITKOVITS MIHÁLY tollából került volna ki. (V. ö. VITKOVITS MIHÁLY válogatott levelei. Kiadta SZVORÉNYI JÓZSEF, Budapest é. n. V. életrajza SZVORÉNYITÓL XV. lapon.) Miután a BENKE-féle fordítást nem tudtuk eddigelé megszerezni a Nemzeti Múzeum könyvtárából, nem tudjuk eldönteni, hogy minő hasonlóság vagy minő különbség van e két fordítás közt.

Akárhogy álljon a dolog, kétségtelen, hogy SCHILLER eszméinek színészeink köztudatába való jutását nagyban elősegítette a két formában is kiadott fordítás. Ezúttal ez a fő dolog. (L. KORBÉLY MIHÁLY árulkodásáról VITKOVITS MIHÁLY levelét KAZINCZYHOZ 1814. június 27-éről. Levelezése XI. k. 446—7. lap és a rá vonatkozó jegyzetet u. o. 551. lap.)

*) L. ily cz. értekezésemet: SCHILLER Haramjainak magyar folytatása. Egyet. Phil. Közlöny 1896. XX. k. 502—10. lap. Legújabban WILHELM RULLMANN kiadta: Die Bearbeitungen, Fortsetzungen und Nachahmungen von SCHILLERS «Räubern» (Berlin, 1910). Miután e munka csak az 1782—1802. közti időre vonatkozik, szó se eshetik benne MOLNÁR művéről. A német irodalom eddig mitse tud róla.

ber lelke szennytől és éppen szenvedései által nyer jogot az élet zavartalan boldogságához, melytől őt egy emberi érzelmeiben megvadult lénynek baromiasan gonosz erőszaka fosztotta meg. Ez alapon SCHILLER drámája 3 főalakjának életben kell maradni, mert egyikök se érdemelte meg a halált.

Bár MOLNÁR művének csupán irodalmtörténeti becse van, s inkább az egyén és kora történetének szempontjából méltó figyelemre, mégis megérdemli, hogy mint a hazai SCHILLER-cultusnak egyik sokáig teljesen észrevétlenül maradt, de jellemző magyar különlegességéről ezúttal is említést tegyünk.

A ki összefoglalólag fog egykor arról írni, hogy KATONÁN és KISFALUDYN kívül a többi magyar drámairóra minő hatással volt SCHILLER, annak nem lesz szabad elfeledkezni majd arról sem, hogy miként reflektálódott egy csendes kis falu lelkészének eszmevilágában a *Räuber* írójának hatalmas alkotása.

Így válik SCHILLER nálunk a színpad, az íróvilág, az egész közönség lelkében műveltségtörténeti tényezővé. Szellemének fénye bearanyozza a nagy úr palotáját és a szerény paplak kicsiny szobáit; a vándor komédiás rögzös útjait s az állandó színpad papirdiszleteit; bevilágít a drámairó, a színész, kritikus dolgozó műhelyébe, a kollégium növendékének rideg szobájába, úri nők szalonjaiba. Szébbé, fényesebbé, lélekemelővé, bensőbbé válik minden, e soha el nem évülő és színészetünk bölcsőjénél őrtálló másik génusz ragyogásától és melegétől is.

FÜGGELÉK.

A) A Schiller-drámák időrendje hazánkban.

1. Die Räuber.

- 1790 B. Wesselényi István fordítja le Moor Károly címen. Kézirat maradt. Eddig ismeretlen.
- 1790 Az Orpheusban első említése Darvas János fordításának: A tolvajok címen.
- 1790 Az Orpheus májusi füzete közli Darvas fordításából az első mutatványt.
- 1793 Megjelenik nyomtatásban Pesten Darvas J. fordítása A hegyi tolvajok címen. (Orsz. levéltári adat.)
- 1793 Megjelenik Bartsai László fordítása A tolvajok címen az Erdélyi Játékos Gyűjteményben II. sz. 1 db. Kolozsvárott.
- 1794 Márczius 23-án Bartsai fordításának első előadása Kolozsvárott.
Ez alkalommal játszanak első ízben Schiller-drámát magyarul.
- 1796 Kovács Ferencz van fordítójának megnevezve Mérey Lajstromában. Ez adat nem hiteles.
- 1796 Szerepmásolás hiteles nyomai Pesten, az előadásáról nincs tudomásunk. (Pestmegyei levéltár.)
- 1810 Febr. 23. Bartsai fordításának első előadása Pesten.
- 1817 Bölöni Farkas Sándor buzdítására barátja Kelemen le akarja fordítani. Nem történt meg.
- 1823 Schedel F. I. Külföldi színjátékai I. k. A Haramják (Pest 8 r. 218 l.)
- 1828 Schedel jelenti a Felső Magyarországi Minervában, hogy Szenvey József elkészült fordításával. További sorsa ismeretlen.
- 1830 Schiller után Moor Károly- Ford. Setéth Károly. Kézirat a Nemzeti Múzeumban. (Quart. hung. 1512.)
- 1839 Január 16. első előadása Schedel fordításának a Nemzeti Színházban.
- 1842 Schedel 1823. évi fordításának javított kiadása Nagy I. Színműtárában III. k. 13. szám.

2. Fiesco.

- 1790 Az Orpheus említi, hogy Kovács Ferencz lefordította Fieszkó zendülését.

- 1790 Kazinczy jelenti az Orpheusban, hogy a Genuai zendülést Külföldi Játékszínének III-ik kötetébe szánja.
- 1791 A Hadi és más nevezetes Történetek Kováts fordítását késznek mondja.
- 1796 Mérey Lajstroma szerint Darvas is fordította volna. Nem hiteles adat.
- 1801 Ez évig terjedő jegyzékben Kelemen László fölemlít egy kéziratos Fiesco-fordítást, a fordító megnevezése nélkül.
- 1812 Febr. 15-én első magyar előadása Fiesconak, Kolozsvárott. Fordította Intzédi László. Színlapja az Erdélyi Muzeum Egylet könyvtárában Sugókönyve nines meg.
- 1817 Bölöni Farkas Sándor buzdítására Simó Károly hozzá fog lefordításához. További sorsa ismeretlen.
- 1824 Schedel Fiesco-fordítása kiadására buzdítja Bajza. Nem jelent meg. További sorsa eddig ismeretlen.
- 1827 Puky József Színjátékai I. kötetében megjelenik Fiesco fordítása Pesten.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey lefordította. További sorsa ismeretlen.
- 1833 Januarius 26. Miskolczon előadják: Fieszko összeesküvése Gennában. Fordítója ismeretlen.
- 183— Kovacsóczy Mihály fordításának említése. Kassán (M. Tud. Akadémia levéltárában.)
- 1836 Febr. 16-án Kassán és aug. 27-én Budán adják először Nagy Ignác fordításában.
- 1837 November 22-én először a Nemzeti Színházban.
- 1843 E fordítás megjelenése Nagy Ignác Színműtárában IV. k. 7. sz. Pesten.
- 1851 Fáy Gusztáv operája. Előadva 1868 V/2.*)

3. Don Carlos.

- 1790 Az Orpheusban első említése annak, hogy Bárány János (hely. Péter) prózában fogja lefordítani.
- 1790 Kazinczy is már fordította volna, Toldy szerint. Nem-hiteles adat.
- 1796 Mérey Lajstromában mint Mser. fölemlítve. Nem jelent meg. További sorsa ismeretlen. Fordítója nines megnevezve.

---

*) Mint érdekes különlegességet megemlíttük, hogy Fiesco szövegére nemcsak Montuoro írt operát 1869-ben (dr. H. Riemann, Opern-Handbuch, Leipzig 1887, 156. lap), hanem sokkal előbb egy magyar zeneszerző is: Fáy Gusztáv (1823 - 1866), Fáy András fia. E mű már 1851-ben készen volt és róla észrevételek az eredeti operabíráló bizottmány levelére című alatt maga Fáyírt a Magyar Hírlapba 1852-ben 684. és 685. sz. A Nemzeti Színház nem fogadta el előadásra akkor (Szinyeyi Magyar Írók III. k. 218—9. hátsó), de 17 évvel később mégis ugyanott előadták 1868-ban. Ez alkalommal magáról az előadásról s az opera zenéjéről érdekes dolgokat ír ifj. Ábrányi Kornél «A hét története» cz. alatt a Magyarország és a Nagyvilág 1868. évi május 10-iki 19-ik számában a 225. oldalon.

- 1802 Márcz. 31-iki levelében Kazinczy F. megküld néhány mértékesen fordított verssort Virágnak. Elhez utóbb még 20 sor járult. Az egész (24 sor) kiadva a Nemzeti Könyvtárban.
- 1809 B. Wesselényi buzdítja Kazinczyt Don Carlos teljes fordítására.
- 1817 körül lefordítja Bölöni Farkas Sándor prózában. Kézirata megvan a kolozsvári unitarius collegium könyvtárában.
- 1820 Okt. 11-én Komáromban egy részletet játszanak el Don Carlostól. Ennél régebb előadását nem ismerem.
- 1828 Schedel jelenti, hogy Szenvey J. elkészült a lefordításával «az eredeti formában» (Felső MO. Minerva). További sorsáról alább.
- 1832 A M. Tud. Akademia a lefordítandó Schiller-drámák közé felveszi.
- 1834—1836 Könyves Játékszíni koszorújában Láng Ádám van fordítójának feltüntetve. Előadásának eddig egyetlen nyomára akadunk Kassán 1834 II/3. Ismeretlen.
- 1837 Vörösmarty az Athenaeumban lefordítását újból kívánatosnak jelzi.
- 1839 Szenvey J. Don Carlos verses fordításából az első mutatványok a Koszori VII. és IX. füzetében.
- 1846 Május 19-én első előadása a Nemzeti Színházban Kelmenfi László új fordításának. Kiadatlan. Sugókönyve a Nemz. Sz. könyvtárában.
- 1872 B. F. Don Carlos-fordítása a Kisfaludy-Társasághoz benyújtva. Kiadásra nem fogadják el.
- 1881 Kovács Gyula verses fordítása megjelent a Magyar Könyvesház 91-96. füzetében Pesten. 8-r. 287. l. Végül Tanulmány c dráma főalakjairól 289—314. lap.

4. Kabale und Liebe.

- 1795 Márczius 13-án adják Pesten először: *Szövcvény és szerelem* czímen. Magyarosítója Ihászi Imre. Kézirat. Elkallódott.
- 1804 Febr. 25-én első előadása Kolozsvárott: *Fortély és szerelem* czímen. A fordító sem ezen sem az 1812. évi márcz. 5-iki színlapon nincs megemlítve. Mindkét színlap megvan az Erdélyi Muzeum Egylet könyvtárában.
- 1810 Nov. 9-én Pesten adják Fortély és szerelem czímen. Első fordítója e czímen, Könyves szerint Vass István volna. További sorsa ismeretlen.
- 1827 Puky József színjátékai II-ik kötetében Fortély és szerelem czímen nyomtatásban megjelenik Pesten. Ez a legrégebb nyomtatott fordítás.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey József elkészült az Ármány és szerelem fordításával.
- 1836 Márcz. 10-én Kassán Cselszövény és szerelem czímen Bartsai László fordítása szerint adták volna. Bartsai ezen fordítását sehol másutt nem találtuk említve. Kétes hitelű adat.
- 1841 Szenvey Józseftől az Ármány és szerelem fordítása megjelenik Nagy Ignác Színműtárában: II. 13. sz.
- 1843 Okt. 16-án első előadása Szenvey fordításának a Nemzeti Színházban.

5. Die Jungfrau von Orleans.

- 1812 Márczius 17-én Kolozsvárott adják Az Orleánsi Szűz czímen. Fordítója B. Kemény Miklós. Színlapja megvan az Erdélyi Muzeum Egy-let könyvtárában.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey József elkészült lefordításával «az eredeti formában.» Nem jelent meg. További sorsa ismeretlen.
- 1834 Október 22-én Budán Komlóssy Ferencz fordítása szerint adják. E fordításnak ennél régibb előadása eddig ismeretlen. Kézirat. További sorsa ismeretlen. Színlapja a Fáncsy-féle gyűjteményben.
- 1835 Deczember 15. Debreczenben adják. Pápai István fordítása szerint. Kézirat. További sorsa ismeretlen. Pápai e fordításának ennél régibb előadása eddig ismeretlen.
- 1855 Januarius 8-án először adják a Nemzeti Színházban *Bulyovszky Gyula* fordítása szerint. Nem jelent meg. Sugókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.
- 1892 Fordítója Borsody Béla (Olesó Könyvtár 802—5. sz.) Budapest.
- 1910 Ford. Garda Samu. Megjelent Budapesten.

6. Die Braut von Messina.

- 1807 «A messinai ara» chorusaiból néhányat lefordít Kis János és megküldi Kazinczynak. Elvesztek.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey elkészült a Messinai hölgy fordításával «az eredeti formában.» Ugyanott az első mutatóványok (a februáriusi füzetben) e fordításból.
- 1831 Nov. 12-én A messinai mennyasszony előadása Pesten és
- 1832 Nov. 3-án A messinai mennyasszony előadása Miskolczon. Fordítójuk ismeretlen.
- 1834—36 A Messinai nő említve Könyves Máté Játékszíni Koszorúja mindkét kiadásában, a fordító megnevezése nélkül.
- 1836 A Messinai hölgy fordítása Szenvey Józseftől megjelenik az Akademia Külföldi Színműtára XIII. kötetében. (Buda 1836.) (Sugókönyve: «Messinai hölgy, vagy a testvéri vihar» czímen megvan a Kolozsvári Orsz. Nemzeti Színház Könyvtárában M. 8. jegy alatt; 4 r. lap-számozás nélkül.) Budán először I/23.
- 1839 Május 3-án először adják a Nemzeti Színházban a Messinai hölgyet Szenvey József fordításában.
- 1898 A messinai menyasszony fordítása Váradi Antaltól (Magyar Könyvtár 43. sz. Újból 615. sz.)

7. Wallenstein.

- 1816 Wallenstein's Lager-jének első írásos említése Szemere Pálnak Kazinczy F.-hez 1816 IV/2. írott levelében (K. F.-hez. XIV. k. 95. lap.)

- 1824 A Kedveskedő (III. k. 43. l.) egy Névtelentől, a Die Piccolomini I. felv. 4. jelenetéből e dal magyar fordítását közli:

O schöner Tag, wenn endlich der Soldat...

- 1826 Wallenstein táborát első ízben említi Kölchey F. az Élet és Literatura hasábjain nyomtatásban.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey elkészült Wallenstein fordításával «az eredeti formában.» Nem jelent meg. További sorsa ismeretlen.
- 1832 Az Akademia a lefordítandó Schiller-drámák közé sorolja.
- 1837 Vörösmarty sürgeti lefordítását.
- 1878 Wallenstein halála. Fordította Hegedüs István. Sugókönyve megvan az Országos Nemzeti Színház könyvtárában Kolozsvárott V. 42. sz. a. 4-r. 270. lap. Először adták Kolozsvárott 1878 április 9-én Kovács Gyula jutalomjátékául.
- 1883 Megjelent az Olesó Könyvtárban 409—11. sz. a. Budapesten változatlan alakban. (A fordító szíves közlése szerint.)
- 1888 Wallenstein. Drámái költ. Ford. Tomor Ferencz. Budapest.
- 1900 Wallenstein. Drámái költ. 3 részben. Ford. Dóczy Lajos. I. k. Wallenstein tábor. A Piccolominiak. II. k. Wallenstein halála. (Dóczy L. munkái VIII—IX. k. Budapest 1900.)

8. Turandot.

- 1819—20 Valószínűleg ebből az időből való legrégibb fordítása Benke Józseftől, melyet Könyves M. említ Játészíni Koszorújában.
- 1821 Okt. 15-én Székesfehérvárott jutalomjátéku adják. Fordítója az 1822. évi székesfehérvári előadáson: Benke József. Színlapja megvan a M. Tud. Akadémia kéziratárában: Turandot, chinai fejedelem asszony, vagy a Három találós mese. Ennél régibb előadását eddig nem találtam.
- 1832 Az Akademia a lefordítandó Schiller-drámák sorába fölveszi.
- 1833 Márczius 2-án Kassán adják, mint «itt még nem adódott Chinai rajzolatot» 5 felv.-ban. «Szerzette Schiller. Ford. Kovacsóczy Mihály», Kántorné jutalomjátékául.
- 1835 Turandot, Gáthy János fordításában megjelenik az Akademia Külföldi Színműtárában IX. k. (Buda 1835.)
- 1836 Április 27-én Gáthy János fordításának első magyarországi előadása Debreczenben.
- 1837 Márczius 16-án Budán játszá, de Kovacsóczy Mihály fordításában. Ennél régibb előadását a fővárosban eddig nem ismerjük. Kézirat. További sorsa ismeretlen.

9. Maria Stuart.

- 1822 Januárius 29-én Székesfehérvárott adják Kőszeghy Aloysius különös javára. Színlapja megvan a M. Tud. Akademia levéltárában. Fordító nincs megnevezve. Ennél régibb előadását nem ismerem.
- 1823 Április 19-én Kolozsvárott adják D. I. (Déri István fordításában). A budai 1835 VI 20. és a debreczeni 1836 I 9. előadások színlapjain kiírva »szabadon fordította Déri István.» A kolozsvári színlap megvan az Erdélyi Muzeum Egylet könyvtárában.
- 1824 Május 18-án Székesfehérvárott Kovacsóczy Mihály fordításai szerint adják Szinnyei szerint. Nem teljes hitelű adat. Pesten V 18. először.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey elkészült a lefordításával »az eredeti formában.» Ugyanott a februárius füzetben az első mutatóványok Szenvey fordításából. Több nem jelent meg.
- 1830 Mártius 27-én adják Kassán mint nagy szomorújátékot. Ezen a színlapon fordítója: Kovacsóczy.
- 1832 Az Akademia a lefordítandó Schiller-drámák jegyzékébe fölveszi.
- 1834—6 Könyves Máté Stuart Mária még egy fordítóját említi Dérin kívül: Cserei-t. E nevet sehol másutt nem találtuk említve csak nála és Benkőnél, (Magyar Színvilágban) a ki átveszi Könyves adatait.
- 1846 Julius 1-én Stuart Mária első előadása a Nemzeti Színházban, Kelményi László fordítása szerint.
- 1887 Kovács Gyula lefordítja. Kézirat. Kiadatlan.
- 1890 Sulkowsky József fordítása. (Olcso Könyvtár 677—80. szám.) Budapest.

10. Wilhelm Tell.

- 1826 Első említése Köleseynél (Élet és Litteratura 1826 I. k. a Körner Zrínyijéről írott bírálatban.)
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey József lefordította »az eredeti formában.» Kiadatlan. További sorsa ismeretlen.
- 1830 Körül Kassán Mátéfy Ferencz (hely. József) fordította volna le. Sugókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában, Szinnyei szerint.
- 1832 Az Akademia a lefordítandó Schiller-drámák közé sorolja.
- 1833 Nov. 12. Tell Vilmos (ford. Horváth) Nagybányán botrányos előadást ér meg.
- 1848 Nov. 25-én adták először a Nemzeti Színházban Gondol Dániel fordítását. Nyomtatásban nem jelent meg. Sugókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.
- 1869 Tomor Ferencz fordítása I. kiadás Pesten II. kiadás. (Sugópéldánya, betoldásokkal a Kolozsvári Orsz. Nemzeti Színház könyvtárában. T. 39. sz. a. 4-r. 98. lap.)
- 1901 Váradi Antal fordítása (Magyar Könyvtár 255—6. sz.)
- 1901 Palmer Kálmán fordítása (Olcso Könyvtár 1215—7. sz.)

11. Der Neffe als Onkel.

1830 Október 18-án Miskolczon mint «új mulatságos vígjáték»: A Konstantinápolyi út vagy Atya és vőlegény egy személyben. Francziául Picard. Németből fordította Éder György. Az 1836. évi nov. 29-iki budai előadás színlapján «írta Picard; Schiller után fordítá Éder György.» (Honművész 1836, II. 775. lap.)
Pesten a Nemzeti Színházban 1838 IX/25. (L. erről Vörösmarty rövid birálatát Minden munkái Pest 1864, XII. k. 126. l.) A fordítás magyarosítás volt.

12. Semele.

1832 - 1833 Töredék két jelenetben. Ford. Kis János (Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv az 1833-ik esztendőre. Pozsony. É. N.)

B) Schiller-drámák fordításainak jegyzéke.

a) A Kassai dal- és színjátszó-társaság könyvtári jegyzéke ezeket a Schiller-drámákat említi föl. Fiesco ford. Kovacsóczy Mihály. Haramiák ford. Schedel Ferencz. Tell Vilmos ford. Mátéfy Ferencz. Orleansi szűz ford. (Nincs megnevezve). Stuart Mária ford. Déri István. Gyémánt szem ford. Szathmáry Károly.*) Fortély és szerelem ford. Bartsai László. Frigyesi Elek (Holbein) ford. Láng Ádám. (A Magyar Tud. Akadémia kéziratárából.)

*

b) Könyves Máté Játék-Színi Keszorúja (I. kiadás Buda-Pesten 1834 II-ik Pesten 1836) a következő Schiller-fordításokat említi. Don Carlos ford. Láng Ádám (1834); u. az (1836). Fortély és szerelem ford. Vass István (1834); u. az (1836). Fiesco ford. Puky József (1834); u. az (1836). Tolvajok ford. Bartsai László (1834); Schedel (1836). Orleansi szűz ford. Komlóssy Ferencz (1834) u. az (1836). Marie Stuart (sic) ford. Cserei és Déri István (1834). Ford. Kovacsóczy Mihály (1836). Messinai nő ford. ? Tell Vilhelm (sic) ford. ? Turandot ford. Benke I. (1834); u. az (1836).

*

c) Pestvármegye Játékszíni könyvtára cz. jegyzékben (1834) a következő Schiller-drámák fordulnak elő: Fortély és szerelem ford. ? Moor Károly ford. Bartsai L.; Messinai hölgy ford. Szenvey J.; Orleansi szűz ford. Komlóssy F.; Tell Vilmos ford. Mátéfy Ferencz. Gyémánt szem ford. Szathmáry K.*) (Pest vármegye levéltára.)

*) Ennek az állítólagos Schiller-fordításnak egyetlen előadását se találtuk meg följegyezve és egyetlen sugópéldányára se tudunk ráakadni. Így tehát nem mondhatjuk meg, hogy mely darab fordítása volt. Hogy melyiké lehetett, ez csak értéktelen találgatásokra nyujtana alkalmat s

C) Moor Károl, A' Schiller Tolvajaiban.

Hosszú! — hosszú jó éjtszaka! nem piroslik többé többé néked a' hajnal! — — — azt gondoljátok, hogy reszketni fogok? Lelkei a' megöletteknek! nem fogok én reszketni! — a' Ti nyughatatlan halálos jajveszékléstek, a' ti megfojtott fekete ábrázatotok, a' ti ki-nyílt véres sebeitek, azok csak a' Végezés el-szakadhatatlan lántzainak szemei, mellyek végtére üres Óráimon, Dajkáimnak 's Tanító Mestereimnek környül-állásain, Atyámnak Temperamentumán, 's Anyám vérén fognak össze-kapcsoltatva függeni. — Miért tett engemet az én Perillusom Ökörre? hogy az Emberiség' forró bélemben meg-süljön? (*kezébe veszi a' pistolyt*) Idő s Örökké-valóság! — mellyek ezen tsőn által-öleltek egymást — borzasztó Költs! melly utánnam az életnek tömlőztét zárod-bé, előttem pedig az Örökké-való szabadságnak lakó helyjét nyitod fel — mond-meg — hová, hová akarsz engemet vinni? Idegen járatlan Ország! — Ládd az Emberiséget ezen kép alatt el-gyengülve — a' meghatározott 's véges dolognak creje alább hág, 's a' Phantasia, minteggy tsintalan majma az érzékenységeknek, furtsa árnyékokkal játszodoztatja a' mi gyenge elméinket. — Nem! Nem! Férjfiúhoz nem illik a' tétovázás Légy a' mi akarsz név nélkül való valami, melly a' Halál után következél, — csak hogy én akkor is én lehessenek! — légy a' mi akarsz, csak hogy én is által vihessen magamat! — a' külső minéműségek csak a' Léleknek festékei. — Én magam vagyok Ég és Pokol magamnak! (*egyszerre kimeresztí szemeit*) ha te nékem valahol egy hamuvá lett Világnak határát magamnak engednél, mellyet a' Te szemeid elől el-vetettél, hol a' magános Éj, 's örökös pusztaság uralkodik? — — — Az én álmaimmal népesíteném-be azon néma ürességet, dologra fordítanám az örökké-valóságnak nyugodalmát, 's tagokra osztanám-fel a' közönséges nyomorúságoknak össze-zavarodott képét — — — Vagy, a' nyomorúságoknak újabb újabb szüleménye, 's azoknak szemléltetése által akarsz engemet nagyobbról nagyobbra vinni, — míg majd semmivé leszek? Nem szinté olly könnyen szaggathatom-é azon életem fonalait is össze, mellyek nékem az élet után fonattatnak, mint ezt? — Te engemet semmivé tehetsz, de ezen szabadságomtól meg-nem foszthatsz (*meg-tölti a Pistolokat 's hirtelen meg-áll*) hát egy gyötrellemmel telyes életnek félelme miatt haljak én meg? erőt hagyjak venni rajtam a' nyomorúságoknak? nem! tűrni fogom azt (*elveti a' Pistolt*) a' gyötrellemnek fegyverei tompúljanak-meg bennem! tökéletességre viszem. — — —

DARVAS JÁNOS.

(Orpheus. Kassa, 1790, májusi füzet, 70—73. lap.)

az ügyet még se tisztázná teljesen. A további kutatásra ezzel alkalom kínálkozik.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	Lap 3
I. Közállapotaink II. József korában. --- A magyar színpad fölállítá- sának szüksége. --- Fordítások idegen írókból. --- Schiller Räuber- jének hatása nálunk. --- Fiesco Bécsben. --- B. Wesselényi Moor Károly fordítása. --- Schiller-fordításokról Kazinczy Orpheusa. --- A Die Räuber francia, cseh, angol s orosz fordításai. --- A Schiller- cultus s a magyar ref. ifjúság jenai tanulmányai. --- Kis János Schillerről, mint professorról és költőről. --- Az 1793-ig kész Schil- ler-fordítások. --- A Szövevény és Szerelem magyarosítása 1795-ben Ihászi Imrétől. --- A Darvas-féle «Hegyi tolvajok» censoredi tilalma. --- Az első Schiller-előadás 1794-ben és Pesten 1795-ben. --- Bécs szí- nészete és Schiller. --- Schiller-paródiák. --- A Die Räuber, Kabale u. Liebe magyar és német előadásának összehasonlító időrendje	6
II. A magyar Schiller-cultus két kiinduló pontja. --- Kazinczy vezető szerepe. --- Fogsága s fogsága utáni irodalmi szereplése. --- Véleménye Schiller drámáiról. --- Idegenkedése Moor Károlytól. --- Egy orosz herceg gyűlöletének indokai. --- Kazinczy Don Carlost kezdi fordí- tani. --- Véleménye Schiller lyrai költeményeiről. --- Magyar írók Schiller-rajongása. --- Schiller a magyar nők kedvence. --- Kazinczy Schiller ismeretségét keresi. --- Schiller halálának hatása. --- A ma- gyarországi német színészet Schiller-műsora	20
III. A magyar színészet 1796 után. --- B. Wesselényi erdélyi szintár- sulata. --- A Fortély és szerelem első erdélyi előadása. --- B. Wesse- lényi a Schiller-árváknak a magyar Schiller-előadások jövedelmeit küldi el. --- Hensler Haramiái és Schiller Moor Károlyja. --- Moor K., a Fortély és szerelem első előadásai Pesten. --- Schiller-cultus Erdélyben. --- A tanító elem téves kiemelése Moor Károlyban. --- Glatz Jakab a magyarországi német Schiller-előadásokról s a cen- sura törléseiről. --- A Die Räuber bécsi előadásai 1816-ból és 1850- ból. Holbein Fridolinjának magyarosítása Frigyesi Elek czímen. --- Fiesco-fordítás Inczedy Lászlótól, előadva 1812-ben. --- Az Orleansi szűz fordítása Bárány Boldizsártól, előadva 1812-ben. --- Főbb előadóik. --- A Schiller-cultus föllendülése 1812-ben. --- Kazinczy barátainak Schiller-cultusa. --- Bölöni Farkas Sándor. --- Don Carlos- fordítása. --- Tanítványaival egész Schillert le akarja fordítani. --- Kölcsy és Schiller. --- U. Tóth László és Schiller. --- Cosmopoli- tismus. --- A hazai közviszonyok sivársága. --- Schiller közhatása. --- Katona József és Bárány Boldizsár. --- Nagyuraink közönye. --- Ka- zinczy a Schiller-fordítások díjazásáról. --- Ujjáébredés 1825-ben.	29

IV. A magyar színészet jelentősége. — A vidéki megpróbáltatás kora. — Schiller-előadások a vidéken 1818-tól 1825-ig. — Stuart Mária első előadása Pécsen. — A darab jellemzése a színlapon és Déri István fordítása. — A Fáncsy-féle színlapgyűjtemény Schiller-műsora 1830-ból. — Egy vidéki Stuart Mária-előadás. — Turandot színrehozatala.	47
V. A Haramiák fordítása Schedeltől 1823. — Levele Kazinczyhoz. — A Hazai és Külföldi Tudósítók és a Hasznos Mulatságok bírálata. — A Tudományos Gyűjtemény bírálata. — Egykorúak véleménye e fordításról magyarság szempontjából. — Kisfaludy K. Xenijája a Haramják fordítójához. — Schedel Fiesco-fordítási terve. — A Kedveskedő-ben (1824) fordítási mutató a Die Piccolomini-ből. — Puky József Schiller-fordítása. — Hazafias érzése a fordítás egyik indoka. — Schedel a Puky fordításáról. — Schedel jelentése a Szenvey József kész Schiller-fordításairól 1828-ban. — Bajza véleménye a Szenvey Schiller-fordításairól. — Az Akadémia kijelöli a lefordítandó Schiller-drámákat. — Nagy Ignác Színműtárának új Schiller-fordításai. — A magyar színpad Schiller-cultusának jellemző vonásai. — A színpad és irodalmi kapcsolata.	58
VI. A vidéki magyar színészet; a színi kritika fogyatkozásai. — Az 1833—37-iki budai színtársulat jelentősége. — Hamlet és Moor Károly szerepei. — Az egyes Schiller-drámák előadásainak kimutatása a vidéken 1828-tól 1837-ig. — A Honművész kritikái a vidéki előadásokról. — Tell Vilmos botrányos előadása Nagybányán. — A budai színészet és Schiller-előadásai. — Előadók, közönség, jövedelmek. — Nagy Ignác Fiesco-fordításának bírálata. — Színészetünk fejlődése. — Turandot-előadás és Kovacsóczy fordításának bírálata. — A Honművész és a Kassai Szemlélő. — A Kassai Szemlélő bírálata Moor Károly s a Cselszövény és szerelem kassai előadásairól.	70
VII. A «pesti magyar színház» megnyitása 1837-ben. — Vörösmarty az 1837-ik évi Moor Károly-előadásról. — A darab æsthetikai méltatása. — A színészek bírálata. — Vörösmarty új Schiller-fordítások szükségét hangsúlyozza. — A Nemzeti Színház Schiller-műsora 1837-től 1867-ig.	91
VIII. Schiller s a Haramják közhatása. — Benke Józseftől: A theatrum czélja és haszna. — A Játék-Szín, Schiller után. — Schiller elvei a korabeli színpad feladatairól. — Ziegler Theobald Schiller elveiről. — A színpad, mint a német nemzeti egység elősegítője. — A magyar színpad nemzeti feladatairól Benke. — Agyagos Molnár Sámuelről: A megtért Moor. — Schiller nemesítő befolyása.	97
Függelék: A) Schiller-drámák időrendje hazánkban	103
B) Schiller-drámák fordításainak jegyzéke	109
C) Moor Károly a Schiller Tolvaiban. (Mutató Darvas fordításából)	110

S.: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télfy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenaszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1884–1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjakok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbéry Ármán úr válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Télfy*: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885–1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok. II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfy*: Jelentés újhellen munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfy*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. (1887–1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszi*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfy*: Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — X. *Télfy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újjabbkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kuun G.*: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889–1892.) — XVI. k. I. *Finály*: A besztercei szöszedet. 4 K. — VII. *Szamota I.*: A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedűs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedűs I.*: Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892–1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Közma F.*: Brassai Sámuel mint aethetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Décsi L.*: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Csalus (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czákó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémiölgyi donatíójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyei J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898–1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Példái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghez. 48 f. — IV. *Thúry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» esagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban. 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thúry J.*: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Telesi-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszi*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thúry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-törődék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedűs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos L.*: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Caesar commentariussainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. *Kégl Sándor*: Dsclál ed-Din Rûmi négy soros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. *Ferenzi Zoltán*: Petőfi és a socializmus. 1 K. — II.

Schmidt J.: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. Asbóth Oszkár: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. Melich J.: Révai Miklós nyelvtudománya. 1 K. — V. Némethy Géza: Ovidius és Lygdamus. 1 K. — VI. Geyza Némethy: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII. Goldziher Ignác: Uri János. 30 f. — VIII. Horváth Cyrill: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. Vári Rezső: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. Asbóth Oszkár: A j ^ gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20 f. — **XXI. k.** I. Geyza Némethy: De Ovidio Elegiæ in Messallam auctore. 60 f. — II. Váczy János: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. Hegedüs István: Menander redivivus. 2 K 80 f. — IV. Némethy Geyza: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. Kégl Sándor: Bhagavadgítá. 80 f. — VI. Darkó Jenő: A magyarokra vonatkozó népnévek a bizanci íróknál. 1 K 80 f. — VII. Császár Elemér: Bessenyei akadémiai törekvései. 1 K 50 f. — VIII. Bleyer Jakab: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. 2 K. — IX. Némethy Geyza: P. Vergilii Maronis Catalepton. 60 f. — X. Kégl Sándor: Emir Khoszrev. 80 f. — **XXII. k.** I. Kallós Ede: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz I. (Trimeterek, tetrameterek, elegiák.) 2 K.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.